

JIHOČESKÁ UNIVERZITA V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH
FILOZOFICKÁ FAKULTA
HISTORICKÝ ÚSTAV

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

**BÁJNÁ ZVÍŘATA V ZRCADLE RANĚ NOVOVĚKÉ
NAUČNÉ LITERATURY**

Vedoucí práce: Mgr. Kateřina Pražáková, Ph.D.

Autor práce: **Miroslava Dvořáková**

Studijní obor: Historie

Ročník: třetí

2023

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem autorkou této kvalifikační práce a že jsem ji vypracovala pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu použitých zdrojů.

V Českých Budějovicích,

.....

Miroslava Dvořáková

Poděkování

Srdečně děkuji vedoucí bakalářské práce Mgr. Kateřině Pražákové, Ph.D. za její cenné rady, připomínky a velkou trpělivost, bez které by tato práce nemohla být napsána. Mé obrovské poděkování patří též mé drahé rodině, která mě velmi podporuje po celou dobu mých studií.

Anotace

Bakalářská práce se zabývá dvěma bájnými zvířaty, konkrétně jednorožcem a fénixem od antiky až po raný novověk. Nejprve se v první kapitole věnují metodologii a současnému stavu bádání o zvířatech celkově, včetně těch bájných. Druhá kapitola představuje jednorožce v antických a středověkých pramenech, kde se toto bájně zvíře zrodilo a vyvíjelo. Třetí kapitola tvoří polovinu hlavního zájmu práce, a to jednorožce v 16. a 17. století. V další kapitole následuje kodifikace fénixe v antice a středověku, kdy i tento bájný tvor měl zde svůj původ. Pátá kapitola tvoří druhou polovinu práce, jež se věnuje bájnému ptáku v 16. a 17. století v naučných a cestovatelských spisech, ale také jak byl fénix zobrazován v krásné literatuře. Následující kapitolou je představení fénixe v hmotných pramenech od antiky po raný novověk.

Klíčová slova: jednorožec, fénix, raný novověk, bájná zvířata

Abstract

This bachelor thesis focuses on two mythological animals, specifically on unicorn and phoenix from antiquity to the early modern age. Firstly, in the first chapter I discuss used methodology and current state of research about all animals in general, including mythological ones. The second chapter introduces the unicorn in ancient and medieval sources where this mythical animal was born and developed. The third chapter forms the half of the main topic of the thesis, namely unicorn in the 16th and 17th centuries. The next chapter follows the codification of the phoenix in antiquity and the Middle Ages, where this mythical creature also had its origins. Chapter five forms the second half of the thesis, which looks at the mythical bird in 16th and 17th century scientific and travel writings, but also how the phoenix was depicted in fiction. The following chapter is a presentation of the phoenix in material sources from antiquity to the early modern period.

Keywords: unicorn, phoenix, early modern age, mythological animals

Obsah

1. Úvod	7
2. „Zrození“ jednorožce v dílech antických a středověkých autorů	16
2.1. <i>Antický jednorožec</i>	16
2.2. <i>Středověký pohled na jednorožce</i>	21
3. Jednorožec v 16. a 17. století	25
3.1. <i>Jednorožec jako pán zvířat</i>	25
3.2. <i>Teologické vnímání jednorožce</i>	28
3.3. <i>Jednorožec v naučné a cestovatelské literatuře</i>	30
3.4. <i>Hmotné prameny „dokazující“ existenci jednorožce</i>	38
4. Bájný pták v antice a středověku	43
4.1. <i>Fénix v pohanských spisech</i>	43
4.2. <i>Křesťanské pojetí fénixe ve středověku</i>	47
5. Fénix v období raného novověku	53
5.1. <i>Fénix v naučných a cestovatelských spisech období raného novověku</i>	53
5.2. <i>Fénix v krásné literatuře vrcholného a pozdního středověku a raného novověku</i>	59
6. Fénix v hmotných pramenech	64
7. Závěr	69
8. Seznam vyobrazení	75
8.1. <i>Obrazová příloha</i>	78
9. Seznam pramenů a literatury	95
9.1. <i>Nevydané prameny</i>	95
9.2. <i>Vydané prameny</i>	96
9.3. <i>Literatura</i>	98
9.4. <i>Elektronické zdroje</i>	104

1. Úvod

Tato kvalifikační práce se zabývá dvěma bájnými tvory, a to konkrétně jednorožcem a fénixem, proto také spadá do problematiky bádání o zvířatech. Celkově se výzkum pohledu na zvířata, včetně těch bájných, začal v české historiografii objevovat až na počátku druhého tisíciletí. Má blízko k dějinám mentalit, dějinám každodenního života, dějinám vzdělání a také k historické antropologii. Jedná se tedy o interdisciplinární téma. Tyto metodologie začaly vzkvétat v České republice až v 90. letech minulého století.¹ Bylo to způsobeno ústupem marxistické historiografie, kdy za komunistického režimu měly dominantní postavení hlavně politické dějiny, jako tomu bylo ostatně ve všech zemích bývalého východního bloku.

Pro lepší pochopení současného studia zvířat je potřeba zajít k samotným počátkům tohoto nového směru. Inovativní metody bádání začala postupně uplatňovat od počátku 20. století skupina, jež byla soustředěna okolo časopisu *Annales d'histoire économique et sociale*. Roku 1929, kdy vyšlo i první číslo zmíněného časopisu, byla založena rovněž historická škola *Annales*. Mezi představitele první generace, kteří měli současně vedoucí postavení, patřili Marc Bloch (1886–1944) a Lucien Febvre (1878–1956).² Francouzská historická škola měla také vliv na českou, posléze československou historiografii. Samotné počátky české historiografie v 19. století byly ovlivněny hlavně německým a francouzským vlivem. Již od roku 1905 byl Josef Šusta (1874–1945) obeznámen s francouzskou revuí.³ Následně v 2. polovině 20. století s příchodem mladých historiků francouzské školy *Annales* se ustálené metodologie dále vyvíjely a nové také vznikaly. Tito historici druhé, ale hlavně třetí generace školy znovuobjevili mimo jiné také dějiny mentalit. S tím rovněž souvisela postupně se rozvíjející historická antropologie či návrat vyprávění.⁴ Zvláště poté u třetí generace francouzské historické školy nastal zlom, kdy se historici rozdělili na ty, kdo se spíše soustředili na politické dějiny, a na ty, kdo se zabývali dějinami, jejichž stránky ještě nebyly zcela probádány, například smrt, pachy či dětství. Historikové školy *Annales* rovněž začali spolupracovat s různými vědními obory,

¹ Martin NODL, *Na vlnách dějin. Minulost – přítomnost – budoucnost českého dějepisceví*, Praha 2020, s. 184.

² Peter BURKE, *Francouzská revoluce v dějepisceví*, Praha 2004, s. 10, 22, 23.

³ Jaroslav MAREK – František ŠMAHEL, *Škola Annales v zrcadle českého dějepisceví*, Český časopis historický 97, 1999, s. 1–18, zde s. 1–2.

⁴ P. BURKE, *Francouzská revoluce*, s. 60–61.

pro tuto kvalifikační práci budou zásadní zoologie, případně etologie, jež se zabývají chováním živočichů.⁵

Přestože byla východní Evropa oddělena od zbytku Evropy železnou oponou, francouzské vlivy nadále pronikaly do dalších států Evropy, zvláště do polské historiografie. Obecně polští historikové, předně Bronisław Geremek (1932–2008), lépe přejímali nové směry než například jejich českoslovenští kolegové. V 70. letech 20. století se začaly vedle politických dějin prosazovat více dějiny každodennosti a dějiny mentalit, kdy hlavně němečtí historici začali tento trend uplatňovat. V tomto desetiletí se tyto nové metody začaly prosazovat i v zahraničí, kdy postupně vznikaly nové druhy kulturních dějin s různými odvětvími. Mezi ně patřila i právě kultura tvorů⁶ či *animal studies*⁷. Po nástupu normalizace v Československu byl osobní styk s francouzskou školou přerušen a nastaly také změny v bádání. Zatímco *Annales* se stále více soustřeďovala na historickou antropologii s hledáním nových zákoutí, českoslovenští historici se opět vrátili k politickým dějinám v duchu marxismu. Našly se i výjimky, kdy českoslovenští historici přijali některé přístupy školy *Annales*, například ve vztahu k imaginaci. Nejvýznamnějším příspěvkem v tomto duchu byla kritická studie Františka Grause (1921–1989)⁸. Dále se jednalo o vliv tzv. *Nouvelle histoire* pod vedením Jacquesa Le Goffa (1924–2014) a Pierra Nora (* 1931) v 70. letech minulého století, kam spadaly rovněž kulturní dějiny, a tím pádem i *animal studies*.⁹ Tento nový styl bádání začal pokrývat všechny druhy kultury, od finančnictví až po kulturu tvorů, a to nejen těch bájných.¹⁰

Zmíněná studia o zvířatech či přesněji *animal studies*, jak zní oficiální název, byla spíše původně určena hlavně pro obory jako filosofie a sociologie. Často je uváděn jako zakladatel těchto studií australský filosof Peter Singer (* 1946). Jeho dílo z roku 1975 s názvem *Osvobození zvířat* zahrnovalo rovněž koncepci filosofie vůči zvířatům, včetně

⁵ Převzato z hesla *École des Annales* na Wikipedii:

https://fr.wikipedia.org/wiki/%C3%89cole_des_Annales [20. 6. 2023].

⁶ P. BURKE, *Francouzská revoluce*, s. 85.

⁷ Milena Lenderová používá rovněž výraz *animal turn* neboli obrat ke zvířeti. Z kontextu ale vyplývá, že se jedná zejména o obrat typický až pro 19. století, neboť zde uvádí, že baron Mírohorský prokazatelně z pramenů odmítal svého psa bít, dal mu jméno a vychoval ho. Psa tedy odmítl podřizovat sobě a „svému tyranství“. Milena LENDEROVÁ (ed.), *Zvířata a jejich lidé*, Pardubice 2023, s. 13–14.

⁸ František GRAUS, *Mentalität – Versuch einer Begriffsbestimmung und Methoden der Untersuchung*, in: *Mentalitäten im Mittelalter*, 1987, s. 9–48.

⁹ J. MAREK – F. ŠMAHEL, *Škola*, s. 13–14.

¹⁰ P. BURKE, *Co je kulturní historie?*, Praha 2011, s. 46.

vegetariánství a veganství.¹¹ Na tuto práci volně navázal francouzský filosof Jacques Derrida (1930–2004) s dílem *The Animal That Therefore I Am* z roku 1997. Zabýval se etikou zabíjení zvířat, rozdílu mezi lidmi a jinými zvířaty a také ontologií.¹² Tyto dvě práce rozšířil následně americký vědec Cary Wolfe (* 1959) knihou *Animal Rites*, kde poukazoval na zákeřnost humanismu, naopak zastával teze posthumanismu. Další publikace na podobné téma byla vydána v roce 2002 italským filosofem Giorgioem Agambenem (* 1942) pod názvem *The Open. Man and Animal*.¹³ Všechny tyto publikace tak přispěly do debaty o bádání o zvířatech, jejichž součástí je interdisciplinarita tohoto tématu. Počátkem druhého tisíciletí zájem o zvířata neupadá, právě naopak. V roce 2016 vznikla z iniciativy badatelů ze Spojených států amerických a Velké Británie skupina nazvaná *The Animal History Group*, která spojuje odborníky z řad akademických pracovníků i muzejníků či archivářů, kteří se zajímají o historii zvířat. Nejnovějším příspěvkem zahraničních studií je kolektivní monografie¹⁴ z roku 2020, která spojovala dějiny zvířat a kulturu šlechtických dvorů.¹⁵

Hlavním problémem *animal studies* je fakt, že se jedná pouze o jednostranný výzkum. Zvířata po sobě logicky nemohla zanechat žádné prameny, tudíž jsou historikové odkázáni pouze na prameny od člověka. Jedním z hlavních zájmů současných, a to hlavně amerických vědců je zkoumání vztahů mezi lidmi a zvířaty v dějinách, tedy antrozologie či *human-animal studies*.¹⁶ Tento obor je pak následně provázán s antropologií, etnologií a veterinární medicínou. *Human-animal studies* se rozvíjely na základě bádání o renesančních dvorech jižní Evropy, tedy s ohledem na historii. Díky zámořským koloniím se do Evropy dostávali stále častěji exotičtí tvorové a zde je mohli Evropané obdivovat. Samozřejmě nebyla zvířata v tomto ohledu pouze na okrasu. Panovníci a šlechtici raného novověku tak vyjadřovali svoji moc a zároveň reprezentativnost rodu, což se týkalo i honů.¹⁷

¹¹ Převzato z hesla *Animal Liberation (book)* na Wikipedii:

[https://en.wikipedia.org/wiki/Animal_Liberation_\(book\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Animal_Liberation_(book)) [10. 6. 2023].

¹² Převzato z hesla *The Animal That Therefore I Am* na Wikipedii:

https://en.wikipedia.org/wiki/The_Animal_That_Therefore_I_Am [10. 6. 2023].

¹³ Převzato z hesla *Animal studies* na Wikipedii: https://en.wikipedia.org/wiki/Animal_studies [12. 6. 2023].

¹⁴ Mark HENGERER – Nadir WEBER (edd.), *Animals and courts. Europe, c. 1200–1800*, Berlín 2020.

¹⁵ M. LENDEROVÁ, *Zvířata*, s. 16–17.

¹⁶ Susan NANCE, *Animal History. The Final Frontier?*, *The American Historian* 2, 2015, č. 1, s. 28–32, zde s. 28, 31. Dostupné online:

https://www.academia.edu/39803297/Animal_History_The_Final_Frontier [6. 5. 2023].

¹⁷ Sarah COCKRAM, *Interspecies understanding. Exotic animals and their handlers at the Italian Renaissance court*, *Renaissance Studies* 31, 2017, s. 277–296. Dostupné online: https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1111/rest.12292?saml_referrer [6. 5. 2023].

Trochu jiný pohled poskytlo československé prostředí 1. poloviny 20. století ještě před vznikem samotné školy *Annales* a jejím následným vlivem. V první republice sice vzniklo poskrovnu článků na téma živých tvorů, ale o to byly přínosnější, protože je psali biologové a zoologové. Ředitel hospodářské školy Basil Macalík († 1940) napsal řadu článků v meziválečném období o dějinách chovu domácích zvířat na Hané. Pedagog František Hessler († 1942) se oproti svému vrstevníkovi Macalíkovi zamyslel nad významem hospodářských zvířat v kultuře člověka.¹⁸ Nejstarší článek o tvorech vydaný po roce 1989 pochází z roku 2003 od Jiřího Mlíkovského (* 1954), který se zajímal o roli zvířat v raném středověku na hradě ve středních Čechách.¹⁹ Ornitolog se zabýval výskytem a rolí obratlovců na staroboleslavském hradě. Následně se zvířaty začali zabývat také historikové, jejichž příspěvky se týkaly buď lovu zvěře, jako v případě článku ředitele SOKA v Kutné Hoře Vojtěcha Vaňka²⁰, článku o myslivosti archiváře ZA v Opavě Jana Štěpána (* 1974)²¹, tak článku, jenž byl vydán ke 430. výročí založení Černické obory, jehož autorkou je kulturní historička Jana Janáčková (* 1979)²². Netradiční postup použila ve svém článku knihovnice Štěpánka Běhalová (* 1969), jež popsala péči o kodex, jenž je ve sbírce Muzea Jindřichohradecka a pojednala o atlasu živočichů.²³

S rozvíjením vlivu zahraniční historiografie začali čeští historici téma živých tvorů více sledovat, ale tvorové v monografiích či odborných pracích vystupovali především v roli zboží či daru, nebo jako jídlo pro šlechtický stůl. Na toto téma vzniklo hlavně v rámci Historického ústavu Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích velké množství odborných monografií a studií, převážně co se týče šlechtických stavů raného novověku.²⁴ *Human-animal studies* zaměřené na exotické tvory jsou populární pro jižní

¹⁸ František KUTNAR – J. MAREK, *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví. Od počátků národní kultury až do sklonku třicátých let 20. století*, Praha 1997, s. 764.

¹⁹ Jiří MLÍKOVSKÝ, *Zvířata a jejich role na raně středověkém hradě Stará Boleslav (střední Čechy)*, in: Ivana Boháčová (ed.), Praha 2003, (= *Mediaevalia archaeologica* 5), s. 347–365. Dostupné online: <https://adoc.pub/download/104-zviata-a-jejich-role-na-ran-stedovkem-hrad-stara-bolesla.html> [6. 5. 2023].

²⁰ Vojtěch VANĚK, *Lov zvěře a těžba dřeva. Doklady o využívání lesa ve středověkém Českém Švýcarsku z pohledu písemných pramenů*, in: kol. (edd.), *Minulosti Českého Švýcarska: sborník příspěvků historického semináře 2006*, České Budějovice 2007, s. 38–47.

²¹ Jan ŠTĚPÁN, *Myslivost a zastřelené drobné zvěře na panství města Olomouce mezi lety 1617–1618*, in: kol. (edd.), *Střední Morava: vlastivědná revue*, Olomouc 2010, č. 30, s. 96–98.

²² Jana JANÁČKOVÁ, *K 430. založení Černické obory*, in: kol. (edd.), *Výběr. Časopis pro historii a vlastivědu jižních Čech*, České Budějovice 2017, č. 3, s. 163–176.

²³ Štěpánka BĚHALOVÁ, *Příběh „atlasu živočichů“: Péče o unikátní kodex ze Sbírký Muzea Jindřichohradecka*, in: kol. (edd.), *Vlastivědný sborník Dačicka, Jindřichohradecka a Třeboňska, Jindřichův Hradec* 2014, s. 126–137.

²⁴ Například Josef HRDLIČKA, *Hodovní stůl a dvorská společnost. Strava na raně novověkých aristokratických dvorech v českých zemích (1550–1650)*, České Budějovice 2000 (= *Monographia*

Evropu ale pro střední Evropu lze tuto metodu uplatnit pouze v omezeném množství. Je to z důvodu, že střední Evropa nemohla nabídnout exotické tvory. Zprávy o těchto zvláštních zvířatech se do srdce Evropy přenesly pouze ve formě spisů či dovezených obrazů. Výjimečně se exotický tvor vyskytl ve střední Evropě ve formě daru. Takto se zvíře okrajově vyskytlo v pracích historičky umění Elišky Fučíkové (* 1940), jež se zabývala uměním císaře Rudolfa II.²⁵ Krátkou zmínku konkrétně o jednorozčím rohu ve sbírce Rudolfa II. měl ve své publikaci i Josef Janáček (1925–1994) v monografii *Rudolf II. a jeho doba*.²⁶

V současné době, hlavně tedy v počátcích 20. let 21. století, se výzkum dějin zvířat opakovaně vrací do zorného úhlu české historiografie. Velkou zásluhu na tom má historik Václav Bůžek (* 1959), který se mimo jiné věnuje exotickým tvorům. Konkrétně v roce 2021 napsal kapitolu do odborné monografie *The Habsburg Mediterranean 1500–1800*, kdy přispěl vnímáním symbolické komunikace slona v politické propagandě Maxmiliána II.²⁷ V této práci ukázal, jak toto exotické zvíře dokázalo symbolicky propojit španělské a rakouské Habsburky. Zároveň byl náznakově spojen indický subkontinent s Českým královstvím, stejně jako byla Praha a Vídeň propojená s Lisabonem a španělským městem Valladolid. Indický slon vyjadřoval v symbolické komunikaci moc Maxmiliána II., který byl takto zobrazován jako vládce a také jako křesťanský rytíř, který udatně bojoval proti nepříteli všeho křesťanstva, tj. Osmanům. V tomto článku se rovněž vyskytla symbolika lva s korunou sv. Václava a nosorožce.²⁸ O rok dříve, v roce 2020, přispěl kapitolou do publikace Matice moravské o hrabavém ptactvu v reprezentaci Ferdinanda Tyrolského. Zde pojednával jednak o symbolické řeči hrabavých ptáků, ale také o samotném lovu hrabavého ptactva. Následně podrobně rozepsal způsoby, s jakými se choval arciknížecí dvůr k bažantům, tetřevům a krocanům. Byli zde zmíněni rovněž papoušci, kteří se stejně jako krocani přiváželi ze Španělska. Také tato hrabavá zvířata Ferdinanda Tyrolského byla spojená s jeho loveckou vášní. Byla zde paralela s jeho bratrem Maxmiliánem II. Ten se mohl pyšnit nejen exotickým

historica 1); Václav BŮŽEK – J. HRDLIČKA – Pavel KRÁL – Zdeněk VYBÍRAL, *Věk urozených. Šlechta v českých zemích na prahu novověku*, Praha–Litomyšl 2002. Ohledně lovu vznikla monografie V. BŮŽEK, *Ferdinand Tyrolský mezi Prahou a Innsbruckem. Šlechta z českých zemí na cestě ke dvorům prvních Habsburků*, České Budějovice 2006 (= Monographia historica 7).

²⁵ Srov. Eliška FUČÍKOVÁ, *Praha rudolfínská*, Praha 2014, s. 79.

²⁶ Josef JANÁČEK, *Rudolf II. a jeho doba*, Praha 2014, s. 307, 312.

²⁷ V. BŮŽEK, *Elephants in the Political Propaganda of Maximilian II*, in: Stefan Hanß – Dorothea McEwan (edd.), *The Habsburg Mediterranean 1500–1800*, Vídeň 2021, Österreichische Akademie der Wissenschaften (= Archiv für österreichische Geschichte 145), s. 279–303.

²⁸ TAMTÉŽ, s. 279, 285.

ptactvem, ale rovněž slonem, nosorožcem, velbloudy, lvy a dalšími exotickými tvory. V zahradách Ferdinanda Tyrolského byla exotická zvířata naprostou výjimkou. Rovněž se v arciknížecí knihovně vyskytl anonymní spis o rajce královské s pestře vybarveným peřím.²⁹

Pod vlivem Václava Bůžka se tématy z oblasti *animal studies* začal zaobírat rovněž Rostislav Smíšek (* 1977), který přispěl kapitolou o slavnostech a zábavách na dvoře Leopolda I., kde se krátce zmínil o koňských baletech.³⁰ V rámci bádání Historického ústavu Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích vzniklo také několik kvalifikačních prací, které přispěly výzkumem na téma zvířat. Zvláště důležitá byla práce Jakuba Kalivody, jenž se v obou svých kvalifikačních pracích věnoval každodenní komunikaci a roli zvířete v ní jednak na dvoře Jindřicha staršího ze Švamberka a také ve šlechtické společnosti českých zemí raného novověku.³¹ Výše zmíněné práce se ovšem nezabývaly bájnými zvířaty, ale pouze těmi skutečnými.

Kryptozoologie je oborem zoologie, který zkoumá živočichy, o kterých nejsou nezvratné důkazy. Tato věda zkoumá také bájná zvířata, o nichž existují prameny, ať už ze zpráv domorodců, cestovatelů, či zvířata, která se vyskytla v legendách. Za zakladatele je považován francouzský zoolog Bernard Heuvelmans (1916–2001). Do Československa byla jeho kniha s názvem *Po stopách mořských oblud* přeložena v roce 1968, k československým badatelům i veřejnosti se tak dostala vlivem pražského jara. V České republice se kryptozoologií zabývali zoolog Jaroslav Mareš (1937–2021) a Ivan Mackerle (1942–2013).³²

Zároveň se i tato kvalifikační práce snaží být příspěvkem do nynějšího stavu bádání o bájných tvorech. Jak zde bylo nastíněno, mnoho prací zatím k tématu bájných zvířat nevzniklo. Tato kvalifikační práce se zabývá jednorozcem a fénixem, jak již bylo zmíněno výše. Jedná se snad o dvě nejznámější bájná stvoření, která jsou v současné době oblíbená hlavně ve fantasy filmech, seriálech anebo jako hračky pro děti. O bájných zvířatech jako celku existují převážně popularizační práce, z nichž jedna byla v práci

²⁹ V. BŮŽEK, *Hrabavé ptactvo v reprezentaci Ferdinanda Tyrolského*, in: Bronislav Chocholáč – Jiří Malíř – Lukáš Reitinger – Martin Wihoda (edd.), *Pro pana profesora Libora Jana k životnímu jubileu*, Brno, Matices moravská 2020, s. 733–747.

³⁰ Rostislav SMÍŠEK, *Slavnosti a zábavy na dvoře Leopolda I.*, in: Kateřina Fajtllová – Miroslav Kindl (edd.), *Koně v piškotech. Slavnosti na dvoře císaře Leopolda I.*, Olomouc 2017, s. 11–19.

³¹ Jakub KALIVODA, *Zvíře v každodenní komunikaci na dvoře Jindřicha staršího ze Švamberka*, České Budějovice 2021 (Bakalářská práce); TÝŽ, *Dar v symbolické komunikaci šlechtické společnosti českých zemí počátkem novověku*, České Budějovice 2023 (Diplomová práce).

³² Převzato z hesla *Kryptozoologie* na Wikipedii: <https://cs.wikipedia.org/wiki/Kryptozoologie> [4. 7. 2023].

využita pouze okrajově.³³ Samozřejmě existují různé fanouškovské internetové stránky o bájných tvorech, které mnohdy nemají vědecký charakter, ale vznikají zde spíše konspirační teorie než přínosné badatelské informace. Najdou se ale výjimky, kde amatérští historikové tvoří internetové stránky, jdou i mnohdy *ad fontes* a přikládají zdroje i s užitečnými snímky středověkých iluminací.³⁴ Vedle těchto prací se jednorožec a fénix hojně nacházejí v krásné literatuře, nejvíce v pohádkách. Cíl této kvalifikační práce tedy spočívá v odborném výzkumu toho, jak byli jednorožec a fénix vnímáni a vyobrazováni v antice a v pozdním středověku, kdy se tato zvířata prvně v pramenech objevovala. Hlavním srdcem práce pak bude výzkum těchto dvou mytologických tvorů na základě pramenů z raného novověku.

Zvolená bájná zvířata měla tradici už od antiky. Zde vznikla jejich představa, která sahá v případě fénixe až do 8. století př. n. l. Vznik fenoménu jednorožce byl z pramenů bezpečně doložen až z 5. století př. n. l. Proto bylo v této práci nutné popsat nejprve antické prameny, které jsou zde rovněž citovány. Jádro práce ale spočívá v raně novověkých pramenech. Renesanční učenci mnohdy přeskakovali středověkou tradici bájných tvorů a jejich symboliku a vraceli se ještě k předkřesťanským tradicím zvířat. V obou případech se ale učenci opírali o významnou antickou autoritu Plinia Staršího z 1. století n. l.

Pro bádání o obrazu bájných tvorů v raném novověku byly zvoleny na prvním místě naučné spisy. Za nimi následují moralistní literatura, cestopisy a k doplnění sloužily obrazové a hmotné prameny ve formě maleb, tapisérií a v případě jednorožce také jeho rohu, který ale ve skutečnosti byl rohem narvalím. Mezi hlavní naučné spisy patřila *Cosmographia* německého humanisty Sebastiana Münstera v latinské i německé verzi, kdy obě vyšly současně v roce 1544. S nimi byly porovnávány informace obsažené v *Kosmografii české* z roku 1554 v převodu Zikmunda mladšího z Púchova. Zde se většinou výrazně vzdaloval od latinského originálu, ze kterého Zikmund vycházel, hlavně co se týkalo zemí Koruny české. Nejzásadnějším spisem pro jednorožce i fénixe se stal velmi rozsáhlý dokument Conrada Gessnera *Dějiny zvířat*, kde dal hlavně fénixovi mnoho prostoru a sepsal dosud poznanou historii tohoto bájného ptáka. K doplnění obrazu bájných zvířat posloužil také spis Michaela Herra s názvem *Důkladný návod*

³³ Jedná se o knihu Luboš ANTONÍN, *Bestiář. Bájná zvířata, živlové bytosti, monstra, obludy a nestvůry v knižní ilustraci konce středověké Evropy*, Praha 2003. Stěžejní problém práce je, že zde zcela chybí citace, tudíž není vždy zřejmé, odkud autor informace čerpal.

³⁴ Takovým příkladem je *Blog Györgyho Heidla*.

a přesný popis nádherné a zvláštní přírody, kdy zde pojednával o bájných zvířatech, jejich výskytu a případných schopnostech či léčivých účincích, jimiž měla dle tradice vládnout. Jednorozec se dokonce dostal na titulní stranu Herrova spisu. V textu kvalifikační práce jsou rovněž pro doplnění zmiňovány citáty z bible, kam se obě bájná zvířata dostala ve formě metafor. Pouze o jednorozci, nikoliv tedy i o fénixovi, se zmínil Bartoloměj Paprocký z Hlohov a Paprocké Vůle v polském moralistním spise se zkráceným názvem *Koło Rycerskie [...] Zkąd Człowiek może przykład wziąć* z přelomu 16. a 17. století, kdy nahlédl na jednorozcovu zpychlou osobnost. Pro oba bájně tvory byl použit také cestovatelský spis Kryštofa Haranta z Polžic a Bezdržic o jeho cestě do Egypta a Arábie z konce 16. století.

Pro předkládanou kvalifikační práci je třeba vymezit používané citování, kdy v samotném textu byl citován český překlad v transliterované, nebo transkribované podobě. Následně v poznámce pod čarou byl text citován v originálním znění, pakliže s ním bylo pracováno. České znění jmen bylo využito z nejnovějších edic odborných historických děl, a stejně tak byla jména i skloňována. Citování pramenů a literatury se drželo podle časopisu *Opera Historica*.

V této kvalifikační práci byla použita hlavně metoda komparativní, kdy byl srovnáván obraz daného tvora v dílech určitého období, v některých případech byla srovnávána i zvířata mezi sebou v rámci pramenů. Rovněž byla využita i metoda sondy, kdy bylo nutné vybrat z většího množství učenců a jejich děl pouze ta, která by k této práci byla nejvhodnější a nejlépe by reprezentovala celek. Ze zvolených postupů byly nejzákladnější metodologie kulturních dějin, zvláště s ohledem na dějiny zvířat. Tento postup pomohl zachytit a interpretovat jednotlivá zjištění, i co se týče jednotlivých vyobrazení podoby bájných tvorů. Inspirace kryptozoologií byla pouze v oblasti vědecké. Dějiny vědeckého poznání byly hojně využity zejména v raném novověku při zkoumání cestopisů a naučných děl, okrajově také ohledně alchymistických spisů. Nelze opomenout ani využití dějin mentalit, kdy bylo nutné nahlédnout očima renesančního člověka na problematiku dobových témat.³⁵ Práce se rovněž inspirovala přístupy konstruování obrazu dalekých krajín a jejich osazování určitými bytostmi a tvory. Dále zde byla také řešena analýza dobové zvířecí symboliky, byla-li k dispozici z dobových či pozdějších

³⁵ Například u fénixe byla řešena symbolika jeho nesmrtelnosti a věčné slávy. Takto byl často využíván v polovině 16. století v Anglii a poté na počátku 17. století v Českém království ve spojitosti se šlechtickými rody, které postupně vymíraly kvůli nemožnosti počít dědice.

zmínek.³⁶ Okrajově se zde vyskytly také dějiny léčitelství ve vztahu k jednorožcově rohu. Jedná se tedy o téma, které má značnou interdisciplinaritu, což dokazují také zvolené prameny. Ty jsou zastoupeny jak cestopisy, tak lze zde nalézt dobovou naučnou literaturu či také literaturu moralistní, jak bylo popsáno výše. K celkovému doplnění také posloužily obrazové prameny, které byly použity pro lepší interpretaci zjištěných skutečností o bájných tvorech. Takový styl bádání, tedy interdisciplinární, praktikoval již zakladatel francouzské školy *Annales* Lucien Febvre, jenž požadoval novou historii, která by byla zaměřená na dějiny emocí³⁷ či v případě této kvalifikační práce na dějiny zvířat. Okrajově zde byly použity také pomocné vědy historické, zejména pak numismatika, heraldika a kodikologie.

Hlavní badatelskou otázkou bylo, jak byla vnímána bájná zvířata v raném novověku a zda se renesanční učenci drželi striktně předešlých spisů, či zda přinášeli své nové poznatky či objevy do vědeckého prostředí. K tomu však bylo zapotřebí odpovědět na další otázky, které se týkaly vývoje představ v antice, odkud také podle pramenů tato zvířata přicházela. Veškeré otázky začínají u prvního zobrazení těchto tvorů. Bylo třeba vyzkoumat, zda se vyvíjel jejich vzhled a charakter v průběhu staletí a co způsobilo případné proměny. Byla to možná vlivná autorita, nebo snad pouze trend dané doby, jenž byl ovlivněný například politickou situací dané země. Jedna z dalších hlavních otázek se soustředila na magické schopnosti těchto dvou bájných zvířat. Je možné, že lidé přisuzovali jednorožci a fénixovi léčivou moc. Pokud ne samotným zvířatům, mohli věřit alespoň na léčivé části jejich těla. S tím souvisí také další otázka, jestli bájní tvorové měli pevný domov, nebo se podle jednotlivých autorů, kteří o nich psali, různě „stěhovali“. S jejich domovem a případnými léčivými účinky také souvisí možnosti, jak zvíře zaručeně spatřit a případně také i chytit.

³⁶ Pro tyto účely byla využita práce Michel PASTOUREAU, *Medvěd. Dějiny padlého krále*, Praha 2011; Týž, *Dějiny symbolů v kultuře středověkého Západu*, Praha 2018. Pro dobovou symboliku jednorožce a fénixe byl využit Jan ROYT – Hana ŠEDINOVÁ, *Slovník symbolů*, Praha 1998.

³⁷ P. BURKE, *Francouzská revoluce*, s. 27.

2. „Zrození“ jednorožce v dílech antických a středověkých autorů

2.1. Antický jednorožec

Vůbec první písemná zmínka o jednorožci od významného autora v písemnostech evropského kulturního okruhu pocházela zřejmě z Persepolis od lékaře Ktésias z Knidu (5. století př. n. l.–4. století př. n. l.).³⁸ Ktésias sepsal spis o Indii, který nazval *Indika*³⁹ a vytvořil jej na základě vyprávění cestovatelů z Hedvábné stezky.⁴⁰ Zde připodobňoval jednorožce k mule, která byla větší než kůň. Tato mula měla tmavě rudou hlavu, oči modré a zbytek těla bílý. Uprostřed čela měla jediný roh, ze kterého se připravovaly lektvary, zvláště protijedy. Tento roh byl dlouhý zhruba dvě dlaně. Na čele byl roh bílý a uprostřed černý. Ktésias uvedl, že kromě protijedů se využívaly rohy jednorožců jako poháry, ze kterých se pilo, pakliže člověk trpěl epilepsií. Jednorožce rovněž popisoval jako rychlé a statečné zvíře. Dal se prý snadno polapit, ale pouze v určitý čas. Nakonec ale Ktésias dodal, že se živý polapit nedá, a proto musí být tvor proťat šípy.⁴¹ Jednorožcův původ situoval do Etiopie, kde měl být spjatý s tanním královským dvorem. Pod sochami se měl nacházet nápis „zachraň mě před lví tlamou a moji pokoru od rohu jednorožců“⁴². Autor nápisu zde zřejmě odkazoval na obavu z obohacování vlastní kapsy na úkor jednorožcova rohu a života.

Filosof Aristoteles (384–322) ve svém díle *Historia animalium* prezentoval veškeré dosavadní vědění, které bylo o zvířatech dostupné. Patrně narazil na zprávy o nosorožci, neboť jeho jednorožec tomuto popisu odpovídal, a tohoto tvora následně pojmenoval oryx. Popisoval ho jako zvíře s paznehty, které bylo podobné volu či koze. Bájně stvoření mělo jeden roh a Aristoteles dodal, že nikdy takové podivné zvíře neviděl. Věděl ale, že

³⁸ Ktésias působil od roku 405 př. n. l. jako lékař perského krále Artaxerxa II. (453/445–359/358). J. ROYT – H. ŠEDINOVÁ, *Slovník*, s. 171.

³⁹ Ktésiasův spis sloužil jako zdroj velkého množství znalostí o Východě, které mezi tehdejšími západními učenými chyběly.

⁴⁰ Převzato z hesla *Ctesias* na internetové stránce Encyklopedie Britannica: <https://www.britannica.com/biography/Ctesias> [24. 2. 2023].

⁴¹ John Watson MCCRINDLE (ed.), *Ktesias the Knidian. Indica*, Londýn 1882, s. 26–27. Dostupné online: <https://archive.org/details/ancientindiaasd00mcrgoog/mode/2up> [22. 7. 2022].

⁴² „Save me from the mouth of lions and my humility from the horns of unicorns [...]“. TAMTÉŽ, s. 94–95. Překlad autorka.

existovali ještě další tvorové s jedním a více rohy, kteří byli podobní předoasijské antilopě.⁴³

Později popsal jednorožce Megasthenés (asi 350–asi 290), své dílo pojmenoval *Indika*. Kniha se celá nezachovala, ale byla zrekonstruovaná díky literárním fragmentům pozdějších autorů. Podle Megasthenových slov existovala tři zvířata, která měla pouze jeden roh. Tím byl africký oryx, indická mula a jednorožec neboli kartazôn. Velikostí byl kartazôn jako dospělý kůň. Hřívu měl žlutou a podobala se vlně. Nohy měl silné jako mají sloni. Ocas měl stočený jako prase. Roh byl jediný, větvenovitý, který mu trčel z čela a byl černé barvy. Jeho řev měl být slyšet za daleké kopce. Samci kartazônů mezi sebou velmi často bojovali, ale také se trkáním naparovali před samičkami. Tato zvířata se ráda pásala na pastvinách s ostatními, ale toulala se nejraději sama, na jaře byli samci rádi ve společnosti samičky. Mláďata byla ihned po porodu převezena ke králi Prasié⁴⁴, kde byla nucena mezi sebou bojovat pro potěšení krále i veřejnosti. Naopak dospělého jedince nebylo dle Megasthenových slov možné nijak ulovit.⁴⁵

Gaius Julius Caesar (100–44) popisoval přírodu a zvyky Germánů a Keltů ve svém díle *Zápisky o válce galské*⁴⁶. Věřil, že se v Hercynském lese, tedy na území dnešních Čech a části Moravy, setkal s jednorožcem. Popisoval, že tělo měl mytický tvor podobné jelenu, uprostřed čela jeden dlouhý roh, který byl daleko větší, než jaký byl obdobný u domácích zvířat. Na konci rohu byl jako rozevřená dlaň. Samice měla být k nerozeznání od samce, protože měli mít stejně tvarované i dlouhé rohy.⁴⁷ Caesar však mohl svůj zážitek přikrášlit, aby se bájný tvor podobal co nejvíce tradičním popisům. Podle středověkých i novodobých historiků se zřejmě ale setkal se zmrzačeným sobem, nikoliv tedy s jednorožcem.⁴⁸

⁴³ D'Arcy Wentworth THOMPSON (ed.), Aristotle. *Historia animalium*, Oxford 1910, s. 66. Dostupné online: https://archive.org/details/historiaanimaliu00aris_0/page/n66/mode/1up?q=Indian+ass&view=theater, [21. 7. 2022].

⁴⁴ Jednalo se o část východní Indie u dolního toku Gangy. Převzato z hesla *Prasii* na internetové stránce, jež shromažďuje digitalizované texty učenců: <https://referenceworks.brillonline.com/entries/brill-s-new-paully/prasii-e1007650> [22. 7. 2022].

⁴⁵ J. W. MCCRINDLE (ed.), Megasthenés. *Indica*, Londýn 1877, s. 59–60, 172. Dostupné online: <https://archive.org/details/ancientindiaasd02mccrgoog/mode/2up> [23. 7. 2022].

⁴⁶ V originále *Commentarii de bello Gallico*.

⁴⁷ Gaius Iulius CAESAR, *Commentarii de bello Gallico*, kniha VI, kap. 26. Dostupné online: <https://www.thelatinlibrary.com/caesar/gall6.shtml> [23. 7. 2022].

⁴⁸ Walter Woodburn HYDE, *The Curious Animals of the Hercynian Forest*, *The Classical Journal* 13, 1918, č. 4, s. 231–245. Dostupné online: <https://www.jstor.org/stable/3287817?seq=1> [5. 3. 2023].

Zásadní autoritou pro antiku a následující staletí byl Plinius Starší (23/24–79), římský polyhistor. Sepsal rozsáhlý spis o 37 knihách s názvem *Kapitoly o přírodě*⁴⁹. Podle Plinia žili jednorozci v Indii a stavbou těla se podobali koni, hlavu měli jako jelen, nohy připodobňoval ke slonu, ocas byl kančí a vydávali ohromný řev. Jejich těla byla bílá jako labutí.⁵⁰ Jediný roh uprostřed čela byl černý, dlouhý okolo jednoho metru⁵¹. Plinius Starší rovněž udával, že toto divoké zvíře nemohlo být polapeno živé.⁵²

Lze tedy shrnout, že jednorozec vystupoval v díle antických autorů jako tvor složený z částí různých zvířat. Tímto trendem se řídil i Claudius Aelianus (asi 175–asi 235). Ve svém řecky psaném díle *O zvláštностech živočichů*⁵³ popisoval vlastnosti tvorů, zejména ptáků.⁵⁴ Aelianus ovšem také vyzdvihl mimořádné schopnosti jednorozcova rohu, který prý pomáhal potlačit účinek jedu, jenž byl nasypán do nápoje.⁵⁵ Z rohu se proto vyráběly poháry na pití.⁵⁶ Také tvrdil, že různé kmeny v okolí Gangy vyprávěly o jednorozcích. Aelianus popisoval, že tato zvířata měla pačesy, bradu jako koza a ocas měla lví a byl mimořádné délky. Tělo měl jednorozec celé bílé kromě hlavy a konce ocasu, který měl rudou barvu. Aelianus zmiňoval hlavně jejich inteligenci a plachost. Tato zvířata žila v lesích, kde se živila ovocem rostoucím na kopcích. Nakonec dodal, že v indickém městě Latage jedli tito zvláštní tvorové rýži. Zřejmě tedy proto měli takovou sílu a schopnost, protože kdokoliv se je pokusil ulovit, selhal, a zvířata vyvázla bez újmy. Tito bájní tvorové měli být připoutáni ke člověku, neměli být tak zlomyslní jako ostatní stvoření z řad lidoopů, se kterými se měl Aelianus setkat.⁵⁷

Také ve Starém zákoně byl jednorozec zmíněn, přičemž se mu přisuzovala zvláštní moc. V knize Daniel (8,5-8) byla zmínka o kozlu, který měl roh mezi očima a jenž porazil

⁴⁹ V originále *Naturalis historiae*. Jedná se o encyklopedii věd od geografie přes matematiku až po řezbu drahokamů. Encyklopedie byla uznávaná v antice a poté také v renesanci.

⁵⁰ Roderich KÖNIG – Gerhard WINKLER (edd.), C. Plinii Secundi. *Naturalis Historiae*, kniha VIII, Mnichov 2007, s. 64.

⁵¹ Anglický překlad uvádí délku jednorozcova rohu na necelý jeden metr. Philemon HOLLAND (ed.), Gaius Plinius Secundus. *The History of The World Commonly Called The Natural Historie of C. Plinius Secundus*, Londýn 1634, s. 206. Dostupné online:

<https://archive.org/details/historyworldIPlin/mode/2up?view=theater> [22. 7. 2022]. Následně v 16. století se délka rohu začala výrazně olišovat.

⁵² P. HOLLAND (ed.), Gaius Plinius Secundus. *The History*, s. 206.

⁵³ V originále *De Natura Animalium*.

⁵⁴ Dílo bylo populární i ve středověku, kdy bylo základem pro bestiáře. Aelianus převzal poznatky většinou od Plinia Staršího a také od ostatních autorů, jejichž originální díla se nezachovala.

⁵⁵ J. ROYT – H. ŠEDINOVÁ, *Slovník*, s. 172.

⁵⁶ Alwyn Faber SCHOLFIELD (ed.), Claudius Aelian. *On the nature of animals*, kap. 41., 1958. Dostupné online: <http://www.attalus.org/translate/animals3.html#41> [23. 7. 2022].

⁵⁷ J. W. MCCRINDLE (ed.), Claudius Aelianus. *Indica*, Londýn 1877, s. 57–58. Dostupné online: <https://archive.org/details/ancientindiaasd02mccrgoog/mode/2up> [23. 7. 2022]. Zde je třeba dodat, že části Megasthénova spisu se dochovaly díky pasážím, které opsal Aelianus, proto je v jeho práci Megasthénos několikrát zmíněn.

berana. Ve čtvrté knize Mojžíšově se uvádí přirovnání: „*Bůh, který jej,*“ myšleno Izraelce, „*vyvedl z Egypta, je mu jako rohy jednorožců.*“ Znamená to tedy, že rohy jednorožců, v tomto smyslu zbraně či různé síly, brání izraelský národ. Nezvadatelnost a síla jednorožce se objevuje v podobenstvích, v nichž promlouvá Hospodin k Jóbovi. V Žalmu 22,22 se o rohu jednorožce psalo ve významu zvláštní moci a síly, který zachraňoval lidi ze lví tlamy.⁵⁸ Divokost a síla zvířete se promítla také do židovské tradice, kdy pod řeckým překladem slova *re'em*, které zřejmě označovalo pratura, se v akkadštině označoval divoký býk.⁵⁹

Křesťanské apokryfy se soustředily na jednorožcův původ. Měl být prvním stvořením, které biblický Adam pojmenoval, a od té doby se měl těšit zvláštnímu postavení ve zvířecí říši.⁶⁰ Podle knihy Genesis, když byli Adam s Evou vyhnáni z ráje, dovolil Bůh jednorožci, aby se rozhodl, zda chce zůstat v ráji, nebo následovat Adama s Evou. Věrný jednorožec následoval oba hříšníky do světa bolesti.⁶¹ Když se blížila potopa světa a Noe stavěl svoji archu, naléhal jednorožec, aby mu byla přidělena vlastní kajuta. Noe to ale odmítl, a proto jednorožec na archu nenastoupil. V některých středověkých vyobrazeních byl ale jednorožec zachycen, jak plul na arše.⁶²

Významným textem byl *Physiologus*, řecký spis z Alexandrie sepsaný neznámým autorem.⁶³ Tento spis byl předchůdcem středověkých bestiářů, jež využily jeho bohaté ilustrace.⁶⁴ Podle alexandrijského autora *Physiologu* byl jednorožec plaché, ale vznětlivé zvíře velikosti kozla s velkou silou. Tento spis byl již křesťanský, a proto se zde poprvé objevovalo křesťanské podobenství jednorožce jako obraz Spasitele, který přebýval v těle Panny Marie. Jednorožec měl bydlet blízko jezera, kam chodila pít zvířata. Pokud se had se zlými úmysly rozhodl jezero či studánku otrávit jedem, přispěchal bájný tvor s jedním rohem, který ponořil do vody, učinil s ním znamení kříže a tím vodu očistil. *Physiologus* jako první významný spis přinášel návod na chycení jednorožce, jenž byl do této doby považován za nepolapitelného tvora. Podle *Physiologu* se jednorožec nechal nalákat

⁵⁸ J. ROYT – H. ŠEDINOVÁ, *Slovník*, s. 172.

⁵⁹ Věra TYDLITÁTOVÁ, *Zvířata v Hebrejské bibli a v židovské tradici*, Plzeň 2022, s. 53–54.

⁶⁰ L. ANTONÍN, *Bestiář*, s. 139.

⁶¹ Pravděpodobně je zde odkazováno na Apokalypsu Mojžíšovu.

⁶² L. ANTONÍN, *Bestiář*, s. 139.

⁶³ Toto dílo se většinou datuje do 2. století n. l. Alexandrijský autor zde popsal zvířata, ptáky, fantastické tvory, kameny a rostliny, které doplnil anekdotou a zmínil zde jejich vlastnosti. Tyto informace byly převzaty z hesla *Physiologus* na Wikipedii: <https://en.wikipedia.org/wiki/Physiologus> [29. 6. 2023].

⁶⁴ Guy R. MERMIER, *The Romania Bestiary. An English Translation and Commentary on the Ancient „Physiologus“ Tradition*, Filadelfie 2004, s. 19. Dostupné online: https://www.jstor.org/stable/41166963?read-now=1&seq=3#page_scan_tab_contents [24. 2. 2023]. Viz obr. 2 a 8.

pannou sedící pod stromem, protože byl přitahován její čistotou a vůní. Přišel k ní, pokorně jí složil hlavu do klína a dívka zvíře uspala. Poté ho za roh připoutala ke stromu a po probuzení se mohl jednorožec osvobodit pouze tak, že se vzdal svého rohu, který lovcí používali proti hadům a jejich jedu.⁶⁵ Ve valdenské verzi *Physiologu* měl bájný tvor negativní význam, neboť symbolizoval d'ábla.⁶⁶

Křesťané, zvláště církevní otcové a spisovatelé, například Tertullianus (kol. 160–kol. 220), připodobňovali jednorožce k Ježíši Kristu, k jeho smrti a následnému vzkříšení.⁶⁷ Stejně tak se někteří učenci pokoušeli najít spojitost mezi některými jednorožcovými rysy a Pannou Marií. Pro pozdější autory bude toto přirovnání k Panně Marii velice důležité, kdy se pomocí panenské čistoty budou moci mytičtí tvorové s jedním rohem chytat. Svatý Basileios z Kaisareie (kol. 330–379) viděl v jednorožcově rohu symbol kříže, pravděpodobně kvůli léčivým účinkům.⁶⁸ Zvíře doprovázelo Pannu Marii také při Zvěstování. Na to upozornili Honorius z Autun (kol. 1080–1140) či Hugh z Fouilloy (kol. 1100–kol. 1172), kteří tím poukázali na Mariinu čistotu. Roh jednorožce na prsou nebo v lůně panny znamenal totéž co lilie, kterou dával archanděl Gabriel Panně Marii, kdy jí zvěstoval, že se v její panenské duši rodí Kristus.⁶⁹ Tyto teologické interpretace byly natolik silné, že pronikly až do českých zemí. Tento motiv lze nalézt na oltáři z Jeníkova, který byl vytvořen kolem roku 1460, a také na nástěnné malbě, jež se nachází v kapli Jana Nepomuka Neumanna v děkanském kostele v Prachaticích, který byl vytvořen po roce 1500.⁷⁰

⁶⁵ J. ROYT – H. ŠEDINOVÁ, *Slovník*, s. 172.

⁶⁶ M. LENDEROVÁ, *Zvířata*, s. 56.

⁶⁷ Převzato z internetové stránky http://www.znakznackaznamení.cz/000_zzz/jednorozec.html [1. 8. 2022].

⁶⁸ J. ROYT – H. ŠEDINOVÁ, *Slovník*, s. 172.

⁶⁹ L. ANTONÍN, *Bestiář*, s. 146.

⁷⁰ J. ROYT – H. ŠEDINOVÁ, *Slovník*, s. 172.

2.2. Středověký pohled na jednorožce

Benátský kupec a cestovatel Marco Polo (1254–1324) napsal cestopis *Milión*⁷¹, který byl o jeho cestě do Asie mezi lety 1271–1295 a sepsal ho v janovském vězení. Zde byl jeho spoluvězněm Piso Rusticelli, známý autor nepříliš kvalitních rytířských románů, je tedy pravděpodobné, že Marcu Polovi vyprávěl nějaký příběh a Polo ho poté zakomponoval do svého cestopisu.⁷² Proto dodnes není úplně jasné, zda toto dílo formuloval na základě vlastních, či převzatých zkušeností.⁷³ Polo ve svém díle tvrdil, že jednorožec byl za jeho života již téměř na vyhynutí, ale přesto se vyskytoval v království Basmackém, kdy podle Polových slov bylo toto království hned vedle království Serlek.⁷⁴ Obojí se nacházelo na ostrově Malá Jáva, tedy na dnešní Sumatře. Na rozdíl od předchozích autorů, kteří toto zvíře zasazovali do více známých oblastí, zpravidla do Indie, se zřejmě Marco Polo snažil o to, aby co nejméně lidí mohlo tento ostrov navštívit a případně jeho tvrzení vyvrátit. Po popisu rodné země jednorožce pokračoval dále ve svém výkladu. Psal, že zde byli neobyčejně velcí jednorožci, kteří „*skoro se vyrovnají slonům*“. Oproti ostatním měl Polův popis zvířete srst jako buvol. Nohy zachoval ze starších spisů, „*nohu má podobnou sloní*“. Jednorožcovu hlavu, kterou měl bájný tvor neustále skloněnou k zemi, připodobňoval ke kanci s černým silným rohem uprostřed. Na rozdíl od předchozích zobrazení a autorů popisoval Marco Polo jako první, že si jednorožec rád liboval v bahně, snad proto to byl velmi ošklivý tvor, nejen kvůli zvláštní stavbě těla.⁷⁵ Popis benátského kupce byl ojedinělý také v tom, že popisoval nejen jeho zevnějšek, ale také celkem detailně i popis jednorožcova jazyka. Byl prý drsný, „*plný velkých silných ostnů, a když ho užije, způsobí lidem i zvířatům velmi vážná zranění*“.⁷⁶ Polo ve svém díle zpochybnil

⁷¹ Tento název ale není originální, který by mu dal sám Marco Polo. Vznikl až na počátku 14. století. Dostal takový název zřejmě proto, že zde popisoval bájně a smyšlené skutečnosti totiž že sepsal milion lidí. Další teorií, proč byl zvolen tento název je fakt, že kniha poskytuje mnoho, až milion informací o Asii. František MALEČEK (ed.), Marco Polo. *Milion čili Cesty po Asii, po Africe a po moři Indickém popsané ve století XIII*, Praha 1904, s. 6–7; Giovanni Battista RAMUS (ed.), Marco Polo. *Milión*, Praha 1961, s. 11.

⁷² G. B. RAMUS (ed.), Marco Polo. *Milión*, s. 12.

⁷³ Někteří jeho současníci a novodobí historikové si pokládají otázky, zda Marco Polo skutečně v Asii byl, nebo jestli pouze opakoval příběhy, které slyšel od jiných cestovatelů. Jedním z důkazů, že svoje dílo opsál od jiných cestovatelů, je fakt, že nezmínil řadu věcí a praktik, které byly běžně spojovány s Čínou, jako například čínské znaky, čaj nebo hůlky.

⁷⁴ F. MALEČEK (ed.), Marco Polo. *Milion*, s. 199–200.

⁷⁵ Tento popis velmi připomíná nosorožce. Zřejmě tedy převzal popis z vyprávění námořníků, a proto když odkazoval na starší spisy, nezdálo se mu zvláštní, že by se mohlo jednat o jiné zvíře než o jednorožce.

⁷⁶ F. MALEČEK (ed.), Marco Polo. *Milion*, s. 199–203.

plachost jednorozců vůči lidem. Hned nato Polo dodal, že jednorozci nebyli podobní koni a rozhodně se panny nevyužívaly k jejich chycení.⁷⁷ Pokud se dříve zvíře lidí stranilo a bálo se jich, mohl v něm tento pocit přetrvat po generace, a proto také na lidi dále útočilo. Zřejmě se zde Polo inspiroval skutečným nosorožcem, kdy se zprávy o těchto tvorech, nosorožci a jednorozci, jistě prolínaly už od dob antiky. Postupně se toto stvoření pomyslně šlechtilo a přetvářely se o něm představy. Proto také Polo o jednorozci psal, že je to velmi špinavé zvíře, když se rádo válelo v bahně, čímž jaksí pošpinil pověst bájného tvora. Nicméně se tato jednorozcova záliba ve špíně neujala a pozdější autoři se ve zkoumaných pramenech v rámci této kvalifikační práce již o bahně ve spojitosti s bájným tvorem nezmínili. Byť jednorozcův domov uvedl Polo hned na začátku své kapitoly, uvedl i na konci, že ho bylo možné nalézt také v království Guzzerat, což bylo území v západní části Indie. Bájný tvor dle jeho slov mohl také žít v provincii Mieu, která patřila Velkému Chánovi a hraničila s Indií. Poslední zmínkou o mytickém stvoření v království Lambri, jež se nacházelo na severu Sumatry, zakončoval svoji krátkou kapitolu o lidech s ocasem, kde byl jednorozec rovněž krátce zmíněn.⁷⁸

Nejen diví tvorové, ale také diví lidé fascinovali lidskou populaci snad již od dávných dob. V některých případech byla také hledána spojitost mezi primitivními kmeny a zvláštními zvířaty. Dokládají to sbírky závěsů a jiných uměleckých děl, kde jsou například jednorozci ztvárněni jako kříženci draka, lva a koně, na nichž jezdili převážně diví lidé, kteří se velmi lišili svým vzhledem od normálního člověka.⁷⁹ Jednorozci se vyskytovali také na hracích kartách, kde si je znovu tyto lidé, zde konkrétně bezvousý, ale jinak chlupatý divý muž, osedlali. Tyto karty s bájným tvorem měly vyšší hodnotu než ostatní karty.⁸⁰

Ve vrcholném středověku učenci středověké západní Evropy rozlišovali tři druhy jednorozců. Prvním byl monoceros, který byl celý černý, ocas měl jako kanec, nohy jako slon a tělo jelena či koně. Jeho úhlavním nepřítelem byl slon. Příznačné je, že nikde není zmiňován jediný roh, zřejmě jej lze přirovnat k „obyčejnému“ koni. Dalším druhem byl unicornus, jenž měl podobu bílého koně s rohem uprostřed čela a s hřívou. Třetím typem se stal camphurh, který připomínal spíš kozu nebo ovci a zadní nohy měl ptačí.⁸¹

⁷⁷ Lucie STORCHOVÁ (ed.), *Mezi houfy lotrův se pustiti. České cestopisy o Egyptě 15.–17. století*, Praha 2005, s. 102.

⁷⁸ F. MALEČEK (ed.), Marco Polo, *Milion*, s. 202–203.

⁷⁹ F. ŠMAHEL, *Diví lidé (v imaginaci) pozdního středověku*, Praha 2012, s. 209.

⁸⁰ TAMTÉŽ, s. 247, 249.

⁸¹ Jan LUKAVEC, *Bytosti na pomezí*, Praha 2016, s. 34.

Z těchto tří druhů bájného tvora se unicornus stal převážně dominantní předlohou pro následná vyobrazení a také se objevil na souboru sedmi tapisérií, který byl zřejmě pořízen ke svatbě Anny Bretaňské (1477–1514) a francouzského krále Ludvíka XII. (1462–1515), která proběhla 1. ledna 1499. Tapiserie nesla název *Lov na jednorožce*. Pokud to měla být metafora k Anně jako k nevinné ženě, která vstupovala do manželství, poté tedy teze o jednorožci, který šel pouze k čisté panně, padá, protože Anna již měla před Ludvíkem XII. dva manžely. Tapiserie představovala několik fází lovu na jednorožce. Byla tu vyobrazena i scéna, kdy jednorožec čistil svým rohem vodu od hadího jedu. Následný obraz zabitého jednorožce byl alegorií Krista na kříži.⁸² Jednorožec byl chycen v tak nízké ohradě, že by ji mohl bez problému přeskočit, byl ale připoután zlatým řetězem ke granátovníku.⁸³ Řetěz v tomto případě mohl odkazovat na manželství. Granátovník symbolizoval ve středověku plodnost a zároveň také manželství.⁸⁴ Jednalo se velmi pravděpodobně o oblíbený topos v raně novověké kultuře Evropy. Zároveň je tato tapiserie snad nejznámějším dochovaným uměleckým dílem pozdního středověku, na kterém byla dochována podoba jednorožce již jako bílého koně, byť s kozími kopýtky. Doposud se o kozích kopýtcích žádný z učenců písemně nezmiňoval. Zřejmě raně středověká mozaika jednorožce sice tak vyobrazuje⁸⁵, ale následně tento trend mizí a objevuje se až v polovině 15. století.

Jednorožec nebyl pouze záležitostí evropské křesťanské kultury. Neobvykle detailní a také odlišný popis se objevil v hebrejských tradicích, kde byl jednorožec popisován jako gigantické zvíře. Na rozdíl od ostatních pramenů byl zde výslovně pouze jeden pár, předtím se o přesném počtu jednorožců nikdo nezmiňoval. K páření mezi jednorožci docházelo jednou za sedmdesát let, protože žili na opačných stranách Země. Po spáření samice zabila samečka a následně byla březí nejméně dvanáct let. Vždy se narodil samec a samice, matka po porodu pokaždé uhynula. Nová generace byla opět předurčena ke stejnému osudu jako jejich rodiče. Jeden odešel na východ, druhý na západ a po sedmdesáti letech se opět setkali, aby se mohla narodit nová generace jednorožců, tím celý cyklus stále pokračoval. Jeden cestovatel se zmiňoval pouze o výšce jednorožce,

⁸² J. ROYT – H. ŠEDINOVÁ, *Slovník*, s. 172.

⁸³ Viz obr. 3.

⁸⁴ Převzato z internetové stránky Metropolitního muzea umění: <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/467642> [5. 3. 2023].

⁸⁵ Viz obr. 1.

jenž měl mít kolem 23 048 metrů.⁸⁶ Bájně zvíře s takovou výškou se ale v křesťanské kultuře neujalo a nadále bylo zobrazováno v uvěřitelnějších rozměrech.

Ve středověké arabské anonymní sbírce lidových pohádek, bajek a dalších příběhů s názvem *Tisíc a jedna noc*, která se utvářela od 7. do 16. století, vyprávěl námořník Sindibád o zvířeti zvaném karkaddan. Popisoval, že tělo tohoto divokého tvora bylo větší než tělo velblouda a že se živil pouze bylinkami. Stejně jako ostatní psal pouze o jediném rohu uprostřed hlavy o délce až 600 cm. V karkaddanově duši se měl zrcadlit obraz člověka.⁸⁷ Při bližším zkoumání anglické verze části této arabské sbírky a konkrétní části s názvem *Námořník Sindibád*⁸⁸ se ukazuje, že na dalekém ostrově žilo divoké zvíře, které bylo známé jako rhinoceros čili nosorožec. V tomto bájném stvoření se měl zrcadlit obraz muže.⁸⁹ Z uvedené formulace však nebylo zcela zjevné, jak byl tento obraz myšlen.

⁸⁶ V. TYDLITÁTOVÁ, *Zvířata*, s. 53–54.

⁸⁷ L. ANTONÍN, *Bestiář*, s. 143.

⁸⁸ V anglické verzi *Sindbad the sailor*.

⁸⁹ ANONYMOUS, *Sindbad the Sailor*, Londýn 2015, s. 15–16. Dostupné online: <https://archive.org/details/sindbadsailor0000unse/mode/2up> [12. 10. 2022].

3. Jednorožec v 16. a 17. století

3.1. Jednorožec jako pán zvířat

Na počátku 16. století byl jednorožec stále pokládán za existující stvoření, nikoli tedy za bájného tvora. Podle převládající představy byl nadále složen z několika druhů zvířat. Mělo jít až o natolik mimořádného tvora, že se ucházel o místo krále zvířat. Prvním důvodem mohl být fakt, že měl být podle křesťanských apokryfů jako první mezi tvory pojmenován.⁹⁰ Druhým důvodem pro myšlenku o jeho královském postavení bylo zřejmě to, že představoval čistotu, která se ve středověku propojila s kultem Panny Marie. Tím, že se ucházel o post krále zvířat, si ale zneprátelil lva, který byl také v mnoha kulturách světa považován za krále⁹¹. Toto nepřátelství bylo doloženo několika svědectvími. Lev si ale na jednorožce pravděpodobně netroufl kvůli jeho děsivě dlouhému rohu, kterým se dokázal mytický tvor bránit.⁹² Jestliže ale jednorožec soupeřil se lvem, nebo i s kterýmkoliv jiným zvířetem, nemohlo být bájně stvoření s jedním rohem pokládáno za hodné.

Společné vyobrazení lva a jednorožce se vyskytuje na královském erbu Spojeného království Velké Británie a Severního Irska, který má tuto podobu již od roku 1380.⁹³ Lev, který je korunován, se nachází vlevo a nekorunovaný jednorožec vpravo. Jednorožec má sice korunu, ale má ji okolo krku a od ní vede řetěz. To má symbolizovat nadřazenost Anglie nad Skotskem. Ve skotské verzi erbu si poté zvířata vyměnili místo a obě jsou korunovány. Tradice těchto dvou tvorů přetrvávala, a když anglický král Jakub I. Stuart (1566–1625) vytvořil v roce 1603 tzv. Unii korun, začal se tento znak používat s původně vyobrazenými zvířaty z již zmíněného roku 1380.⁹⁴ Spojení těchto dvou tvorů vychází z hlubší tradice, která byla rozvinutá nejen v Anglii, ale třeba i na Blízkém východě či ve střední Evropě. Konkrétně v Českém království lze doložit

⁹⁰ L. ANTONÍN, *Bestiář*, s. 145.

⁹¹ V Evropě byl za krále zvířat považován medvěd. Takové zvláštní postavení vždy získá ten tvor, který si vybuduje pověst neporazitelného tvora. V Africe a Asii byl za krále považován lev či slon, v Americe zase medvěd nebo jaguár. Lvu ale dávala katolická církev přednost, a tak se postupně medvěd nahradil lvem. M. PASTOUREAU, *Medvěd*, s. 48.

⁹² Michael F. PAGE, *Encyclopedia of things that never were. Creatures, places, and people*, New York 1987, s. 227.

⁹³ V tomto roce byl definitivně vyměněn leopard za lva, a i v současné době ho lze zde nalézt.

M. PASTOUREAU, *Dějiny*, s. 57.

⁹⁴ Roger A. MASON, *Scots and Britons. Scottish Political Thought and The Union of 1603*, St. Andrews 1994.

vyobrazení jednorožce a lva na kachli z Milevska z konce 15. století.⁹⁵ Zde se nachází výjev bojujícího lva a jednorožce, přičemž oba představují symbol spojení dvou praesencí – síry a rtuti. Lev symbolizoval síru a jednorožec rtuť. Tímto způsobem mělo být vyráběno také zlato.⁹⁶ Existují nejméně dva výklady tohoto zobrazení. V prvním výkladu měla zvířata odkazovat na to, že i odvěcí nepřátelé mohou nakonec dojít k určitému usmíření. Díky tomu vznikl odolný vzácný kov. Ve druhém výkladu jednorožec zastupoval ženskou část populace, lev naopak mužskou část. Jejich souboj měl zobrazovat snahu o rovnost mezi oběma pohlavími.⁹⁷

Anglický básník Edmund Spenser (1552/1553–1599) ve své básni v druhé knize epopoje *The Faerie Queene* zachytil souboj jednorožce a lva. V básni popisoval, jak hrdému lvu vzdoroval rebelující jednorožec. Jednorožec svůj roh používal hlavně k útoku, a i zde je tak vykreslen, jak se rozběhl proti svému nepříteli. Lev se ale uhnul a strategicky se postavil před strom. „*Spatřiv, jak jednorožec proti němu v plné rychlosti uhání, uskočí.*“⁹⁸ Jednorožec se následně zabodnul rohem do stromu, ze kterého se jen těžko sám dokázal dostat. „*A mocného vítěze si čeká hojná hostina,*“⁹⁹ kdy lev oslavuje svoje, snad konečné, vítězství nad sokem.¹⁰⁰ Z anglické epopoje jasně vyplývá charakter obou zúčastněných zvířat. Jednorožec byl zde zobrazen jako rebelující tvor, který se nehodlal smířit s tím, že se v jeho blízkosti objevil jeho úhlavní nepřítel. Zároveň je zde zvíře vykresleno jako méně inteligentní, jelikož se nechalo chytit do stromu. To tedy odporuje dřívějším autorům, hlavně Aelianovi, jenž jednorožce považoval za vysoce inteligentního tvora. Oproti tomu lev se zde ukazoval jako velmi bystrý. Hravě se vyhnul jednorožci a poté, jak z textu vyplývá, si na něm pochutnal a tím ukončil pomyslný dávný spor mezi oběma tvory.

Lev však nebyl jediným nepřítelem bájného zvířete, tím dalším měl být slon. Jejich spor už naznačil Isidor ze Sevilly (kol. 560–636) ve své encyklopedii s názvem *Etymologie*. Jediné bodnutí jednorožce prý dokázalo zabít slona.¹⁰¹ Tento námět se objevoval také ve výtvarném umění. Jedním z příkladů je kresba ze Žaltáře anglické

⁹⁵ Viz obr. 4.

⁹⁶ Čeněk PAVLÍK – Michal VITANOVSKÝ, *Magický jednorožec a jeho ztvárnění na kachlích gotiky a renesance*, *Archaeologia historica*, 2008, s. 539–558, zde s. 549.

⁹⁷ TAMTÉŽ, s. 549–550.

⁹⁸ V originále „*And when him running in full Course he spies, He slips aside*“. Převzato z blogu antropologa a historika W. B. J. Williamse: <https://wbjwilliams.wordpress.com/2021/05/14/the-endless-battle-between-the-lion-and-the-unicorn/> [22. 8. 2022]. Překlad autorka.

⁹⁹ V originále „*But to the mighty Victor yields a bounteous Feast*“. TAMTÉŽ. Překlad autorka.

¹⁰⁰ Jorge Luis BORGES, *Fantastická zoologie*, Praha 1987, s. 103.

¹⁰¹ TAMTÉŽ, s. 102.

královny Marie z počátku 14. století, která zobrazovala bitvu jednorožce a slona.¹⁰² Tato sbírka žalmů byla pojmenována po královně Marii I. Tudorovně (1516–1558), která byla první jistě známou majitelkou tohoto svazku.¹⁰³ Teze o nepřátelství mezi jednorožcem a slonem ovlivnily i české prostředí. Na Isidora ze Sevilly navázal Jan Černý (kol. 1456–1530), autor spisu *Knieha lekarska kteraz slowe herbarz: aneb zelinarz: welmi vziteczna: z mnohých knieh latinskych. y zskutecznych praczij wybrana: poczina se sstiasnie z roku 1517*. Zde popisoval jednorožce jako „hovadko ušlechtilé [...], s slonem ustavičnu má nepřízeň“.¹⁰⁴ Výraz hovado přitom neměl urážlivý význam. Zvíře bylo zde zobrazeno s dlouhým vřetenovitým rohem, lvím ocasem a kozími kopýtky.¹⁰⁵

Podobnou formulaci použil i český polyhistor Pavel Židek (1413–1471). O jednorožci napsal, že „krásná věc na světě jest... jednorožec mezi lesními hovady“.¹⁰⁶ Stejně jako u Jana Černého, neměl výraz hovado hanlivý charakter. Pavel Židek zde zdůrazňoval hlavně jednorožcovu krásu a vznešenost oproti ostatním lesním zvířatům, se kterými měl tu čest se setkat, byť pouze přes zprávy od jiných. V díle s názvem *Kniha dvacatera umění mistra Pavla Žídka* v části přírodovědné popisoval Židek dokonce dva druhy jednorožce. První jednorožec byl mořská obluda, která měla jeden roh stejně jako nosorožec. Tímto rohem pak mořský jednorožec probodával lodě a způsoboval záměrně smrt lidem. Bůh měl toto zvíře stvořit tak pomalé a netečné, takže lidé mu mohli snadno uniknout. Po těle byl tento vodní jednorožec šupinatý jako kapr.¹⁰⁷ Židek zde prezentoval, že oproti pozemskému jednorožci existoval také jeho „příbuzný“ ve vodě. Samozřejmě tento popis odpovídá narvalovi. Oproti tomu pozemský jednorožec byl Žídkem popsán stejně, jako tomu bylo doposud u všech autorů. Doplnil ale, že se díky jednorožcovu rohu zaháněly horečky, které se opakovaly každého čtvrtého a třetího dne a také měl roh léčit padoucnici čili epilepsii.¹⁰⁸

¹⁰² L. ANTONÍN, *Bestiář*, s. 143.

¹⁰³ Převzato z internetové stránky, kde jsou zveřejněny digitalizované faksimilie různých edic: <https://quaternio.ch/faksimile-editionen/queen-mary-psalter/> [23. 8. 2022].

¹⁰⁴ Jan ČERNÝ, *Knieha lekarska kteraz slowe herbarz: aneb zelinarz: welmi vziteczna: z mnohých knieh latinskych. y zskutecznych praczij wybrana: poczina se sstiasnie*, 1517, kap. CIII. Dostupné online: https://books.google.cz/books?id=WDJfAAAAcAAJ&pg=PR1&hl=cs&source=gbs_selected_pages&cad=3#v=onepage&q&f=false [26. 6. 2023].

¹⁰⁵ Viz obr. 6.

¹⁰⁶ Alena HADRAVOVÁ, *Literární inspirace několika přírodovědných popisů v cestopise Kryštofa Haranta z Polžic a Bezdržic*, *Historie – Otázky – Problémy* 1, 2009, č. 1, s. 95–115, zde s. 102.

¹⁰⁷ TÁŽ (ed.), *Kniha dvanáctera umění mistra Pavla Žídka. Část přírodovědná*, Praha 2008, s. 271.

¹⁰⁸ TAMTÉŽ, s. 302.

3.2. Teologické vnímání jednorožce

Významný alchymista a lékař Paracelsus, vlastním jménem Philippus Aureolus Theophrastus Bombastus von Hohenheim (1493–1541)¹⁰⁹, učinil několik důležitých objevů a tím předznamenal vznik novodobého lékařství. Paracelsovo dílo, jež se věnovalo jednorožci, vyšlo až po jeho smrti v Mnichově v roce 1570. Bylo vydáno Adamem Bergem (1540–1610) pod názvem *Základy doktora Paracelsa*¹¹⁰, jež byl považován za nejvýznamnějšího protireformačního nakladatele ve Svaté říši římské. Paracelsus zde v díle uchopil problém jednorožce značně teologicky a mysticky, ač byl lékařem. Přirovnal bájného tvora k rajske čistotě Adama a Evy před prvním hříchem. Jednorožec měl zobrazovat symbol boží nevinosti, který rozhodně nenesl vinu za první lidi, nevstupoval tudíž do sexuálního vztahu, a proto bylo zvíře zobrazováno pouze jako samec.¹¹¹

Do poloviny 13. století všichni autoři popisovali jednorožce přednostně jako plaché zvíře, které se nechalo zlákat pouze čistou pannou. Francouzský spisovatel a lékař François Rabelais (kol. 1494–1553)¹¹² posílil sexuální vyznění jednorožce, než jaký měli dosavadní autoři. Popisoval jednorožce jako strašné a děsivé zvíře, a také jeho roh přirovnal k penisu: „*Na čele má ostrý roh, který mu obyčejně visí dolů jako hřeben krocán; když pak chce bojovat nebo ho jinak užít, ztopoří a vzpřímí jej.*“ V Rabelaisově známém románu *Gargantua a Pantagruel* ale zvíře také očišťovalo studánky od všech nečistot jako dosud v každém ztvárnění, kde se jednorožec vyskytoval.¹¹³ Rabelais tedy ještě více vyzdvihl jednorožcův sexuální úděl, i když se stále držel určitého úzu.

Naopak v katolické ikonografii se udržel stále čistý pohled na jednorožce a jeho zobrazování s Pannou Marií, kdy se jednalo o velmi oblíbený motiv. Zobrazoval se

¹⁰⁹ Postavě Paracelsa se věnoval historik přírodních věd Philip BALL, *Ďáblův doktor. Paracelsus a svět renesanční magie a vědy*, Praha 2009. Z české vědy se soustředil na alchymii hlavně chemik Vladimír KARPENKO, *Alchymie. Nauka mezi snem a skutečností*, Praha 2007. Historickou brožuru k výstavě na významného alchymistu sepsal Vladimír ZAPLETAL, *Paracelsus a Moravský Krumlov r. 1537. Jeho činnost*, Znojmo 1966.

¹¹⁰ Celým názvem *Základy doktora Philippa Theophrasta Paracelsa von Hohenheim, 12 knih, všechna tajemství o přírodě, jak jsou popořadě uvedena v 1. knize*. V originále: *Archidoxa D. Philippi Theophrasti Paracelsi von Hehenhaim, zwölf Bücher, darin alle gehainmniß der natur eröffnet, wie die zu anfang des ersten Buchs nach ordnung verzeichnet*. Překlad autorka. Kniha je obtížně dostupná, tudíž nebylo možné ověřit informace, jež následují v textu.

¹¹¹ L. ANTONÍN, *Bestiář*, s. 148–149.

¹¹² Francouzskému spisovateli se věnovali převážně literární historici, zvláště Michail Michajlovič BACHTIN, *François Rabelais a lidová kultura středověku a renesance*, Praha 2007.

¹¹³ J. LUKAVEC, *Bytosti*, s. 37.

nejčastěji u výjevu Zvěstování. Jako lovec, který chtěl dostat jednorozce, zde vystupoval archanděl Gabriel, kterého doprovázeli čtyři psi, a ti zobrazovali čtyři ctnosti. Jednorozec našel záchranu v klíně Panny Marie v uzavřené zahradě, která společně s dalšími symboly, jako jsou například zapečetěná studnice či uzavřená brána, poukazovaly na její čistotu. V Evropě byl ale tento motiv po tridentském koncilu (1545–1563) kvůli svému sexuálnímu podtextu zapovězen, protože se nehodil k životnímu příběhu Panny Marie.¹¹⁴ Ačkoli tridentský koncil reagoval hlavně na nově vzniklé proudy protestantství a zároveň pokládal základ katolické reformace, potvrdil také zásady zobrazování svatých, a to konkrétně na dvacátém pátém zasedání¹¹⁵. Avšak tyto krátké a nejasné pasáže, které se týkaly náboženských obrazů, měly mít velký vliv na další vývoj katolického umění. Mělo se zejména dbát na to, aby byly obrazy co nejvíce edukativní a vhodné. Z pohledu vzdělaných duchovních 16. století byli někteří svatí zobrazováni nevhodným způsobem, například tak, že zastupovali příliš pohanské atributy, anebo jako v případě Panny Marie a jednorozce byl svatý obraz příliš sexualizován.¹¹⁶ Proto spousta obrazů, kde je vyobrazena Panna Marie jinak, než jak byla schválena církví, zmizela z kostelů.¹¹⁷

¹¹⁴ J. ROYT – H. ŠEDINOVÁ, *Slovník*, s. 172.

¹¹⁵ Jednalo se o dekret z 3. prosince 1563 *De invocatione, veneratione et reliquiis sanctorum, et de sacris imaginibus*.

¹¹⁶ Převzato z hesla *Council of Trent* na Wikipedii: https://en.wikipedia.org/wiki/Council_of_Trent [22. 9. 2022].

¹¹⁷ Dalším příkladem byla Panna Maria Budějovická. Jednalo se o obraz Panny Marie Klasové, která byla vyobrazena jako velmi mladá dívka, než se stala matkou Ježíše Krista. Panně Marii Klasové se přičítaly mnohé zázraky. Byla ale zobrazovaná příliš pohansky, takže ji po tridentském koncilu, ale hlavně v baroku navlékli do zlatých šatů a líčili ji již jako matku. Tento obraz byl nahrazen všude kromě Českých Budějovic, kde byla úcta k ní tak silná, že ji pouze korunovali a původní zobrazení jako mladá dívka bylo zachováno. Günter BANDMANN, *Lexikon der christlichen Ikonographie. Allgemeine Ikonographie A–E*, Freiburg im Breisgau 1994, s. 82–85.

3.3. Jednorožec v naučné a cestovatelské literatuře

Pro všeobecné vzdělání společnosti v polovině 16. století byla velmi důležitá *Cosmographia*¹¹⁸ německého humanisty Sebastiana Münstera (1488–1552)¹¹⁹. Poprvé vyšla v roce 1544, a to současně v latině a němčině, jak bylo zmíněno výše. Münster patřil mezi významné univerzitní učence i kompilátory své doby. Svá studia zahájil v Heidelbergu, kde se učil logice, kosmologii, matematice, přírodním vědám a teologii. Poté studoval ve Freiburgu teologii, hebrejštinu a geografii.¹²⁰ K hebrejštině přidal další semitské jazyky, zejména aramejštinu a etiopštinu.¹²¹ V roce 1529 vystoupil z řádu františkánů a konvertoval k protestanství. V pozdějších dílech se však projevovaly jeho sympatie k bývalým spolupracovníkům z řádu.¹²² V roce 1552 se stal Sebastian Münster obětí morové epidemie, která Basilej postihla v letech 1550–1553.¹²³

Münsterovo dílo si kladlo za cíl shrnout veškeré důležité informace o tehdejší světě. Bylo velmi obvyklé, že měli učenci svoje vědění zprostředkované, byť třeba jen částečně, Sebastiana Münstera nevyjímaje. Mezi jeho zdroji můžeme nalézt cestovatele Marca Pola či rytíře Johna Mandevilla. Dále čerpal od antických historiků, jako byl například Polybios (asi 203–asi 120), Tacitus (asi 56–asi 120), Suetonius (asi 75–130/140) či Ammianus Marcellinus (asi 330–asi 395).¹²⁴ Co se týče popisů zvířat, čím více se Münster v díle vzdaloval z Evropy a psal o Asii, tím více se spoléhal na své antické

¹¹⁸ Celým názvem *Cosmographie oder Beschreibung aller Länder, Herrschaften, fürnemsten Stetten, Geschichten, Gebreüche, Hantierungen etc., ietz zum drittem mal trefflich sere durch Sebastianum Munsterum gemeret und gebessert in weltlichen unnd naturlichen Historien*.

Samotné slovo *cosmographia* je latinská forma původně řeckého slova, které v doslovném překladu znamená popis světa.

¹¹⁹ O Sebastianu Münsterovi není v českém překladě žádné dílo, které by pojednávalo o jeho životě. Lze ale nalézt informace v knize Karl Heinz BURMEISTER, *Sebastian Münster. Eine Bibliographie*, Wiesbaden 1964; Günther WESSEL, *Von einem, der daheim blieb, die Welt zu entdecken – Die Cosmographia des Sebastian Münster oder Wie man sich vor 500 Jahren die Welt vorstellte*, Frankfurt nad Mohanem 2007; Matthew MCLEAN, *The Cosmographia of Sebastian Münster. Decribing the World in the Reformation*, St. Andrews 2007. Z poslední zmíněné práce jsem sekundárně čerpal informace o díle *Cosmographia*.

¹²⁰ M. MCLEAN, *The Cosmographia*, s. 11–12.

¹²¹ Převzato z internetové stránky, kde se nachází knihy a výkladová hesla jich se týkající z českého středověku a raného novověku: <https://www.encyklopedieknihy.cz/index.php/Kosmografie> [21. 9. 2022].

¹²² M. MCLEAN, *The Cosmographia*, s. 32.

¹²³ TAMTÉŽ, s. 6.

¹²⁴ TAMTÉŽ, s. 234–235.

předchůdce, včetně Plinia Staršího a Solina¹²⁵ (asi pol. 2. století–začátek 3. století).¹²⁶ Münsterova *Cosmographia* patřila k nejrozsáhlejším ilustrovaným a také k hojně vydávaným knihám všech dob. Jen do půl století od svého prvního vydání vyšlo osmnáct vydání v němčině, deset ve francouzštině, šest v latině a tři v italštině.¹²⁷

Roku 1554 vyšla i česká úprava a převod Jana z Púchova (1490–kol. 1556) a jeho synovce Zikmunda mladšího z Púchova († kol. 1584) pod názvem *Kosmografia česká*¹²⁸. Za autory byli sice považováni oba, ale bylo dokázáno, že Zikmund pracoval převážně sám.¹²⁹ Rozbor některých částí *Kosmografie české* ukazoval, že český převod se výrazně vzdaloval od latinského originálu, z něhož autor vycházel. Jednalo se zejména o země Koruny české a Polského království, kde několik informací Zikmund z Púchova ještě doplnil.¹³⁰ Pasáže o jednorožci přeložil, aniž by něco vynechal, či přidal, protože zřejmě neměl vlastní zdroje, se kterými by Münsterovy informace porovnal.

Oproti dřívějším zmínkám byl Münster, respektive v českém převodu Zikmund, první, kdo zasadil původ jednorožce do Arábie¹³¹. Speciální kapitole o jednorožci bezprostředně předcházela kapitola o Mekce, která se nachází uprostřed Arábie, v níž také popsal chrám. Následně tvrdil, že z druhé strany chrámu se nacházelo oplocení, kde se chovali dva jednorožci a „*místo divu lidu vzkazují*“. I zde Münster pokračoval v tradici jednorožce jako složeniny z několika zvířat. Bájného tvora charakterizoval tak, že byl sice podobný hříbátku nebo mladému koni, ale hlavu měl jako jelen. Roh měl samozřejmě jediný, byl černý v délce dva až tři lokte, tedy mimořádně dlouhý. V českém převodu Zikmunda z Púchova popisoval, že „*srsti jest myškovaté*“, tedy šedivé. Krk neměl jednorožec dlouhý a hřívu měl mít řídkou, jež byla vždy přehozena na jedné straně hlavy. O hřívě bájného tvora psal již Megasthénés, ale z nějakého důvodu ji pozdější autoři vynechali. Snad ji považovali za tak samozřejmou, že ji ani nezmiňovali. Vyskytuje se

¹²⁵ Gaius Julius Solinus se zajímal o filologii, geografii a byl to také kompilátor. Byl autorem díla *De mirabilibus mundi*, které shromažďovalo dosud všechny poznané divy světa, které zřejmě zahrnovaly i poznámky o jednorožci. Snad díky právě Solinovi vděčíme za dochování kompletního díla Plinia Staršího. Převzato z hesla *Gaius Julius Solinus* na Wikipedii:

https://en.wikipedia.org/wiki/Gaius_Julius_Solinus [4. 12. 2022].

¹²⁶ M. McLEAN, *The Cosmographia*, s. 267.

¹²⁷ Jaroslav PÁNEK, *Kosmografický obraz Britských ostrovů ze 16. století*, Dějepis: sborník katedry historie 22, 2006, s. 142–153, zde s. 144.

¹²⁸ Sebastian MÜNSTER – Zikmund mladší z PÚCHOVA, *Kosmografia česká. To jest vypsání o položení krajín neb zemí v obyčejích národův všeho světa, v historii podle počtu let na něm zběhlých prvé nikdá tak pospolku v žádném jazyku nevidaná*, Praha 1554. Dostupné online:

<https://www.manuscriptorium.com/apps/index.php?envLang=cs#search> [10. 7. 2022].

¹²⁹ J. PÁNEK, *Kosmografický obraz*, s. 144.

¹³⁰ TAMTÉŽ, s. 143–144.

¹³¹ Konkrétně uváděl, že žil v místě zvaném Arabia Magna.

zde ale popisné prvenství. Oproti ostatním autorům, kteří jednorožcovy nohy přirovnávali ke sloním, Sebastian Münster i Zikmund z Púchova naopak udávali, že jednorožci měli nohy tenké a ušlechtilé, „*kopejtka předních noh rozdělené, skoro k nohám kozím podobné*“.¹³² Jednorožci podle Münstera spadali mezi sudokopytníky, tudíž lze vyloučit, že by měli nohy jako koně. Jednorožec se odlišoval také od koní či jelenů tím, že byl více chlupatý.

Na závěr kapitoly o jednorožci citoval Münster svůj zdroj, a to Plinia Staršího: „*Plinius praví, že jednorožec jest zvíře plaché, tělem koni podobný, hlavou jelenu, nohami slonu, ocasem vepří, bučení velikého, uprostřed čela má roh jeden, dlouhý dva lokte*.“¹³³ Münster ještě tvrdil, že jednorožec přímo řve.¹³⁴ Vyzdvihl tedy zvuk, který tvor vydával, protože do poloviny 16. století se tato informace nevyskytovala. Zřejmě se na to v průběhu let pozapomnělo a učenci se již nevraceli k originálnímu spisu Plinia Staršího, ale převzali informace pouze od jeho pokračovatelů, kteří tuto informaci nezmínili. Německý učenec šel na rozdíl od svých předchůdců a současníků *ad fontes* a důsledně četl díla Plinia Staršího a Megasthena.

Münster vycházel hlavně z díla Marca Pola a také se samozřejmě inspiroval popisem Plinia Staršího. Münster i Zikmund z Púchova zde také shodně popisovali chycení jednorožce. Münster se mohl rozhodnout, že tradici s pannou, která měla chytat nevinné zvíře, zachová, ale neučinil tak. Možná se nechtěl vracet ke starým zvyklostem, nebo mu jen zkrátka připadala tradice chytání s pannou příliš bájná.¹³⁵ Při popisu chycení Münster zpochybnil římského polyhistora Plinia Staršího, neboť napsal, že očividně jednorožce chytit šlo, když v zajetí v Arábii dva jednorožci žili. Dokonce se k Münsterovi dostalo, že jednorožci se převáželi od „*krále Mouřeninského*“, tedy od sultána, a ten ho měl zase od krále Mekky.

Zatímco si Sebastian Münster myslel, že Arabové jednorožce v oblasti Mekky chytají a chovají, samotná arabská tradice pro změnu říkala, že se jednorožci vyskytovali v Etiopii jako divoká zvířata, která se nenechala nikým polapit.¹³⁶ Münster se mohl inspirovat ještě spisy Paracelsa jako velké autority, se kterým jistě udržoval pravidelnou korespondenci, nepřevzal však již jeho představu jednorožce.¹³⁷

¹³² Viz obr. 10.

¹³³ S. MÜNSTER – Z. mladší z PÚCHOVA, *Kosmografia*, 58v.

¹³⁴ R. KÖNIG – G. WINKLER (edd.), C. Plinii Secundi. *Naturalis*, kniha VIII, s. 64.

¹³⁵ Inspiroval se tedy hlavně v popisu jednorožcova těla.

¹³⁶ Tam O'MALLEY, *Mytologická zvířata. Od bazilišků k jednorožcům*, Praha 2022, s. 50.

¹³⁷ M. McLEAN, *The Cosmographia*, s. 315.

Z podobného kulturního okruhu jako Sebastian Münster vyšel i Conrad Gessner (1516–1565)¹³⁸, švýcarský lékař a přírodovědec. Jednorožce zmiňoval ve svém díle *Dějiny zvířat*¹³⁹, které vycházelo v letech 1551–1558 a bylo považováno za inventář renesanční zoologie. Gessnerovo dílo bylo tak obsáhlé, že ho současníci pokládali za německého Plinia Staršího.¹⁴⁰ Stejně jako Münster navazoval také Gessner převážně na antickou tradici, zvláště pak na Plinia Staršího a Aeliana. V kapitole o jednorožci nejprve shrnul dosavadní vědění, včetně způsobů chytání pomocí čistých panen. Následně zde uvedl přelomovou myšlenku. Věřil, že jednorožci měli různé rasy stejně jako lidé. Obhájl tak rozmanitost vzhledu v předešlých spisech, ze kterých čerpal. Doložil to tím, že lze jednorožce najít mezi Indiány na hranici jižní Indie a také že jednorožec žil „v padesáté oblasti světa“¹⁴¹, ale bohužel tuto oblast blíže neidentifikoval. Zřejmě se jednalo o místo v části východní Asie. Bájné zvíře umístil na více míst na světě, protože podle něj neexistoval pouze jeden druh. Zmiňoval se, že v království Lambri¹⁴² existovala vesnice, kde prý bylo až na šedesát jednorožců, Gessnerovými slovy: „*Je jich plná vesnice*“¹⁴³. I zde byl jednorožec umisťován do jiné části světa, ještě dále na východ, než jak učinili Gessnerovi předchůdci. Nakonec sám německý učenec poskytl svoji podobu jednorožce. Bájný tvor měl uprostřed čela jediný roh až čtyři dlaně dlouhý, jímž dokázal probodnout cokoliv. Celkovou podobu zvířete představil Gessner ilustrací, kde byl jednorožec zobrazen jako hnědý kůň s bujnou, snad až lví hřívou, rohem dlouhým a jediným, jen kozí kopýtko mu prozatím zůstalo.¹⁴⁴ Dochází zde tak k významnému přelomu a prvenství, kdy byl jednorožec poprvé plně zobrazen a popsán jako kůň s rohem, a neskládal se tedy z mnoha různých tvorů. Gessner uvedl, že někde slyšel a četl, že se z jednorožcova rohu připravuje protijed na různé nemoci. Také zmínil, že na toho, kdo

¹³⁸ Nejnovější obsáhlá monografie pochází od švýcarského knihovníka Urs Bernard LEU, *Conrad Gessner (1516–1565). Universalgelehrter und Naturforscher der Renaissance*, Basilej 2016. Odkazoval zde na starší práce hlavně ze 60. a následně z 80. let 20. století.

¹³⁹ V originále *Historiae animalium*. Dílo vyšlo v roce 1551 a mělo za cíl shrnout veškeré dosavadní vědění o zvířatech. Většinou autor popsal rovněž historii popisu jednotlivých zvířat od starověku až po polovinu 16. století.

¹⁴⁰ Pascal GRATZ, *De monocerote. Zur Rezeptionsgeschichte des Einhorns*, Winterthur 2005, s. 9.

Dostupné online:

<http://www.summagallicana.it/unicorno/Zur%20Rezeptionsgeschichte%20des%20Einhorns.pdf>

[27. 9. 2022].

¹⁴¹ V originále „*Quinquagesimo regionus cuiusdam noui orbis meminit.*“ Conrad GESSNER, *Historiae animalium*, Zurich 1551, s. 781–786, zde s. 783. Dostupné online:

https://archive.org/details/gri_33125012648057/mode/2up [29. 10. 2022]. Překlad autorka.

¹⁴² Království Lambri byla oblast v severní Sumatře v Indonésii.

¹⁴³ V originále „*Villus ei fulus.*“ C. GESSNER, *Historiae*, s. 783. Překlad autorka.

¹⁴⁴ Viz obr. 11.

bude pít z poháru, který byl vyroben z jednorožcova rohu, nebude moci žádná choroba, či dokonce jím člověk ošálí smrt.¹⁴⁵

Práce předních německých učenců samozřejmě zapůsobily na české a polské prostředí. Ovlivněn byl také Bartoloměj Paprocký z Hlohol a Paprocké Vůle (1540/1543–1614)¹⁴⁶, který byl především genealogem a heraldikem. Sepsal dílo s názvem *Obora neb zahrada, ve které rozličná zvířata svá rozmlouvání mají*, jež vyšlo roku 1602 v Praze a představovalo soubor fiktivních rozhovorů, které vedl autor také s jednorožcem. Bohužel česká verze pramene se nezachovala, proto bylo zde potřeba pracovat s původní polskou verzí. Polský zkrácený název *Koło Rycerskie [...] Zkąd Człowiek może przykład wziąć*¹⁴⁷ naznačoval, že se nejednalo o učenecké dílo, ale o moralistní literaturu. Bartoloměj Paprocký zde popisoval, jak leopard začal vést vojnu s drakem, ale nemohl ho sám přemoci. Drak zde zosobňoval peklo, a také proto leopard požádal původně rajského jednorožce, aby mu pomohl. Aby byl bájný tvor ochoten pomoci, musel začít leopard vychvalovat jednorožcovy vlastnosti. Bohužel v prameni se nenachází přesná oslava vlastností bájného tvora, lze však předpokládat, že se mohlo jednat o opěvování jednorožcovy čistoty a vůbec ochoty druhému zvířeti pomoci. Po chvíli takové chvály jednorožec zpychl. Přítakal druhému tvorovi, jaká je to svatá pravda, co o něm povídá, a na oplátku mu tedy nabídl svoji pomoc. „*Pravdu diš, že já svedu vojnu. I přes to se neboj.*“¹⁴⁸ Slíbil, že až drak otevře tlamu, doslova „*svoje psinie lakomy*“, jednorožec ho probodne rohem. Jednorožec sice tak učinil, ale upadl kvůli zápachu z drakova chřtánu a začal si naříkat: „*Kdo chce pro jiného se bít, sám chce zamordován býti. Pročž žádný nedoufej ve svoji sílu a nepotřebnou vojnu nezačíněj, neb jak mluví Seneka: Jiný nech začíná zlou vůli, ty směřuj k pokoji, pokud-li můžeš.*“¹⁴⁹ Jednorožec

¹⁴⁵ C. GESSNER, *Historiae*, s. 785.

¹⁴⁶ Nejnovější práci pro osobu Bartoloměje Paprockého z Hlohol a Paprocké Vůle je kolektivní monografie českých a polských historiků Libor MARTINEK a kol., *České a polské literární baroko*, Opava 2021. Paprockému zde byla věnována pouze krátká zmínka. Z pera polských historiků vznikla jen hrstka děl. Nejnovější dílo napsala Bogumiła DUMOWSKA, *Bartosz Paprocki herbu Jastrzębiec – renesansowy pisarz spod Sierpca. Czasy, człowiek, dzieło*, Sierpc 2015. Jednu z českých ucelených prací o osobě heraldika napsal Karel KREJČI, *Bartoloměj Paprocki z Hlohol a Paprocké Vůle. Život – dílo – forma a jazyk*, Praha 1946.

¹⁴⁷ Celým názvem *Koło Rycerskie W Którym Rozmaite Stworzenia Rozmowy Swe Maiq: Zkąd Człowiek może przykład wziąć, iako sam ma żyć, insze uczyć, y czego się wystrzegać*.

¹⁴⁸ V originále „*Żem ia swiadom woyny. I przeto sie nic nie boy.*“ Sebastian STERNACKI (ed.), Bartłomiej Paprocki. *Koło Rycerskie W Którym Rozmaite Stworzenia Rozmowy Swe Maiq: Zkąd Człowiek może przykład wziąć, iako sam ma żyć, insze uczyć, y czego się wystrzegać*, Krakov 1630, s. 135. Dostupné online: <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/doccontent?id=767016> [30. 10. 2022]. Překlad autorka.

¹⁴⁹ V originále „*Qui pro alio vult pugnare, se cupit trucidar.* [...] *Nie usau swemu mestwu, nie walcz ni ządogo, bo sam zá to ućierpisz y przyplácisz drogo.* [...] *Semper dissessio ab alio incipiat, a te reconciliatio.*“ TAMTÉŽ, s. 136. Překlad autorka.

tedy v tomto díle vystupoval jako litující se sebestředný tvor, který si hraje na oběť a dbá pouze o svoji nejlepší pověst krále zvířat. Na závěr povídání o jednorožci Bartoloměj Paprocký dodal, že mystické stvoření lhalo vždy jen ve čtvrtek, v pátek a v sobotu, ale ve zbylé dny mluvilo pravdu.¹⁵⁰ Naskytuje se tu tedy další netypický pohled na toto bájně zvíře. Jednorožec dostal od Paprockého nové vlastnosti, odlišné od katolické tradice, které v pozdějších spisech zřejmě zanikly, protože se už v dalších zkoumaných pramenech jednorožcově lhaní nevyskytuje.

Český diplomat a cestovatel Kryštof Harant z Polžic a Bezdružic (1564–1621)¹⁵¹ v roce 1598 při své cestě do Svaté země, Egypta a Arábie popsal mimo tamních obyčejů také jednorožce. Cestopis s názvem *Putování aneb Cesta z Království českého do města Benátek, odtud po moři do země Svaté, země jůdské a dále do Egypta*¹⁵² vyšel v roce 1608. O jednorožcích se ve spise poprvé zmiňoval, když se nacházel v Benátkách. Sice nepsal, že zde bájní tvorové žili, ale přibližoval ve své zprávě tradici, která dosud nebyla u ostatních autorů zmíněna. Podle tradice se každý rok na svátek svatého Marka v bazilice svatého Marka v Benátkách vykládalo na oltář mnoho cenností, mezi něž patřily také tři jednorožcovy rohy, „z nich dva každý přes půldruhého lokte zdýlí a čtyř prstů ztlouští, třetí pak něco menší“.¹⁵³ Přes další navštívené země se dostal až do Arábie, kde již uváděl jednorožcův popis. Harant uvedl, že o jednorožcích psali Breidenbach¹⁵⁴ a Hans Werli von Zimmer¹⁵⁵ ve svých putováních. Prý je oni sami viděli, jak tito bájní tvorové běhají po horách, a dokládali, „že tak velicí byli co velbloudové“¹⁵⁶. Kryštof Harant zde odkazoval na antickou autoritu Plinia Staršího a středověkého učence Alberta Velikého. Od nich věděl, že jednorožci byli velice náchylní k pannám, k nikomu jinému nepůjdou,

¹⁵⁰ TAMTÉŽ, s. 135.

¹⁵¹ Literatura, která se věnuje osobě Kryštofa Haranta z Polžic a Bezdružic pochází od Marie KOLDINSKÁ, *Kryštof Harant z Polžic a Bezdružic. Cesta intelektuála k popravišti*, Praha 2004; Jan KILIÁN, *Povstanci a odsouzení. Osudy 27 obětí staroměstské exekuce*, Praha 2021. Rozhodně je nutno zmínit také významnou historickou práci Josef PETRÁŇ, *Staroměstská exekuce*, Praha 1972.

¹⁵² Celým názvem *Putování aneb Cesta z Království českého do města Benátek, odtud po moři do země Svaté, země jůdské a dále do Egypta a velikého města Kairu, potom na horu Oreb, Sinaj a svaté panny Kateřiny v Pusté Arábii ležící, na dva díly rozdělená a od urozeného pána, pana Krystofa Haranta z Polžic a Bezdružic a na Pe[c]ce etc., římského císaře jeho milosti rady a komorníka, léta 1598 šťastně vykonaná i také pěknými figurami ozdoben*. L. STORCHOVÁ, *Mezi houfy*, s. 19.

¹⁵³ Kryštof HARANT Z POLŽIC A BEZDRUŽIC, *Cesta z Království českého do Benátek 1. díl*, Praha 2011, s. 57–58.

¹⁵⁴ Bernhard von Breidenbach (kol. 1440–1497) byl německý právník, jenž proslul edicí prvního doktorského spisu v němčině *Kniha o bylinách* (v originále *Kräuterbuch*), kde se měly vyskytovat také informace o užití jednorožčích rohů. Informace byly převzaty hesla *Bernhard von Breidenbach* na Wikipedii: https://de.wikipedia.org/wiki/Bernhard_von_Breidenbach [5. 3. 2023].

¹⁵⁵ Psán také jako Zimmern. Spolu s Breidenbachem a dalšími učenci se roku 1483 stal rytířem Řádu Božího hrobu Jeruzalémského. Informace byly převzaty z hesla *Bernhard von Breidenbach* na Wikipedii: https://de.wikipedia.org/wiki/Bernhard_von_Breidenbach [5. 3. 2023].

¹⁵⁶ K. HARANT Z POLŽIC A BEZDRUŽIC, *Cesta z Království českého do Benátek 2. díl*, Praha 2011, s. 124.

a proto je také lovci tímto způsobem chytali. Pokud bylo potřeba, oblékli mládence do ženských šatů, pomazali ho vonnými mastmi a v noci ho poslali za jednorožcem do lesa. Zvíře se nechalo obalamutit krásnou vůní a mládenci usnulo v klíně.¹⁵⁷ Podle Kryštofa Haranta nebyli jednorožci tak chytrí tvorové, jak o nich tvrdil Aelianus. Jakmile jednorožec usnul mládenci v klíně, lovci přiskočili a jednorožce svázali. „*Roh jeho mu upilují a pustí zase svobodného, anebo beze škody vezmou jej, kde chtí*“. Lovci byli tedy natolik čestní, že nevezali život nevinnému zvířeti. Harant dále převyprávěl, že jednorožcova srst i postava byly koňské, nohy měl jako slon a hlavu jak jelen. Roh byl dlouhý půl lokte a rostl uprostřed čela zvířete.¹⁵⁸ Následně odkazoval na popis převzatý od Marca Pola.¹⁵⁹

Kryštof Harant na závěr dodal, že nevěřil povídkám, které se o jednorožci povídaly. Mínil tím zejména tu, že při nástupu páru jednorožců do Noemovy archy se samice nešťastnou náhodou utopila a od té doby měl bloudit samec sám a časem zahynout. Skutečnost, že jednorožci potopu přežili, dokazoval odkazem na bibli, konkrétně na 39. kapitole knihy Jób: „*Svolí-liž jednorožec, aby tobě sloužil; připřáhl-liž by provazem jednorožce k orání etc.*“¹⁶⁰

K poznání jednorožce přispěl také německý učenec a lékař Michael Herr († kol. 1550)¹⁶¹ v díle *Důkladný návod a přesný popis nádherné a zvláštní přírody*¹⁶² z roku 1546. Z celého názvu je patrné, že čerpal hlavně z antických autorit Aristotela, Plinia Staršího a Solina. Titulní stranu tohoto spisu doplnil o ilustraci jednorožce, jenž je zobrazen podobně jako u Gessnera již jako bílý kůň s vřetenovitým zlatým rohem, byť má ještě rozdělená kozí kopýtká.¹⁶³ Jestliže dal Michael Herr vyobrazení jednorožce na titulní stranu, lze předpokládat, že byla existence jednorožce řešena v 16. století hojně,

¹⁵⁷ L. STORCHOVÁ, *Mezi houfy*, s. 102.

¹⁵⁸ K. HARANT Z POLŽIC A BEZDRUŽIC, *Cesta z Království českého 2. díl*, s. 125.

¹⁵⁹ „*Praví o něm, že jest srstí a postavy koňské, noh slonových a hlavy jelení, roh některý na půldruhého lokte, někdy delší, dvou loket, uprostřed čela vyrostlý nosí.*“ TAMTÉŽ.

¹⁶⁰ TAMTÉŽ, s. 125–126.

¹⁶¹ Vystupoval také pod jménem Michael Hero. Samostatná monografie o německém lékaři ovšem zatím neexistuje, protože se o jeho životě ví málo. Jsou však o něm zmínky v *Nové německé biografii* (v originále *Neu Deutsche Biographie*) z roku 1969.

¹⁶² V německém originále *Grundtlicher underricht warhafft und eygentliche beschreibung wunderbarlicher seltzamer art natur*. Překlad autorka.

Celým názvem *Grundtlicher underricht warhafft und eygentliche beschreibung wunderbarlicher seltzamer art natur srafft und eygenschafft aller viersüffigen thier wild unzum so aus und in der erden od wassern wonen. Auch deren so under die würm gezalt weden, samptirer (souil müglich gwesen) gantz artlicher Contrafactur und leblicher abmalung. Aus den uzalten erkündigern der natur als Aristotele, Plinio, Solino, zc. mit hochsem sleisz zusammen getragen und aus kürgestin Teütsche sprach versaset durch den hochgelerten Michael Herz, der artzney Doctor.*

¹⁶³ Viz obr. 12

když se objevoval ve spisu na tak významném místě. Jednorožec měl jelení hlavu, jež byla hnědá, a uprostřed čela byl jediný roh. Herr mohl, i když nepřímo, odkazovat na Gessnera, který jako doložitelně první vyjádřil myšlenku o různých rasách jednorožců. To by také mohlo vysvětlovat skutečnost, že jednorožce sice popisoval s hnědou hlavou, ale na titulní straně a poté na stejné straně, jako je popis jednorožce, byl tvor celý bílý. „*V Indii se narodili (jak muži píší)*“¹⁶⁴ a dělaly se z rohů jednorožců poháry na pití, kdy lidé po požití tekutiny z takového poháru neměli cítit již žádnou bolest, a měli snad oklamat i samotnou smrt. I proto byli také jednorožci loveni, zvláště se o to přičinili „*samotní králové a velcí pánové v Indii*“¹⁶⁵. Jednorožcův roh podle Herrových zpráv byl v jeho zemi vystaven, byl obrovský a měl nevyčíslitelnou hodnotu. „*Toto zvíře má rádo násilí*“¹⁶⁶ a lovec musel být zkušený, aby ho mohl chytit. Respektive i podle Herrových informací byla použita nevinná dívka k chycení bájněho tvora. Jednorožec byl lákán touhou a mládím panny. „*Tehdy zvíře zkrotne naprosto, zbaveno smyslů, jeho hlava leží v dívčině klíně, následně usne nebo zemře.*“¹⁶⁷ K doplnění vyprávění o jednorožci následoval krátký odstavec, jenž popisoval jednorožcovu využití v lékařských vědách, jak bylo naznačeno výše. Jednorožcův roh si však mohli dovolit pouze urození pánové za mnoho říšských zlatých a stříbrných grošů.¹⁶⁸ Nebyla zde uvedena konkrétní částka, protože se gramáž a velikost rohu mohly lišit.

¹⁶⁴ V originále „*Die Indier machen (als mensch zeibt)*“. Michael HERR, *Grundlicher underricht warhafft und eygentliche beschreibung wunderbarer seltzamer art natur*, 1546, s. 110. Dostupné online https://digital.staatsbibliothek-berlin.de/werkansicht?PPN=PPN784953139&PHYSID=PHYS_0001&DMDID= [25. 12. 2022]. Překlad autorka.

¹⁶⁵ V originále „*[...] alleyn die König und Große Herren in Indien*“. TAMTÉŽ, s. 110–111. Překlad autorka.

¹⁶⁶ V originále „*Dis thier mag mit theym gwalt*“. TAMTÉŽ, s. 111. Překlad autorka.

¹⁶⁷ V originále „*Wirt es gleich demuthig unzam, thur Sich zu iv legt ihr das haupt in den geren und entschlaf*“. TAMTÉŽ. Překlad autorka.

¹⁶⁸ TAMTÉŽ.

3.4. Hmotné prameny „dokazující“ existenci jednorožce

V 16. století zřejmě téměř všichni lidé věřili, že jednorožec stále existoval, protože o jeho existenci měli hmatatelné důkazy, které se objevovaly v renesančních kabinetech kuriozit a také v pozdějších barokních kabinetech. Ve všech případech šlo zpravidla o narvalí roh, který byl totožný s tím, jak ho popisovali učenci ve svých spisech. Tento roh přiváželi obchodníci na královské dvory, dokonce se roh dostal i na dvůr císaře Rudolfa II. (1552–1612), byť se mělo spíše jednat o narvalí zub nebo nosorožčí roh.¹⁶⁹ Roh narvala se dochoval například na zámku Žleby.¹⁷⁰ Anglická královna Alžběta I. (1533–1603) měla vlastnit roh jednorožce a měla ho prý používat i jako vycházkovou hůl. V pramenech bylo však popsáno, že se jednalo výslovně o roh mořského jednorožce, totiž že vlastnila roh narvalí. Je zde již náznak podvodu s rohem jednorožce.¹⁷¹ Z korespondence švédského krále Jana III. (1537–1592) a jeho syna, polského krále a litevského velkoknížete Zikmunda III. (1566–1632), se zachoval dopis z roku 1588, v němž otec svého syna žádal, aby mu poskytl další roh jednorožce, protože ten dřívější již spotřeboval.¹⁷² Z této korespondence vyplývá, že si vlastníci vzácné ingredience mleli nebo strouhali jednorožcův roh do jídla či do pití. Ostatně léčivé účinky rohu bájného tvora uváděli již antičtí vzdělanci.

Byť se ještě mnohdy v raném novověku popisoval jednorožec stále jako zvíře složené z několika dalších tvorů, jeho zobrazování se postupem času měnilo. Zřejmě na to měla vliv práce Conrada Gessnera, který jako první popisoval jednorožce kompletně jako koně s jedním rohem. Právě na erbech začal být totiž jednorožec zobrazován jako elegantní bílý kůň s modrýma očima a nejčastěji se zlatým rohem. Zlatá jako heraldický kov je nadřazena stříbrné a také z estetického hlediska vypadá dobře kombinace bílé, zlaté a případně barevného pozadí. Rozhodně byl tento motiv také reprezentativnější. Takto vyobrazeného jednorožce, konkrétně na polceném černo-zlatém štítě, můžeme nalézt na erbu rodu Jeníšků z Újezda. Najdou se ovšem i takové erby, které se stále držely starší tradice jednorožce složeného z různých zvířat. Takovým případem je erb města Vamberka, kde je bílý jednorožec se zlatým rohem, ale kopýtka má kozí a ocas lví. Má

¹⁶⁹ J. JANÁČEK, *Rudolf II.*, s. 307, 312.

¹⁷⁰ L. ANTONÍN, *Bestiář*, s. 145.

¹⁷¹ Dionyse SETTLE – Abraham FLEMING, *A true reporte of the laste voyage into the west and north-west regions*, Londýn 1577, s. 31. Dostupné online: <https://archive.org/details/truerepoteoflas00sett/mode/2up> [14. 8. 2022].

¹⁷² Milan MÝSLIVĚČEK, *Panoptikum symbolů, značek a znamení*, Praha 2001, s. 90.

vyplazený jazyk, který zřejmě odkazuje na popis Marca Pola. Toto bájně zvíře má ve znaku ještě řada významných rodů, například Smíškové z Vrchovišť¹⁷³, Slavatové z Chlumu a Košumberka, Vencelíkové z Vrchoviště, Pustiměřští z Ptyně, dále svobodní pánové von Horn či Parish von Senftenberg. Lze tedy usuzovat, že vyobrazení jednorožce jako koně bylo na erbech 16. století spíše raritou než pravidlem. O erbech se zmínil historik Josef Macek (1922–1991). Napsal, že obrazy divé zvěře na erbech, případně i těch bájných, kdy konkrétně jmenoval draka, zdůrazňovaly magické síly nositelů znaků. Ve chvíli, kdy se tato zvířata objevila v erbu, zobrazovala tak zdůraznění magického charakteru rodu.¹⁷⁴

Bájný tvor se dostal také do mnoha znaků měst a osad. Příkladem může být současná vesnice Hojná Voda¹⁷⁵ v Novohradských horách. Založil ji předposlední rožmberský vladař Vilém z Rožmberka (1535–1592) okolo poloviny 16. století, a roku 1564 zde byl objeven léčivý pramen. Zanedlouho zde bylo založeno lázeňské centrum, kam jezdil i poslední Rožmberk Petr Vok z Rožmberka (1539–1611). Rožmberský kronikář Václav Březan (asi 1568–asi 1618) se zmiňoval, že byl o osadě vydán „*obzvláštní tištěný patent v německém jazyku*“.¹⁷⁶ Osada dostala roku 1592 jednorožce do městského znaku¹⁷⁷, kdy byla opakovaně povyšována do pozice městečka.¹⁷⁸ Jednorožec, který byl nejčastěji na ostatních znacích a erbech zobrazován se skloněným rohem a očišťující studánku, se ve znaku Hojné Vody objevoval ve skoku, měl černohnědý roh, hnědé tělo¹⁷⁹. Někdy měl také bílé tělo¹⁸⁰ a byl zcela znázorněn jako kůň včetně kopýtek. Podle starší ústní tradice byl jednorožec zobrazován jako žlutý kůň, jenž byl zcela pokryt puntíky.¹⁸¹

Také na renesančních obrazech a freskách začal být jednorožec zobrazován jako bílý kůň. Změna vzhledu souvisela hlavně s tím, že se toto zvíře začalo objevovat na náhrobcích a portrétech dívek jako personifikace jejich nevinnosti, takže musel vypadat

¹⁷³ Viz obr. 14.

¹⁷⁴ Josef MACEK, *Jagellonský věk v českých zemích (1471–1526)*. 2. *Šlechta*, Praha 1994, s. 27.

¹⁷⁵ Tento název odvozený od slova hojiti dostala pravděpodobně vesnice až od Františka Palackého v roce 1854. Do té doby se v pramenech objevuje pod názvem Dobrá Voda, německy Heilbrunn či jako Vilémova Hora, kdy název vesnice odkazuje na jejího zakladatele. Stanislav KROUPA, *Hory pout zbavené*, České Budějovice 2006, s. 21–24.

¹⁷⁶ J. PÁNEK (ed.), Václav Březan. *Životy posledních Rožmberků I*, Praha 1985, s. 205.

¹⁷⁷ S. KROUPA, *Hory*, s. 21–22.

¹⁷⁸ Karel KUČA, *Města a městečka v Čechách na Moravě a ve Slezsku II*, Praha 1997, s. 108–109.

¹⁷⁹ Viz obr. 15. Znak vesnice popsán z hesla *Hojná voda* na Wikipedii: https://cs.wikipedia.org/wiki/Soubor:Hojn%C3%A1_Voda_znak.gif [23. 1. 2023].

¹⁸⁰ K. KUČA, *Města*, s. 108.

¹⁸¹ Ústní tradice, která se váže k zobrazení erbu, byla zachycena na méně důvěryhodné internetové stránce. <http://www.hojnavoda.eu/historie.htm> [5. 8. 2022].

něžněji.¹⁸² Nezanedbatelný vliv mohlo mít dílo slavného malíře Raffaela Santiho (1483–1520). Od něj také pocházel známý portrét s názvem *Dáma s jednorožcem*.¹⁸³ Tento obraz byl namalován zřejmě v roce 1505 nebo 1506, dosud se ale nepodařila určit ani identita zachycené ženy.¹⁸⁴ V jejích dlaních spočíval jednorožec, který byl alegorií k její nevinnosti. Jiné známé vyobrazení jednorožce lze nalézt na jednom z burgundských gobelínů, zřejmě z raného novověku. Nacházela se zde urozená dáma držící v ruce zrcadlo, ve kterém byl vidět jednorožec. Zvíře se tedy odráželo v její duši, to znamená, že opět symbolizoval její nevinnost podobně jako u *Dámy s jednorožcem*.¹⁸⁵

Jednorožec se vyskytoval také ve výzdobě renesančních vil. Takovým příkladem je medicejská vila v Castello ve Florencii, v jejíž zahradě vznikla po polovině 16. století dekorativní umělá jeskyně s různými zvířaty, hlavně s jednorožcem.¹⁸⁶ V českých zemích se tento trend projevil na renesančním zámku Kratochvíle, patřícímu po majetkové směně na přelomu let 1579 a 1580 předposlednímu rožmberskému vladaři Vilémovi z Rožmberka¹⁸⁷, kde je také bájný tvor vyobrazen. Malba jednorožce se nachází v jídelně, konkrétně v lunetách nad okny.¹⁸⁸ Mytické stvoření je zde znázorněno jako bílý kůň, ale má rozdělená kopyta a na čele měděný vřetenovitý roh. Zvíře má skloněný roh, což naznačuje, že očisťuje studánku od hadího jedu. V jídelně jihočeského zámku jsou mimo jiné zobrazena další zvířata, hlavně lovná, která se dala snadno ulovit kolem zámku, ale lze tu nalézt i stvoření exotická či bájná. V blízkosti jednorožce se v dalších lunetách nachází koza, jelen, beran či nosorožec a lev, byl tedy řazen mezi existující tvory. Nešlo pouze o vyobrazení zvířat, která by se dala v okolí renesančního zámku chytit, ale jednalo se spíše o obecné zvířecí univerzum. Lze také předpokládat, že jednorožec zde symbolizoval rajskou zahradu.¹⁸⁹

Ze šlechtických sídel pronikla zobrazení i do měšťanského prostředí. Příkladem je renesanční dům v Prachaticích, který stál blízko náměstí a byl pokryt sgrafity, byl ale roku 1893 zdemolován. Tento dům se nacházel v Neumannově ulici číslo popisné 144. V prvním patře domu byl vyobrazen jednorožec, kterého pronásledoval pes, tedy se jednalo o lov na bájného tvora. Před demolicí měla být část sgrafit snata a uložena na

¹⁸² J. ROYT – H. ŠEDINOVÁ, *Slovník*, s. 171–173.

¹⁸³ Viz obr. 9.

¹⁸⁴ Převzato z hesla *Young Woman with Unicorn* na Wikipedii: https://en.wikipedia.org/wiki/Young_Woman_with_Unicorn [10. 1. 2023].

¹⁸⁵ L. ANTONÍN, *Bestiář*, s. 146.

¹⁸⁶ V. BŮŽEK – Ondřej JAKUBEC, *Kratochvíle posledních Rožmberků*, Praha 2009, s. 95–96.

¹⁸⁷ TAMTÉŽ, s. 30.

¹⁸⁸ TAMTÉŽ, s. 88.

¹⁸⁹ TAMTÉŽ, s. 93–94.

radnici.¹⁹⁰ Také na renesančním zámku v Telči se dochovalo sgrafito z roku 1553 na severní stěně Hodovní síně, na němž hrál Orfeus hrál lesním zvířatům, mezi nimiž se schovával jednorožec¹⁹¹. Opět byl zde vyobrazen jako bílý kůň, ale jeho roh byl oproti jiným vyobrazením souběžně s hlavou.¹⁹²

Údajné léčivé účinky jednorožcovy rohu vedly k zobrazování jednorožce ve znacích lékáren.¹⁹³ Roh jednorožce se prý používal nejen proti jedům, ale také proti epilepsii.¹⁹⁴ Nejznámější lékárnou v českých zemích, jejíž název obsahuje bájně zvíře, je barokní lékárna v Klatovech. Provoz městské apatyky byl sice doložen až z roku 1639, lze ale předpokládat, že zde fungovala lékárna již před tímto datem. Název dostala od narvalího rohu, který je pověšen uvnitř nad vchodem.¹⁹⁵ Také díky pověsti, že byl jednorožec čisté zvíře, se uchytil i jako tiskařský symbol. Zřejmě měl symbolizovat čistotu psaného slova, které tiskaři tiskli, na pravdě si totiž mnozí zakládali.¹⁹⁶ Jednorožec se na tiskařském symbolu objevil prokazatelně ve 2. polovině 15. století ve Francii. Zde je vyobrazen napravo jednorožec a vlevo žena a společně drží kosočtvercový štít s iniciálami tiskaře a nad nimi je latinský nápis *Memento finis*, v překladu *Pamatuj na konec*.¹⁹⁷

Postava jednorožce se také ujala coby motiv přívěsků či jiných šperků. Nachází se v kunstkomoře císaře Rudolfa II. Pravděpodobný autor Andreas Osenbruck, tvůrce žezla, jež je součástí českých korunovačních klenotů, vytvořil sedmnáct dohromady spojených přívěsků s figurálními motivy. Mimo vyobrazení páva či labuť se zde vyskytoval i jednorožec, vyobrazený jako bílý kůň se zlatým ocasem, hřívou a vřetenovitým rohem.¹⁹⁸

Bájný tvor samozřejmě fascinoval učence nadále i v baroku. Jedním z mnoha míst, kde je jednorožec vyobrazen, je zámek Buchlovice. V hlavním sálu zámku se na fresce,

¹⁹⁰ Gabriela ŽABKOVÁ, *Renesanční nástěnná malba a sgrafito na fasádách domů v Prachaticích*, Praha 2011 (Diplomová práce), s. 205–206. Dostupné online: https://dspace.cuni.cz/bitstream/handle/20.500.11956/34386/DPTX_2010_1_0_131387_0_102279.pdf?sequence=1&isAllowed=y [17. 8. 2022].

¹⁹¹ Viz obr. 7.

¹⁹² Jan SALAVA, *Sgrafitová výzdoba Klenotnice a Hodovní síně ve státním zámku Telč*, Praha 2008 (Bakalářská práce), s. 56. Dostupné online:

https://dspace.cuni.cz/bitstream/handle/20.500.11956/16396/BPTX_2007_1_11260_KBAK000_50019_0_51322.pdf?sequence=1&isAllowed=y [13. 3. 2023].

¹⁹³ M. MYSLIVÉČEK, *Panoptikum*, s. 90.

¹⁹⁴ Vanda MACKOVÁ, *Nadpřirozené bytosti v knihách o Harry Potterovi a jejich srovnání s pohádkovými příběhy*, České Budějovice 2013 (Bakalářská práce), s. 26. Dostupné online: <https://dspace.jcu.cz/handle/123456789/30251> [16. 12. 2022].

¹⁹⁵ Převzato z internetové stránky klatovského muzea:

<https://muzeum.klatovymet.cz/muzeumkt/blinformace.asp> [23. 9. 2022].

¹⁹⁶ L. ANTONÍN, *Bestiář*, s. 149.

¹⁹⁷ Viz obr. 5.

¹⁹⁸ E. FUČÍKOVÁ, *Praha*, s. 79.

kteřá byla původně namalována jako obraz z roku 1638, v klenbě nachází světle hnědý až skoro bílý jednorožec¹⁹⁹, který je zobrazen na jedné z vyobrazených ctností, konkrétně symbolizuje Umírněnost. Zvíře tu však není samo. Umírněnost svírá v rukou červenou uzdu s otěží. Dvojice putti za ní přelévá tekutinu do džbánu, což je považováno za ředění vína.²⁰⁰ Tento zvyk prováděli už staří Řekové, kteří si chtěli tento nápoj užít. Vedle Umírněnosti se nachází žena, která se snaží zkrotit divokého jednorožce, jenž se vzpíná. Autorka citované bakalářské práce se domnívá, že tvor zde může symbolizovat Chtíč nebo Nestřídmost, jež mají být zkroceny otěžemi právě Umírněnosti. Rovněž barokní zámek Bělá pod Bezdězem ještě do června roku 2022 skrýval v čele hlavního sálu renesanční malby, kde se vedle slona, velblouda a dalších tvorů nacházel také jednorožec.²⁰¹ Zvířata, převážně tedy ta exotická, tu měla hlavně reprezentativní charakter. Celkově se v Evropě počínaje začátkem 17. století, prosadila podoba bílého koně.

¹⁹⁹ Bílý jednorožec se tedy prosadil v rámci celoevropské kultury. Na fresce je sice bájný tvor vidět pouze z poloviny, ale lze předpokládat, že kozi kopýtka ještě má. Totožná malba se vyskytuje na skotském zámku Stirling ze 16. století (viz obr. 13). Vyobrazení na zámku v Buchlovicích je součástí obrazové přílohy této práce (viz obr. 16)

²⁰⁰ Adéla ŠENKOVÁ, *Malířská výzdoba zámku Buchlovice*, Brno 2016 (Bakalářská práce), s. 26. Dostupné online: https://is.muni.cz/th/v1rih/zamek_buchlovice.pdf [24. 9. 2022].

²⁰¹ Převzato z internetové stránky <https://www.novinky.cz/clanek/cestovani-tipy-na-vylety-zamek-v-bele-odkryva-poklady-prekvapenim-jsou-unikatni-renesančni-malby-zvirat-40398733> [24. 9. 2022].

4. Bájný pták v antice a středověku

4.1. Fénix v pohanských spisech

Na rozdíl od jednorožce, který se poprvé objevil v dílech antických autorů počínaje 4. stoletím př. n. l., fénix byl tradičně uváděn už v řeckých mytologických příbězích. Těmi se inspiroval Hésiodos (8. století př. n. l.–7. století př. n. l.), řecký básník a filosof. Ve svém díle *Chironovy předpisy*²⁰² porovnával životy různých zvířat. Hésiodos uvedl pouze délku fénixova života. Charakterizoval ho tak, že život vrány trval tolik jako devět generací muže, ale jelen měl žít čtyřikrát déle než vrána. Havraní život měl být třikrát delší než jelení a fénix měl přežít devětkrát havrana, zatímco nymfy, dcery Diovy, přežily fénixe desetkrát.²⁰³ Podle této hádanky by se bájný pták fénix dle Hésioda dožíval 972 lidských let.

Na Hésiodovu práci navázal historik Hérodotos (asi 484–asi 430/420). Ve svém díle *Zkoumání*²⁰⁴ o devíti knihách sepsal dosavadní vědění o světě. O fénixovi se zmiňoval podrobněji než jeho předchůdce. Bohužel zde nezminil své prameny, proto není jasné, kde se tyto informace o fénixovi poprvé objevily. Hérodotos popsal fénixe jako svatého ptáka, kterého sám neměl tu čest spatřit osobně, ale pouze na kresbách. Bylo to dáno také tím, že do Egypta tento pták přilétal zřídka, a to jednou za 500 let. To už samo o sobě byla neuvěřitelná informace, ale prý se tak vyprávělo mezi lidem z Héliopole²⁰⁵, kam fénix přilétal ze své domoviny Arábie. Jednou za takovou dobu přiletěl, když mu zemřel otec, tudíž fénixové byli nejméně dva. Dále Hérodotos popsal vzhled ptáka, jenž byl velmi podobný co do velikosti orlu s tím rozdílem, že jeho peří bylo zčásti zlaté a zčásti

²⁰² U díla s originálním názvem *Χείρωνος ὑποθήκαι* není úplně jasná datace, protože se zachovaly pouze fragmenty. Jednalo se o básně s námětem mýtů. Převzato z hesla *Precepts of Chiron* na Wikipedii: https://en.wikipedia.org/wiki/Precepts_of_Chiron [4. 5. 2023].

²⁰³ Joseph NIGG, *The Phoenix. An Unnatural Biography of a Mythical Beast*, Chicago–Londýn 2016, s. 36–37.

²⁰⁴ Též *Výklad o zkoumání*, z řeckého originálu *Historiai*. Dílo bylo sepsáno okolo roku 430 př. n. l. a sloužilo k zaznamenání antických tradic, politiky a geografie. Převzato z hesla *Histories (Herodotus)* na Wikipedii: [https://en.wikipedia.org/wiki/Histories_\(Herodotus\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Histories_(Herodotus)) [4. 5. 2023].

²⁰⁵ Řecký název města je Héliopolis, v egyptštině Iunu, a bylo hlavním městem starověkého Egypta. Název města je označován jako *město Slunce*. Převzato z hesla *Heliopolis (ancient Egypt)* na Wikipedii: [https://en.wikipedia.org/wiki/Heliopolis_\(ancient_Egypt\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Heliopolis_(ancient_Egypt)) [24. 5. 2023].

červené. Z Arábie přiletěl do chrámu Slunce s mrtvým tělem svého otce, jehož zabalil jako vejce a do myrhy. V tomto chrámu ho poté spálil.²⁰⁶

Antické pojmenování bájného ptáka, které kopírovaly všechny další spisy, mělo svou příčinu. Dnešní používané slovo fénix pochází z řeckého *phoinix*, které pravděpodobně současně označovalo gryfa, zvíře se lvím tělem, orlí hlavou a křídly. Rovněž mohlo odkazovat na palmu či rostlinu mořena, jež se používala na výrobu červeného barviva²⁰⁷. Poté by toto slovo pocházelo ze západního semitského jazyka. Příbuzné je slovo označující obyvatele Fénicie, jež doslovně znamená „*ti, kteří pracují s červeným barvivem*“.²⁰⁸ Odtud možná vycházely Hérodotovy teze o barvě bájného ptáka, kdy byl fénix zčásti červený. Středověký učenec Isidor ze Sevilly (asi 560–636) předpokládal, že jméno bájného ptáka vychází z fialově-červené barvy, kdy císařský purpur byl symbolem postavení v Byzantské říši, tudíž i o fénixovi se mluvílo jako o královském tvor.²⁰⁹ Tato barva prý pocházela právě z Fénicie.²¹⁰ Jiný zdroj tvrdil, že název Fénicie pochází od řeckého mytologického (polo)boha Phoenixe, který se do těchto míst vypravil kvůli splnění úkolu, jenž ale zřejmě nesouvisel s bájným ptákem.²¹¹

Římský básník Publius Ovidius Naso (43 př. n. l.–17/18 n. l.) ve svém díle *Proměny*²¹², v němž se zmiňoval o fénixovi, uvedl, že tento bájný pták byl jediný a Asyřané ho nazývali fénixem. Podle nich se pták živil kadidlem a šťávou z amómu. Ovidius se držel tradice fénixovy dlouhověkosti, již zavedl Hérodotos. I v Ovidiových *Proměnách* žil bájný pták 500 let. V básnikově verzi zřejmě ale pták zůstal ve své arabské domovině a připravil si hnízdo smrti z větví temného dubu a palmy. Doplnil ho o rostlinu nardovník a další vonné byliny včetně skořice a myrhy. Ulehl a na těchto „*vůních končí*

²⁰⁶ A. D. GODLEY, Herodotus. *The Histories*, Cambridge 1920, kniha 2, kap. 73. Dostupné online: <https://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.01.0126:book=2:chapter=73&highlight=phoenix> [25. 11. 2022].

²⁰⁷ Původně žlutá rostlina se používala pro výrobu kvalitního červeného barviva zvaného alizarin. Převzato z hesla *Alizarin* na Wikipedii: <https://en.wikipedia.org/wiki/Alizarin> [9. 1. 2023].

²⁰⁸ Převzato z hesla *Phoenix (mythology)* na Wikipedii: [https://en.wikipedia.org/wiki/Phoenix_\(mythology\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Phoenix_(mythology)) [9. 1. 2023].

²⁰⁹ Roel VAN DEN BROEK, *The Myth of the Phoenix. According to Classical and Early Christian Traditions*, Leiden 1971, s. 51. Dostupné online: https://books.google.cz/books?id=jwIVAAAIAAJ&pg=PA49&hl=cs&source=gbs_toc_r&cad=3#v=onepage&q&f=false [10. 1. 2023].

²¹⁰ J. NIGG, *The Phoenix*, s. XVII.

²¹¹ *Classical mythology. A dictionary of the tales, characters and traditions of classical mythology*, New Lanark 1997, s. 138. Dostupné online: https://archive.org/details/classicalmytholo0000unse_x0x0/mode/2up [21. 1. 2023].

²¹² V originálním znění *Metamorphoses*, které sepsal autor v roce 8 př. n. l. Báseň popisovala chronologicky historii celého světa až po osobnost císaře Gaia Julia Caesara a obsahovala rovněž mýty. Převzato z hesla *Metamorphoses* na Wikipedii: <https://en.wikipedia.org/wiki/Metamorphoses> [4. 5. 2023].

svůj život“.²¹³ Zřejmě tedy fénix čekal na smrt, která ještě nebyla spjata s motivem ohně, jak bude znám později. Z tohoto starého otcova těla se narodil mladý fénix, jenž po načerpání sil vzal svou kolébku i otcův hrob do města Héliopolis, kde na Héliův oltář v chrámě hnízdo odložil.²¹⁴ Vyskytla se zde tedy symbolika s bohem Slunce, kdy na tuto symboliku ohně a Slunce později navázali křesťanští autoři. Ovidius své vyprávění doplnil také o prvenství, kdy se počet fénixů snad z původních dvou zredukoval pouze na jediného.

Stejně jako u jednorožce měl na další představy o fénixovi mimořádný vliv spis římského polyhistora Plinia Staršího (23/24–79), který v díle *Kapitoly o přírodě* tohoto bájného ptáka zmiňoval. Rozhodně navázal na tradici od Hésioda a Hérodota, i když ji trochu poupravil.²¹⁵ Plinius uvedl, že fénix byl na celém světě jediný a byl stejně velký jako orel. Shodoval se tedy s popisem Hérodota. „*Co se týče barvy, byl fénix žlutý a zářivý, skoro až zlatý hlavně na krku, zbytek těla měl tmavě fialový, ocas azurově modrý smíšený s peřím tak růžovým, jakou má barvu karafiát.*“²¹⁶ Plinius se při koncipování své práce opíral o spis prvního Římana, který se o tomto bájném ptáku zmiňoval. Byl jím Gaius Manilius, senátor pro rok 66 př. n. l. Manilius popsal fénixe jako velkého ptáka, kterého ještě živý člověk neviděl u jídla, kolobaly proto pověry, že tento pták nepotřeboval potravu ke svému přežití. Podle Manilia považovali v Arábii fénixe za posvátného ptáka, který žil dlouhých 660 let²¹⁷. Když poté dosáhl tohoto vysokého věku, přiletěl do Egypta do chrámu Slunce a zde vykonal rituál, který spočíval ve vytvoření si hnízda z větviček kadidlovníku nebo skořicovníku. Když si hnízdo naplnil těmito aromaty, lehl si dovnitř a zemřel. Z jeho kostí a kostní dřevě se vylíhl malý červ, jenž se následně proměnil v malého ptáka. První, co tento nový živý tvor udělal, bylo důstojné pohřbení předka. Celé hnízdo s kostmi přenesl do města Slunce, kde hnízdo nechal položené na oltáři. Naposledy se tak podle Manilia stalo v roce 97 př. n. l.²¹⁸ Za citace

²¹³ Ivan BUREŠ (ed.), Publius Ovidius Naso. *Proměny*, Praha 1974, s. 417.

²¹⁴ TAMTÉŽ.

²¹⁵ Stejně jako tomu bylo u jednorožce, i zde se český a anglický překlad lišil.

²¹⁶ „*For colour, as yellow and bright as gold; (namely, all about the neck;) the rest of the bodie a deepered purple: the taile azure blew, intermingled with feathers among, of rose cornation colour.*“ P. HOLLAND (ed.), Gaius Plinius Secundus. *The History*, s. 271. Překlad autorka.

²¹⁷ S takovou dlouhou životností jsou samozřejmě rozpory. Pramen z roku 1582 se shodoval se zde využívaným pramenem. Anglická práce Josepha Nigga uvádí, že Manilius měl pracovat s tzv. *platónským rokem*, kdy na konci tohoto období, podle Manilia po 540 letech, fénix přiletěl. Nicméně český překlad od Františka Němečka uváděl životnost fénixe na pouhých 509 let. Tento až podivuhodně přesný rok rovněž uvádí pramen z poloviny 19. století. Bohužel již zmíněný pramen z konce 16. století je zřejmě nejstarší, který se dochoval a byl digitalizován. TAMTÉŽ, s. 271.

²¹⁸ Manilius tuto událost kladl do období konzulátu Publia Licinia a Gnaea Cornelia. Údaj o roce se jmény konzulů byl převzat z hesla *List of Roman consuls* na Wikipedii:

Maniliova spisu Plinius Starší doplnil, že naposled, kdy měl pták přiletět do Egypta a vykonat tento rituál, to bylo za konzulů Sexta Papinia Allenia a Quinta Plauta, tedy roku 36 n. l.²¹⁹. Do Říma měl být fénix přinesen, když byl Claudius (10 př. n. l.–54 n. l.) censorem v roce 47, kdy probíhaly oslavy 800 let od tradičního data založení Říma. Fénix byl tehdy vystaven a podle Plinia nikdo nepochyboval, že byl falešný.²²⁰ Pliniovo tvrzení bylo pozoruhodné tím, že se jednalo o první dochovanou zmínku o podvodu s bájnými zvířaty.

Římský historik Publius Cornelius Tacitus (asi 56–asi 120) ve svých *Letopisech*²²¹ zachytil, že roku 34 n. l.²²² přiletěl po dlouhých staletích do Egypta pták zvaný fénix. Tacitus o něm rovněž psal jako o svatém ptáku, jenž se od ostatních ptáků odlišoval svým peřím. Ve svém spise se neopíral o Plinia, nýbrž se vrátil k pramenům od Hérodota, protože Tacitus uvedl, že se dožívá pouhých 500 let. Poprvé měl bájný pták přiletět v době faraona Ptolemaia I. Sótéra (asi 367–282). Tacitus ale tento údaj napadl a poukazoval na nesrovnalosti. A proto by nikdo „neměl věřit falešnému fénixovi nebo Arabovi z jiných zemí“²²³. Závěrem navázal Tacitus na popis fénixova úmrtního rituálu podle Manilia.²²⁴

Ve starověku se antičtí autoři spíše přeli o fénixovu přesnou délku života. Až ke konci 1. století n. l. se věk fénixe ustálil na 500 let. První podrobnější popis pohřebního rituálu byl sepsán Pliniem Starším v 1. století n. l. Aspekt, pro který je fénix znám, tedy oheň, se ještě neobjevil, ale od počátku byl spojován s kultem Slunce.

[https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_Roman_consuls#Third_century_BC_\(300%E2%80%933201\)](https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_Roman_consuls#Third_century_BC_(300%E2%80%933201)) [8. 2. 2023].

²¹⁹ Údaj o roce se jmény konzulů byl převzat z hesla *List of Roman consuls* na Wikipedii: https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_Roman_consuls#Republican_consuls [25. 11. 2022].

²²⁰ P. HOLLAND (ed.), Gaius Plinius Secundus. *The History*, s. 271.

²²¹ Publius Cornelius TACITUS, *Annales*, kniha VI, Dostupné online: <https://www.thelatinlibrary.com/tacitus/tac.ann6.shtml#6.28> [10. 12. 2022].

Toto dílo se zabývalo historií Říše římské od smrti císaře Tiberia v roce 14 n. l. do smrti císaře Nerona roku 68. Převzato z hesla *Annals (Tacitus)* na Wikipedii: [https://en.wikipedia.org/wiki/Annals_\(Tacitus\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Annals_(Tacitus)) [4. 5. 2023].

²²² Tehdy byli řádnými konzuly pro tento rok Paullus Fabius Persicus a Lucius Vitellius. Údaj o roce se jmény konzulů byl převzat z hesla *List of Roman consuls* na Wikipedii: https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_Roman_consuls#Republican_consuls [22. 3. 2023].

²²³ Doslova „unde non nulli falsum hunc phoenicem neque Arabum e terris credider“. P. C. TACITUS, *Annales*, kniha VI. Překlad autorka.

²²⁴ TAMTÉŽ.

4.2. Křesťanské pojetí fénixe ve středověku

První známé zpracování problematiky fénixe v křesťanském prostředí pochází od římského teologa Lucia Caecilia Firmiana Lactantia (asi 250–asi 325), jenž byl humanisty nazván křesťanským Ciceronem. Sepsal báseň *Pták fénix*²²⁵, kde se objevovaly křesťanské interpretace a přirovnávání fénixe ke Kristu.²²⁶ Rovněž je zde poprvé zmíněno, že fénix byl ve skutečnosti samička. Po příletu do svého hnízda zapěla svatou píseň a její hlas „*jenž se nemohl vyrovnat zpěvu ani flétně Aedonie, hudbě Chirraeis se však mohl podobat*²²⁷“. Po zpěvu se třikrát otočila ve svém hnízdě, ulehla do něj a po tisících letech ukončila svůj život. Jednalo se snad o nejdelší rozpětí fénixova věku, co se týče antického světa. Jakmile se znovu zrodila, odletěla do Sýrie, kde byla podle Lactania pojmenována díky tomu, že se usídlila v koruně majestátní palmy, pro niž bylo označení fénix. Autor naznačil, že v každém případě byl pták spjat s Venuší. „*Ona*“, myšleno fénix, „*je požehnána, ona je ta, kdo nectí úmluvu Venuše; Venuše je pro ni smrt, její jediné potěšení nachází ve své smrti*²²⁸“.

Na báseň od Lactania navázal anonymní spis *Physiologus* z 2. století n. l. Podle autora tohoto spisu nežil fénix v Arábii či v Sýrii, ale jeho domovem byla Indie, kde se tento bájný pták živil pouze větrem. Co se týče potravy, využil autor poznatky od římského senátora Manilia. Po 500 letech pták přiletěl nejdříve do Libanonu, kde vyčkával, až mu kněz v městě Héliopolis připravil hnízdo. Jedná se zde proto o prvenství, kdy byl rovněž posílen význam svatosti bájného ptáka. Zatímco ještě v 1. století př. n. l. si hnízdo upletl z větví kadidlovníku nebo skořicovníku sám fénix, nyní hnízdo naplnil kněz dřevem a vinnou révou. Fénix přiletěl do hnízda, kde si lehl na záda a zapálil se. Zde se objevila další novinka, která dosud, alespoň tedy z dostupných zdrojů, nebyla zmíněna, a sice ta, že se bájný pták vznítit. Kněz prohledal hnízdo a našel v popelu červa, jenž se druhý den proměnil v opeřené mládě. Třetí den po obřadu pozdravil již dospělý pták kněze a odletěl

²²⁵ V originále *De Ave Phoenixe*. Báseň pojednává o fénixovi jako metafoře ke vzkříšení Krista. Převzato z hesla *De ave phoenix* na Wikipedii: https://en.wikipedia.org/wiki/De_ave_phoenix [5. 5. 2023].

²²⁶ Caroline WHITE, *Early Christian Latin Poets*, Londýn–New York 2000, s. 27–28. Dostupné online: https://books.google.cz/books?id=H1-FAgAAQBAJ&pg=PA27&hl=cs&source=gbs_toc_r&cad=3#v=onepage&q&f=false [11. 1. 2023].

²²⁷ „*Which neither the voice nor the flute of Aedonia, The music of Chirraeis can resemble in measure*“, Teresa HOOPER (ed.), *Pseudo-Lactantius. Carmen de ave phoenix*. Dostupné online: https://www.academia.edu/12447765/Pseudo_Lactantius_Carmen_de_ave_phoenix_translation [18. 1. 2023]. Překlad autorka.

²²⁸ „*She is blessed, she who honors no treaty of Venus; Death is Venus to her, her only pleasure is in death*“. TAMTÉŽ. Překlad autorka.

zpět domů do Indie. Autor *Physiologu* zde uvedl podobenství Krista Spasitele, jenž stejně jako fénix sestoupil z nebe a přinesl s sebou dvě křídla plná vonných, tj. nebeských slov, aby lid pozemský mohl k těmto křídům vztáhnout ruce a přijmout Boží slovo. Po rituálu se neznámý autor dostal k popisu ptáka. Fénix byl „*krásnější nežli páv, křídla měl z hyacintu a smaragdů*“²²⁹. Na hlavě nosil korunku a na nohou měl ostruhy. I zde stejně jako v případě jednorožce byly údaje z *Physiologu* použity jako základy ve středověkých bestiářích a při vyobrazeních. Tyto představy o bájném ptáku se ujaly také ve slovanské mytologii, kdy měl po nocích osvětlovat cestu poutníkům, a následně se v této mytologii bájný fénix ujal jako pták ohnivák.²³⁰

Do *Physiologu* byla také vložena jeho syrská verze, která se celkem shodovala s popisem výše citovaného textu. Tato verze zdůraznila, že fénix byl na světě jediný, a tudíž „*nebyl vázán žádným manželstvím*“²³¹. Tento syrský překlad navazoval na římský spis, kdy si pták vytvořil hnízdo z větví skořicovníku. Úplně zde chyběla i postava kněze. Bylo to ale zdůvodněno křesťanským podobenstvím. Stejně jako fénix připravoval své hnízdo, které následně kladl na oltář města Slunce, tak i Kristus odnesl a postavil svůj kříž na Golgotě. Shodný byl i časový úsek, neboť fénix se stal znovu dospělým po třech dnech, kdy i Kristus po třech dnech vstal z mrtvých. Stejný výklad připouštěli i další křesťanští spisovatelé, například Tertullián (kol. 160–kol. 220), Lactantius (asi 260–317) a Honorius z Autun (asi 1080–asi 1140).²³²

Svatý Ambrož z Milána (asi 339–397) sepsal o fénixovi dokonce dvě verze textu. První nazvaná *De Excessu Fratris Sui Satyri* byla pohřební řeč za bratra Satyra, zatímco ve druhé s názvem *Hexameron* popisoval Ambrož prvních šest dní světa, které stvořil Bůh. V prvním textu použil fénixe v argumentaci pro vzkříšení člověka. Fénix žil podle zpráv klasických autorů 500 let, což neměl Ambrož potřebu zpochybňovat. Když podle Ambrože fénix cítil, že se blíží jeho čas, usídlil se v hnízdě, které si předtím vyložil kadidlem, myrhou a zemřel. Z hnízda poté vylezl červ, jenž vyrostl ve stejného ptáka, který nedávno zemřel. Jestliže by tedy fénix žil 500 let, člověk by mohl dle Ambrožova

²²⁹ „*Denn der Pfau hat goldene und silberne Flügel, der Phönix aber solche von Hyacinten und Smaragden*“. Emil PETERS (ed.), *Physiologus. Der griechische Physiologus und seine orientalischem Übersetzungen*, Berlin 1898, s. 65–68. Dostupné online: <https://archive.org/details/dergriechischph01unkngoog/mode/2up> [11. 12. 2022]. Překlad autorka.

²³⁰ TAMTÉŽ.

²³¹ „*Jener Phönix ist der einzige und lebt für sich allein und ist durch keine Vermählung gebunden*.“ TAMTÉŽ. Překlad autorka.

²³² J. ROYT – H. ŠEDINOVÁ, *Slovník*, s. 175–176.

uvažování žít až tisíc let.²³³ Lze to interpretovat tak, že když se člověk mohl dožít například 40 let a obyčejný pták v průměru 10 let, mohl se v násobku let vzhledem k věku fénixe člověk dožít až tisíce let. Mohl tak zároveň obhajovat dlouhověkost praotců v bibli. Ambrož se následně v druhém textu *Hexameron* ve svých informacích o fénixovi opakoval.²³⁴ Rozhodně musel být fénix v této době již známý mezi křesťany i pohany, protože mohl Ambrož snadno argumentovat věkem bájného tvora a nemusel složitě vysvětlovat fénixovu podstatu.

Výše zmíněná díla ukazují, jak se s příchodem křesťanství pohanské mýty přetvářely na vhodnější interpretace. V této souvislosti začal být nově využíván i verš z knihy Jób 29,18: „*Říkal jsem si: Umřu v rodinném hnízdě, až mých dnů bude jak písku u moře.*“²³⁵ Interpretace je vcelku jednoduchá, fénix, v tomto případě Ježíš Kristus, vstal po ukřižování z hrobu. Ze stejného základu vychází také anglická báseň *Fénix* z kodexu *Exeter Book* z 9. století.²³⁶

Naopak jiné křesťanské interpretace se soustředily na podobu fénixe s Pannou Marií. Je zde zmíněn další aspekt fénixova života, a tedy jeho dlouhověkost.²³⁷ V ráji prý měla Eva nechat zvířata okusit jablko ze stromu poznání, jediný fénix měl jako jediný pták odmítnout, a proto ho Bůh odměnil věčným životem.²³⁸ Proto je zde připodobňován k Panně Marii, protože oba byli zproštěni smrti, a tedy i prvotního hříchu. Více se ale ujalo fénixovo připodobnění s Kristem.

Na antickou tradici navázal také učenec a biskup Isidor ze Sevilly (asi 560–636), který v díle *Etymologie* popisoval fénixe jako ptáka z Arábie, který byl jedinečný. Dožíval se rovněž 500 let a poté „*si připravil hnízdo z vonných prutů a s křídly roztaženými ke slunci se dobrovolně spálil*“²³⁹. Rozhodně je zvláštní, že Isidor nezmínil podobenství s Kristem

²³³ Převzato z dokumentu o svatém Ambrožovi. Dostupné online:

http://www.documentacatholicaomnia.eu/03d/0339-0397_Ambrosius_De_Excessu_Fratri_Sui_Satyri_Libri_Duo_Schaff_EN.pdf [19. 1. 2023].

²³⁴ Převzato z internetové knihovny. Dostupné online:

https://archive.org/stream/fathersofthechur027571mbp/fathersofthechur027571mbp_djvu.txt [19. 1. 2023].

²³⁵ Žalm byl převzat z internetové stránky, kde je bible dostupná online:

<https://www.bible21.cz/online#job/29/18> [10. 12. 2022].

²³⁶ Převzato z hesla *The Phoenix (Old English Poem)* na Wikipedii:

[https://en.wikipedia.org/wiki/The_Phoenix_\(Old_English_poem\)](https://en.wikipedia.org/wiki/The_Phoenix_(Old_English_poem)) [11. 12. 2022].

²³⁷ J. ROYT – H. ŠEDINOVÁ, *Slovník*, s. 176.

²³⁸ V. TYDLITÁTOVÁ, *Zvířata*, s. 59.

²³⁹ „[...] *collectis aromatum virgulis, [...] ad radium solis alarum plausu voluntarium sibi incendium nutrit [...]*.“ Wallace Martin LINDSAY (ed.), *Isidori Hispalensis episcopi. Etymologiarum sive originum*, kniha XII, 7, 22, Oxford 1911, s. 506. Dostupné online:

<https://archive.org/details/isidori01isiduoft/mode/2up> [10. 12. 2022]. Překlad autorka.

jako jeho předchůdci, a sice o to více, že byl biskupem.²⁴⁰ Dále dodal, že rovněž existovali na území Hercynského lesa ptáci zvaní dle svého místa pobytu Herciniové. Tito zvláštní ptáci v noci osvětlovali svým zářivým peřím cestu pocestným²⁴¹. Mohlo tak jít o převzetí mytického tvora jinými evropskými kulturami. Také u asijských kultur se bájný tvor vyskytoval. Poměrně rozsáhlé zápisy o fénixovi lze nalézt ve starověké Číně, kde byl znám pod moderním názvem fénix jak pták benu, tak také fenghuang²⁴². I zde fénixové vždy tvořili pár a byli spjati s ohněm.²⁴³

O fénixovi ve středověku psali zpravidla stejní autoři, kteří popisovali i jednorožce. Výjimkou nebyl ani rytíř John Mandeville (1300–1372). Ve svém spise *Cestopis takzvaného Mandevilla*, jenž byl publikován mezi lety 1357–1371, se věnoval Egyptu. Samozřejmě se zabýval i městem Héliopolis, kde se dostal k fénixovi. Detailněji než ptáka popisoval chrám, kam pták přilétal a kde vykonával svůj obřad. Chrám měl být stejný, jako bývalý židovský Chrám v Jeruzalémě. Ohledně věku navázal na Hérodotovou tradici, protože i ze zdrojů Johna Mandevilla žil bájný pták 500 let. Opět zde chyběla postava kněze. Mandeville zdůrazňoval, že takový pták byl na světě jediný a lidé mohli děkovat Pánu za to, že jim takový zázrak v podobě bájného ptáka seslal. Rovněž se zde vyskytovalo podobenství tří dnů s Kristem.²⁴⁴ Popis fénixe se shodoval s údaji od Plinia Staršího, takže Mandeville vycházel pravděpodobně z Pliniových pramenů, a možná také z tradice.

S Mandevillovým cestopisem pracoval také učenec Vavřinec z Březové (asi 1370–asi 1437)²⁴⁵. Kolem roku 1400 přeložil tento cestopis z němčiny do češtiny pro dvůr

²⁴⁰ Rozhodně Isidor ze Sevilly nebyl jediným církevním představitelem, který by se vracel k antickým pramenům. Po vítězství křesťanství se křesťanští vzdělanci, především právě z okruhu církve, stále vraceli ke klasickým autorům latinské antiky, aby z nich čerpali vzory a inspirace pro vzdělání. Pomocí toho tytéž autory zatracovali pro jejich pohanství. Křesťanská víra měla podle nich vyšší hodnotu než klasické dědictví a vzdělání z něj vycházející.

²⁴¹ Tento výklad přežil do 16. století na jednom z emblémů, kde je tento pták vyobrazen jako fénix. Lze zde spatřit římského boha Jupitera, jenž společně s bájným ptákem pomáhá poutníkovi osvětlovat jeho cestu. Tento pták by mohl být jiným druhem fénixe. Viz obr. 32. Arthur HENKEL – Albrecht SCHÖNE (edd.), *Emblemata. Handbuch zur Sinnbildkunst des XVI. und XVII. Jahrhunderts*, Stuttgart 1996, s. 796; W. M. LINDSAY, *Isidori Hispalensis episcopi. Etymologiarum*, kniha XII, 7, 31, Oxford 1911, s. 507–508.

²⁴² *Feng* znamená samec, přičemž *huang* je samice, oba dohromady symbolizují věčnou lásku. Čínská kultura řadila fénixe mezi čtyři zvířata, mj. se zde vyskytuje i jednorožec, která byla svatá. Tato zvířata byla spojována se čtyřmi živly, fénix tradičně s ohněm. J. NIGG, *The Phoenix*, s. 20–21.

²⁴³ TAMTÉŽ, s. 19–20, 90.

²⁴⁴ David PRICE, *The Travels of Sir John Mandeville*, New York 1900, s. 30–31. Dostupné online: <https://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.172783/mode/2up> [12. 12. 2022].

²⁴⁵ O osobě Vavřince z Březové se přes četné výzkumy historiků moc neví. Zmiňovali se o něm Amedeo MOLNÁR – Noemi REJCHRTOVÁ, *Slovesem obnovená. Čtení o reformaci*, Praha 1977. Životopis Vavřincův a také jeho dílo lze nalézt v dílech předních českých historiků, jež se zabývají husitstvím, a to F. ŠMAHEL, *Husitská revoluce 1. Doba vymknutá z kloubů*, Praha 1995; Petr ČORNEJ, *Tajemství českých kronik. Cesty ke kořenům husitské tradice*, Praha 2003.

římského a českého krále Václava IV. (1361–1419). V díle nešlo o doslovný překlad, ale o parafrázi.²⁴⁶ Proto zde byly zapracovány také představy obvyklé u učenců na dvoře Václava IV. a působících na Karlově univerzitě. Husitský autor doplnil pasáž o ptáku „*ješto slove fenix, česky samolet*“. Podle Vavřince měli kněží v Egyptě dokonce napsaný přesný čas i hodinu, kdy znovu pták do města přiletí. Vavřinec čerpal vzhled fénixe od Mandevilla, ale do svého českého překladu přidal kněze, který zasáhl do podoby pohřebního obřadu. Když se blížil čas fénixova přiletu, připravil kněz v chrámě oltář, na který položil síru a suché trní. Pták přiletěl, uvelebil se v hnízdě a spálil se. Novinkou u Vavřince kromě přesného času přiletu fénixe bylo, že tamní kněží ještě okolo fénixova hnízda zpívali „*svým obyčejem vókol u toho oltáře strojiece*“ a oslavovali jeho přilet. Druhý den našli kněží v popelu červa, třetí den se červ proměnil v dospělého ptáka a uletěl. Dle Vavřince se fénix „*v té zemi nejvčie, v Arabí*“ objevoval na obloze každý den jako obyčejný pták. Popisem ptáka se ale shodoval s Mandevillem, podle něhož měl fénix jakousi zlatou korunu na hlavě, krk žlutý, ocas bílý napříč s červenými proužky a křídla měla ohnivou barvu, ale hřbet modrý. Krátkou pasáž o fénixovi zakončil Vavřinec vcelku poeticky. „*Jest velmi milého opatření, a zvláště když naň slunce svietí, neb se vešken leskne a vsecky své barvy okáže.*“ Na závěr dodal, že fénixe na vlastní oči spatřil dvakrát.²⁴⁷ Narušil tím svou vlastní dataci, protože nejbližší rok, kdy měl fénix přiletět, byl buď 1034, jestliže počítáme dle Tacita, nebo v roce 1196 dle Maniliových zpráv. Další očekávaný přilet fénixe vycházel tedy až na polovinu 16. století.

Nejzásadnějším aspektem středověkého vnímání fénixe byl jeho ohnivý konec, kdy první dostupné informace přináší křesťanský spis *Physiologus*, jenž měl zásadní vliv na pozdější staletí. Tento rituál spálení se poté objevoval ve všech dostupných spisech a učenci tento rituál nezpochybňovali. Neznámý autor *Physiologu* se rovněž snažil o zavedení dvojice fénix a kněz, ale tato tradice se příliš neujala, byť by tímto byla podpořena jeho svatost. Fénix byl čím dál více popisován jako pták s velmi barevným a různorodým peřím. Poprvé se také ve středověku objevily myšlenky o souvislostech nesmrtelnosti člověka ve spojitosti s fénixem, který byl díky tomu připodobňován k Ježíši Kristu či případně Panně Marii kvůli své dlouhověkosti. Za domov bájného ptáka většina

²⁴⁶ František ŠIMEK (ed.), *Cestopis tzv. Mandevilla*, Praha 1963, s. 21, 200–201. Dostupné online: <https://ndk.cz/view/uuid:997207d0-8333-11eb-b9bf-005056827e52?page=uuid:61ccfcf5-b89e-488f-a290-6a89e8a699aa> [4. 2. 2023].

²⁴⁷ TAMTÉŽ, s. 47–48.

učenců považovala Arábii, odkud přilétal do egyptského města, aby zde vykonal svůj rituál.

5. Fénix v období raného novověku

5.1. Fénix v naučných a cestovatelských spisech období raného novověku

Učenec Sebastian Münster (1488–1552) ve své německé verzi *Cosmographie* z roku 1544 navázal na předchozí tradice a umístil rodnou kolébku fénixe do Arábie. Dle jeho vyprávění byl velký jako orel, „*po těle barvy nachové*“²⁴⁸, ale okolo krku byl zlatý a záda měl hnědočervená. Münster dodržel antickou tradici, neboť jeho fénix měl peří a hrud' zabarvenou do červena a „*ocas nebesky modrý*“²⁴⁹. Dle Münsterova vyprávění byl prý jeden člověk schopný dokázat, že se fénix dožil 540 let. Chápat to lze ale také tak, že jedna či více rodin uchovávaly informace o bájném ptákovi a lidé tak počítali z generace na generaci jeho očekávaný přilet do Egypta. Münster se ani v německé, a dokonce ani v latinské verzi nezmiňoval o městě, kam fénix odlétá zemřít, totiž o městě Héliopolis. Dále Münster navázal stavbou fénixova hnízda ze skořice a kasia²⁵⁰, do něhož pták ulehl „*a spálí se, aby se omladil*“²⁵¹. S ohněm zde bylo pravděpodobně navázáno na odkaz *Physiologu* a další středověké spisy. Následně ze spáleného hnízda vylezl červ, který se druhý den změnil na opeřeného „*krvácejícího ptáka*“²⁵² a poté na kompletně opeřeného ptáka.²⁵³ Z těchto vět lze usuzovat, že mladý fénix měl při svém narození zářivě červenou barvu a že čím více stárl, tím pestřejší bylo jeho peří. Německý učenec tím obhájil, proč všichni autoři, počínaje Hérododem, popisovali fénixe jako ptáka, který měl různé barvy peří.

Český překlad *Kosmografie české* Zikmunda mladšího z Púchova († kol. 1584) vyšel roku 1554 z latinské verze *Cosmographiae*²⁵⁴ z roku 1540. Zikmund v ní převzal vyprávění nizozemského filologa a pedagoga Cornelia Valeria (1512–1578), které bylo do latinské *Cosmographiae* vloženo. Tato část připadala Zikmundovi spolehlivá, proto ji

²⁴⁸ „*Und Sein Baup ist voll plum fadern*“. Doslova měl tedy mít fénix švestkovou barvu. S. MÜNSTER, *Cosmographia oder Beschreibung aller Länder, Herrschaften, fürnemsten Stetten, Geschichten, Gebreüche, Hantierungen etc.*, Basilej 1544, s. 735. Dostupné online: https://archive.org/details/bub_man_11b03d11d783622cfdb59473f35bcef0/mode/1up [15. 12. 2022].

Překlad autorka.

²⁴⁹ „*Ein schwanz, und in den roten federn wirt gesehen ein hümmel blaw farb*.“ TAMTÉŽ. Překlad autorka.

²⁵⁰ Jedná se o východoasijský druh skořicovníku. Převzato z hesla *Cinnamomum cassia* na Wikipedii: https://en.wikipedia.org/wiki/Cinnamomum_cassia [21. 1. 2023].

²⁵¹ „*Und Verbeeñt sich selbs darin damit er sich erjüngert*.“ S. MÜNSTER, *Cosmographia*, s. 735. Překlad autorka. Viz obr. 26.

²⁵² V doslovném překladu „*blutt vogelin*“. TAMTÉŽ. Překlad autorka.

²⁵³ TAMTÉŽ.

²⁵⁴ S. MÜNSTER, *Cosmographiae universalis*, Basilej 1540.

také zařadil do své české práce. Podle Zikmunda byl fénix jediný a nejurozenější pták na světě, „*k tomu ne často vídaný pták*“. Fénix měl přiletět, když byl konzulem Quintus Plautius a Sextus Papinius Allenius, tedy roku 36 n. l., jak již uvedl římský autor Manilius. Jestliže měl fénix podle Tacita přilétat jednou za 500 let, měl se rovněž objevit roku 534, 1034 a 1534²⁵⁵. Naposledy tedy v době, kdy Zikmund snad již žil a tvořil, ale ani on, ani nikdo ze soudobých autorů přilet nepopisoval nebo na něj nečekal. Rozhodně by byl přilet bájného tvora do Egypta pro učence zprávou roku, ne-li desetiletí či staletí. Mlčením o dalším přiletu tedy autoři zřejmě naznačovali, že nevěřili na reálného ptáka, ale spíše pro ně byla důležitá jeho symbolika.

Fénix byl podle Zikmunda z Púchova velký jako orel, okolo hrdla měl zlatý blesk a jinde šarlatovou barvu²⁵⁶. Ocas nebyl modrý jako v německé verzi *Cosmographie*, nýbrž zelenočerný, „*kdežto my říkáme železný*“. Zbytek peří byl podle Zikmunda narůžovělé barvy, kdežto německý originál se o růžovém peří vůbec nezmiňoval. Do poloviny 16. století žádný ze zde zmíněných autorů neposkytl popis hlavy fénixe, vyskytuje se zde proto prvenství. Zikmund zde popsal jeho hlavu a líčko jako velmi ušlechtilé, jež bylo „*krásným peřím ozdobené*“. Zdá se tedy, že v otázce fénixova vzhledu vystupoval římský senátor Manilius do poloviny 16. století jako větší autorita než polyhistor Plinius Starší. Snad to bylo tím, že když na něj odkazoval sám Plinius Starší, mohli Maniliovi věřit i ostatní autoři. I Zikmund na římského senátora odkazoval a uvedl, že i on sám věřil v 660 let dlouhý život bájného ptáka. Když fénix dosáhl tohoto věku, vytvořil si hnízdo z kasie, kadidla a dalšími vonnými věcmi se zasypal a zemřel. Poté se z kostí či morku vytvořil červíček a z něj ptáče či přesněji kuře. Nakonec Zikmund doplnil, že řecký sofista Flavius Filostratos (kol. 165/170–244/249) fénixův původ zasadil do Indie, zatímco Plinius Starší domov bájného ptáka situoval do Arábie.²⁵⁷ Při porovnání s latinskou verzí *Cosmographiae* z roku 1550 se text zcela shodoval,²⁵⁸ avšak oproti výše zmíněné německé verzi z roku 1544 se lišilo Münsterovo vyprávění jednak v délce dožití fénixe, a také drobně v popisu rituálu, který pták vykonal. Také v německé

²⁵⁵ Jestliže počítáme s rokem 34 n. l., který byl uveden Tacitem a s faktem, že se fénix dožíval 500 let. Pakliže bychom počítali s Pliniovim rokem 36 n. l. a skutečností, že se fénix dožil 660 či více let, byla by data odlišná, a tudíž by Münster ani jeho současníci nemohli fénixův přilet zažít.

²⁵⁶ Zde zřejmě došlo k chybnému překladu Zikmunda mladšího, protože v německém originále se mluví o nachové, tedy fialové barvě, nikoliv o červené. „[...] *okolo hrdla blesku zlatého, jinde barvy šarlatové.*“ S. MÜNSTER – Z. mladší z PÚCHOVA, *Kosmografie*, fol. 57v.

²⁵⁷ TAMTÉŽ.

²⁵⁸ S. MÜNSTER, *Cosmographiae universalis lib. VI.*, Basilej 1554, s. 1034–1035. Dostupné online: <https://archive.org/details/cosmographiuniue00mnst/mode/2up> [29. 4. 2023].

verzi byl zcela vynechán výše zmíněný nizozemský filolog Cornelius Valerius, který se objevil až v latinské verzi.

Cestovatel Kryštof Harant z Polžic a Bezdržic (1564–1621) věřil, že se setkal s fénixem. Ve svém díle *Putování aneb Cesta z Království českého do města Benátek, odtud po moři do země Svaté, země jůdské a dále do Egypta*, jež vyšlo roku 1608, ho však Kryštof Harant nenazýval fénixem, ale „*rajským ptákem*“. Koncem roku 1598 plul se svými spolucestovateli po řece vedoucí z Rosetty po půlnoci směrem k Alexandrii, zahlédli prý „*ptáka převelmi krásného, ten slove rajský pták*“. Kryštof Harant jej popisoval jako ptáka s dlouhým ocasem, „*jakéhož k nám vycpaného i také někdy s peřím celistvého vozí*“.²⁵⁹ Jedná se tedy o překvapivé tvrzení, že tělo a peří fénixe mohou lidé nejen spatřit, ale také případně zakoupit. Zde se nabízí několik variant. Buď si Kryštof Harant spletl fénixe s jiným ptákem, který tradičně žil na egyptském území, anebo věřil, že na celém světě nebyl jen jeden fénix, ale že měl své další druhy či příbuzné. Další a pravděpodobně nejlogičtější variantou je, že měl Kryštof Harant na mysli rajku, která je stejně barevná jako mytický fénix a žila na ostrovech v Indonésii. První exempláře vycpaných rajek se dostaly do Evropy v roce 1552, kdy je přivezl kapitán Sebastian Delcano, jeden z účastníků známé výpravy Ferdinanda Magelhãese (1480–1521).²⁶⁰

Také Conrad Gessner (1516–1565), švýcarský lékař a přírodovědec, vložil do svého díla *Dějiny zvířat* rozsáhlou pasáž o fénixovi. Ještě před dlouhou kapitolou o fénixovi se věnoval ptákovi, kterého nazval phoenicoptero. Dle jeho popisu šlo o zvláštní druh plameňáka, který dostal jméno podle fénixe kvůli červenému zbarvení peří. Následně zařadil kapitolu o bájném fénixovi, jež byla mimořádně rozsáhlá a podrobná. Nejprve shrnul celou historii ptáka fénixe, jak ji vnímali jednotliví učenci od antiky až po polovinu 16. století. Byl obeznámen téměř se všemi autoritami antického a středověkého světa. Někteří tito autoři byli v této práci také citováni (Plinius Starší, Ovidius, Sebastian Münster), a je tudíž jasné, že je sám Gessner považoval za významné učence. Zcela však vynechal Tacita a Isidora ze Sevilly.

Gessner dále v textu poměrně nejasně prohlásil, že Indové získávali různé ptáky²⁶¹, ale zvláště ty vzácné jako třeba právě fénixe, jehož domovem byla Fénicie. Uváděl zde spisy Solina a Manilia, kdy Manilius popisoval, jak spatřil ptáka, jenž zemřel a z jehož

²⁵⁹ K. HARANT Z POLŽIC A BEZDRUŽIC, *Cesta 2. díl*.

²⁶⁰ Andrej TREPKA, *Fenomeny przyrody*, Katowice 1980, s. 71–75.

²⁶¹ „*Aethiopes atque Indi discolors maxime & inerrabiles ferunt aues.*“ C. GESSNER, *Historiae*, s. 663.

hnízda vylezl malý červ, který se proměnil v malé kuře, to zase pak v dospělého jedince. Mladý fénix následně odnesl celé hnízdo do města Hélioopolis a tam ho položil na oltář.²⁶²

Dle Gessnera a jeho dostupných zdrojů neměla být délka života fénixe uváděna na 540 let, nýbrž na 12 954 let: „*Féničané tvrdí, že se velký rok sestával ne z pět set čtyřicet, ale z dvanácti tisíc devíti set padesáti čtyř let.*“²⁶³ Tak si zřejmě Gessner vysvětloval, proč se fénix naposledy objevil v roce 36 n. l., ale poté už se o něm žádný z pozdějších autorů nezmiňoval. Mohla být také podpořena myšlenka, že měl fénix přiletět v Gessnerově době, tedy přesněji v roce 1536, ale nezjevil se. Zřejmě tím ale také mohl odkazovat na polovinu platónského roku. Zbarvení fénixe bylo ponecháno z antických pramenů. Tvar těla měl připomínat páva a bažanta zároveň²⁶⁴, zřejmě pro lepší čtenářovu představu. Rovněž zde Gessner shrnul myšlenky fénixova věku od Plinia Staršího, Manilia a také Chaeremona Alexandrijského, z nichž poslední v 1. století n. l. měl fénixovi poskytnout pouhých 140 let života. V Etiopii pravděpodobně také v období 1. století n. l. měl tamní král informace, že bájný pták žil skoro 300 let.²⁶⁵

Zmínil zde rovněž první křesťanské dílo o fénixovi, a to od výše zmíněného Lactantia. V Gessnerově verzi Lactantiova textu bydlel fénix v lese, kde přesně uprostřed se nacházel pramen či malé jezero. Sem pták přiletěl a „*tříkrát ponořil své zbožné tělo do vody, třikrát se napil vody*“²⁶⁶. Následně vylétl na vrcholky stromů, poklonil se Slunci, zazpíval píseň a odletěl do Sýrie, kde si postavil hnízdo, v němž shořel, „*co již žil tisíc let.*“²⁶⁷ V konečném shrnutí historie fénixe zmiňoval Gessner zřejmě poslední dílo, které bylo za jeho života vydané, a sice Münsterovu *Cosmographii*: „*V mé zemi žije fénix, jenž žije 300 let, na sklonku života letí ke Slunci tak vysoko, že je od Slunce zapálen – pak sestoupí do hnízda a úplně shoří.*“²⁶⁸ Takto citoval Gessner Münsterovo dílo, přičemž sám Münster v německé či latinské verzi nezmiňoval, že by fénix letěl tak vysoko ke

²⁶² Viz obr. 27.

²⁶³ „*Cum phoenicis [...] quamvis plurimi eorum magnum annum, non quingentis et quadraginta, sed duodecim millibus noningentis quinquagintawatuor annis constare dicant.*“ C. GESSNER, *Historiae*, s. 663.

²⁶⁴ TAMTÉŽ, s. 664–665.

²⁶⁵ TAMTÉŽ, s. 664.

²⁶⁶ „*[...] Ter quater ila pias imergit corpus in undas, Ter quater e uiuo gurgite libat aquam.*“ TAMTÉŽ. Překlad autorka.

²⁶⁷ „*mille peregerit annos.*“ TAMTÉŽ. Překlad autorka.

²⁶⁸ „*In terra mea est phoenix auis, cui anni uitae sunt trecenti, haec prope finem uitae tam alte uersus coelum euolat, ut accendatur á Solie, tum descendens et nido suo se ingeres, totus comburitur.*“ TAMTÉŽ. Překlad autorka.

Slunci. Nakonec Gessner dodal, že tuto informaci poskytl král Etiopie v dopise římskému papeži, přičemž tento dopis začlenil Münster do svého díla.²⁶⁹

Z textu částečně vyplývá, že Gessner sice fénixe zařadil do svých *Dějin zvířat* a popsal jeho historii, ale úplně v něj nevěřil. Sám Gessner se na těchto stranách k existenci fénixe vůbec nevyjadřuje. Snad se mu zdálo až příliš neuvěřitelné, že by docela obyčejně vypadající pták mohl žít více než standardních 15 let. Zřejmě vycházel ze stejného okruhu jako sám Isidor, který byl sice křesťanským biskupem, ale čerpal z antických děl, aby následně mohl antické autory zatracovat pro jejich pohanství. Na druhou stranu Gessner obviňoval, tím si i sám velmi protiřekl, filosofa Platóna (kol. 425–348/347), sv. Ambrože (asi 339–397) a biskupa Alberta Velikého (kol. 1200–1280), že sami zpochybnili samotnou existenci fénixe. Dle Gessnera měl naopak biskup Albert Veliký podpořit víru ve znovuoživení života, když to mohl dokázat sám Ježíš Kristus.²⁷⁰ Snad se Gessner snažil vnést do příletů bájného ptáka jakýsi pořádek, když se tak snažil učinit již u tezí s platónským rokem. Dílo Gessnera bylo velmi významné v tom, že v polovině 16. století shrnul veškeré dosavadní učení, které bylo o fénixovi známo, a pořídil z něj vlastní výpisky. Díky tomu se dochovalo více verzí, které dnes již nemáme k dispozici, například výše zmiňovaný Lactantius či Sebastian Münster.

Dalším autorem naučné příručky o zvířatech, který pochyboval o fénixově existenci, byl německý učenec a lékař Michael Herr († kol. roku 1550). V jeho spise *Důkladný návod a přesný popis nádherné a zvláštní přírody bájný pták zcela chyběl*. Je možné, že si Herr udělal podrobnější výzkum a zjistil, že naposledy fénix přiletěl opravdu v 1. století n. l. a od té doby se nezjevil, i když měl přiletět v 16. století. Jeho nedůvěra se projevuje i dál v jeho díle. Zdůraznil zde, že nevěřil ani na gryfy, jak sám napsal, tudíž by fénix nebyl jediný mytický tvor, kterého by zpochybnil.²⁷¹

Zatímco v pozdním středověku spatřoval rytíř John Mandeville ještě ve fénixovi Krista a podobenství tří dnů, vraceli se s příchodem raného novověku renesanční učenci důsledně k předkřesťanským autoritám, došlo tak k návratu k antickým pramenům. Renesanční učenci jako by přeskočili středověk, jak ostatně dokazovala tato kapitola, a ponechali fénixovi pouze klasický vzhled a psali pouze fakta, jež popisovaly velké

²⁶⁹ TAMTÉŽ.

²⁷⁰ V latinském originále jsou tyto myšlenky formulovány následovně: „*Plato quidem author est non decere nos calumniari ea quae libris sanctorum delubronum conscripta referuntur, Albertus. Doceat nos phoenix exemplo suo resurrectionem credere, quae sine exemplo a fine rationis [...]*“ TAMTÉŽ, s. 665–666.

²⁷¹ M. HERR, *Grundlitcher underricht warhaffte*, s. 119.

antické autority. Potlačili křesťanskou symboliku a soustředili se spíše na jeho samotnou existenci a případné upřesňování jeho přiletu do slunečního města. Jediné, co si fénix uchoval, byla jeho spojitost s ohněm, kdy dále hořel ve svém hnízdě. Následně v polovině 16. století byla fénixova existence dokonce několikrát zpochybněna, jak bylo popsáno výše. Snad učenci Conrad Gessner a Michael Herr chtěli položit větší důraz na racionálnější tvory své doby a případně vyvrátit existenci bájných zvířat.²⁷²

²⁷² K podobným závěrům o bájných zvířatech došel také biolog Christoph Gerhardt v článku s názvem *Gab es im Mittelalter Fabelwesen?* Uvedl zde, že člověk středověku byl rozhodně zvědavý a přemýšlel, jestli mohou být bájná zvířata reálná. Na samotném konci článku uvedl myšlenku, kterou převzal od Isidora ze Sevilly, ten zase od muže jménem Varro. Zřejmě se jedná o Marca Terentia Varra Reatina (116–27 př. n. l.), římského polyhistora, který přišel s tradičním datem založení Říma roku 753 př. n. l. Varro napsal, že „*existují zázračné bytosti, které se zřejmě rodí proti zákonům přírody*“. Prý ale nejsou proti přírodě, protože existují z boží vůle, neboť vůle Stvořitele je přirozeností každé stvořené věci. Zde se vyskytuje velmi závažný problém: Varro byl pohan. Christoph GERHARDT, *Gab es im Mittelalter Fabelwesen?*, *Wirkendes Wort* 38, 1988, s. 156–171. Dostupné online: <https://d-nb.info/1229191518/34> [30. 4. 2023].

5.2. Fénix v krásné literatuře vrcholného a pozdního středověku a raného novověku

Fénix a jeho smrtelná proměna vstoupila také do literatury. Významným textem středověku bylo dílo italského básníka Danta Alighierioho (1265–1321) *Božská komedie*²⁷³. Autor byl zároveň hlavní postavou, jež se vlastní vinou dostala do potíží. Na fénixe vzpomněl, když procházel infernem a viděl v sedmém příkopu zloděje, kteří zde byli trestáni. Ve dvacátém čtvrtém zpěvu byli drásáni hady, draky a dalšími plazy. Na fénixe odkázal autor v okamžiku, kdy sledoval, jak byla těla zlodějů znovuobnovována, příhodně i z popela, aby mohli být znovu mučeni.²⁷⁴ I zde Alighieri potvrzuje, že fénix žil celých 500 let: „*Vím, mudrci, že by mně přisvědčili, že Fénix mře tak a se znova rodí, když v pětistý rok svého stáří pílí.*“²⁷⁵

Metaforu pro fénixe použil italský básník a spisovatel Francesco Petrarca (1304–1374), který v díle *Zlomky v jazyce lidovém ověčeného básníka Francesca Petrarce*²⁷⁶ popisoval lásku k Lauře. Právě Laura byla ženou, kterou nikdy nepotkal osobně, a snad proto měla být básníkovým fénixem.²⁷⁷ Právě díky Petrarcovi se stal fénix renesanční metaforou pro jedinečného člověka.²⁷⁸ V tomto případě popisoval fénixe, ale odkazoval jím na výjimečnost své lásky k ženě. „*Fialové krytí s nebesky modrým lemem je poseto růžemi, jež kryje toto půvabné stvoření*“²⁷⁹,“ zde Petrarca odkazoval na skutečnost, že Laura pocházela z vyšší společnosti. Zemřela ještě za básníkovy života, tudíž i v tomto případě lze použít metaforu, že ji už ve svém životě nikdy nebude moci spatřit. Petrarcovo dílo bylo natolik vlivné, že jej využilo ještě několik dalších známých učenců novověku. Tím byl také Michelangelo (1474–1564), který napsal sonety dle vzoru Petrarce a byl zde

²⁷³ V italštině *La Divina Commedia*. Dílo vzniklo nejpravděpodobněji mezi lety 1307–1321. Autor zde popisoval posmrtný život a cesty peklem, očistcem a nebem. Převzato z hesla *Divine Comedy* na Wikipedii: https://en.wikipedia.org/wiki/Divine_Comedy [9. 1. 2023].

²⁷⁴ Obecné informace o sedmém příkopě byly převzaty z hesla *Malebolge* na Wikipedii: [https://en.wikipedia.org/wiki/Malebolge#Seventh_Bolgia_\(Thieves\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Malebolge#Seventh_Bolgia_(Thieves)) [12. 12. 2022].

²⁷⁵ Dante ALIGHIERI, *Božská komedie*, Praha 2014, s. 129.

²⁷⁶ V originále *Francisci Petrarce laureati poete Rerum vulgarium fragmenta*, zkráceně rovněž *Canzoniere* bylo dílo vydané mezi léty 1336–1374. Tyto informace byly převzaty z hesla *Canzoniere (Petrarca)* na Wikipedii: [https://it.wikipedia.org/wiki/Canzoniere_\(Petrarca\)](https://it.wikipedia.org/wiki/Canzoniere_(Petrarca)) [5. 5. 2023].

²⁷⁷ J. NIGG, *The Phoenix*, s. XXII.

²⁷⁸ TAMTÉŽ, s. 169.

²⁷⁹ „*A purple covering with a sky-blue hem scattered with roses covers the lovely creature.*“ Překlad autorka. Citace z Petrarcova díla převzata z internetové stránky o poezii: https://www.poetryintranslation.com/PITBR/Italian/PetrarchCanzoniere184-244.php#anchor_Toc11161946 [20. 1. 2023].

využit fénix jako metafora lásky.²⁸⁰ „*Láska je jako Slunce. Hraje si s plamenem života, ale je to tvoje smrt. Není jako fénix.*“²⁸¹

Francouzský spisovatel François Rabelais (kol. 1494–1553) uveřejnil ve svém známém díle *Gargantua a Pantagruel* povídání o fénixovi. Popsal podobně jako jeho předchůdci, že fénix shromáždil dřevo a vonné suroviny k vytvoření hnízda, kde zemřel. Postavy z románu měly pozorovat až čtrnáct fénixů, ale „*četl jsem od mnoha autorů, že na světě byl jen jeden jediný*“²⁸². Rabelaisův výrok zde názorně ukazuje na dobový kontrast mezi učenou literaturou a krásnou literaturou 16. století.

Na Rabelaise navázal také jeho krajan Guillaume de Salluste Du Bartas (1544–1590), hugenotský poeta. Ve své snad nejznámější sbírce básní *Týden aneb stvoření Světa*²⁸³ měl Bůh stvořit pátý den všechno ptactvo včetně fénixe. Když Josuah Sylvester překládal v roce 1608 verše Du Bartase do angličtiny, oživil méně častou myšlenku, že fénix byla samička. „*Od Fesu po Káhiru nelze spatřit krásnější věc*“²⁸⁴. Nabízí se otázka, jak překladatel mohl tuto část interpretovat, jestli byla doslova přeložená z francouzského originálu, či jím poupravená. Závěrem básně odkazoval Du Bartas na boží úděl, který byl fénixovi udělen a byl jím přijímán s odvahou, zřejmě tak odkazoval na jeho nesmrtelnost.²⁸⁵

Fénixe ve svém díle použil také španělský spisovatel Miguel de Cervantes y Saavedra (1547–1616). V úspěšném románu *Důmyslný rytíř Don Quijote de la Mancha*, který vyšel roku 1605, připodobnil fénixe k přátelství. Zmínil ho v části, kdy byli Don Quijote a jeho druh Sancho Panza přítomni na pohřbu pastýřky. V anglické verzi z roku 1950 bylo uvedeno, že její tělo patřilo Janu Zlatouústému, jenž „*byl neobyčejným géniem a také fénixem přátelství*“²⁸⁶. V originální verzi však o tomto svatém není ani zmínka.²⁸⁷

²⁸⁰ J. NIGG, *The Phoenix*, s. 179–182.

²⁸¹ TAMTÉŽ, s. 182.

²⁸² „*I had read in many authors that there was but one in the whole world [...].*“ François RABELAIS, *Gargantua and Pantagruel*, Derby 1894, s. 757, 1130. Dostupné online: <https://www.gutenberg.org/ebooks/1200> [21. 1. 2023]. Překlad autorka.

²⁸³ Ve francouzském originále *La Sepmaine ou creation du Monde*. Tato báseň byla vydána v roce 1578. Autor zde popisoval sedm dní, po které Bůh tvořil zemi. Tyto informace byly převzaty z hesla *La Sepmaine* na Wikipedii: https://fr.wikipedia.org/wiki/La_Sepmaine [5. 5. 2023].

²⁸⁴ „*From Fez to Cairo, sees no fairer thing.*“ Theron Wilber HAIGHT (ed.), Josuah Sylvester – Guillaume de Salluste Du Bartas. *The Divine Weeks of Josuah Sylvester*, Waukesha 1908, s. 101. Dostupné online z internetové knihovny: https://archive.org/stream/divineweeksofjos00sylviala/divineweeksofjos00sylviala_djvu.txt [28. 6. 2023]. Překlad autorka.

²⁸⁵ J. NIGG, *The Phoenix*, s. 188.

²⁸⁶ „*[...] a man of unique genius [...], a phoenix in friendship, [...].*“ TAMTÉŽ, s. 191. Překlad autorka.

²⁸⁷ Miguel de CERVANTES SAAVEDRA, *El ingenioso hidalgo Don Quixote de La Mancha*, Madrid 1787, s. 58–59. Dostupné online: <https://archive.org/details/elingeniosohida00quixgoog/mode/2up?q=f%C3%A9nix> [28. 6. 2023].

Co se týče vlivu výše zmiňovaných renesančních děl na kulturu Českého království, je například doloženo, že se spis *Knihy dvoje o lékařství proti štěstí a neštěstí*²⁸⁸ od Francesca Petrarce vyskytoval v rožmberské knihovně.²⁸⁹ Tento kodex, jenž byl přeložen roku 1501, vlastnil rožmberský vladař Vilém z Rožmberka, což dokazuje titulní list. Bájny pták se v tomto kodexu však nazýval ohniváček. Rovněž zde byl uveden domov bájného ptáka, tedy dle tradice Arábie, odkud přilétal do Egypta. Petrarca napsal, že byl ohniváček jediný, a „*bud'to, že žádného není, bud'to že jsme je za věrné a pravé přijali*“. Autor se tak vyjadřuje ke sporu existence bájného ptáka. Dále v textu napsal, že 500 let po založení Říma, tudíž v polovině 3. století př. n. l., byl ohniváček při cestě z Arábie do Egypta lapen, aby sloužil „*k dívání lidu*“. Podpořil tím tak Plinia Staršího, jenž popsal, že za Claudia v roce 47 n. l., kdy byl ještě censorem, byl fénix římskému lidu představen vycpaný. Petrarca dále uvedl, že i kdyby chtěl vášnivý sběratel mít všechny ptáky světa, „*ohniváčka míti nebudeš*“.²⁹⁰ Nevyjadřoval se však ke vzhledu bájného fénixe, ani k popisu jeho pohřebního rituálu.

Dále je potřeba zmínit spis od nekatolického tiskaře Jiřího Jakuba Dačického z roku 1593 s názvem *Christus verus Phoenix*.²⁹¹ Z názvu tohoto díla lze poznat, že se jednalo o další přirovnání fénixe ke Kristu. Poslední Rožmberkové vlastnili také francouzské spisy Françoise Rabelaise, hlavně několik edic zde zmíněného díla *Gargantua a Pantagruel*.²⁹² Proto i z toho lze usoudit, že minimálně vysoká šlechta českých zemí bájný pták a podobenství s ním spjatá mohla znát a mohla se o nich dočíst.

Zatímco se na kontinentě podle vzoru Gessnera a Herra mělo přestat věřit na fénixe, na Britských ostrovech se symbolika bájnýho ptáka pěstovala hojně dál. Hodila se převážně na politickou situaci, v níž Anglie v této době byla. Anglická panovnice známá jako „panenská královna“ pro svou neochotu provdat se stála před problémem nástupnictví po své smrti.²⁹³ Habsburské monarchii tento problém zatím nehrozil, protože

²⁸⁸ Celým názvem *Francyzsska Petrarchy Poety a veľmi znameniteho a dospieleho muže w wymluwnosti knihy dvoje o leekarstwij proti sstiestij a nesstiestij*. V originále *De remediis utriusque fortunae*. Překladačem byl Řehoř Hrubý z Jelení (asi 1460–1514).

²⁸⁹ Lenka VESELÁ, *Knihy na dvoře Rožmberků*, Praha 2005, s. 293.

²⁹⁰ Francesco PETRARCA, *Francyzsska Petrarchy Poety a veľmi znameniteho a dospieleho muže w wymluwnosti knihy dvoje o leekarstwij proti sstiestij a nesstiestij*, Praha 1501, fol. 75r–75v. Dostupné online: https://www.manuscriptorium.com/apps/index.php?direct=record&pid=AIPDIG-NKCR_54_B_7_15LSCDB-cs#search [3. 6. 2023].

²⁹¹ Celým názvem *Christus verus Phoenix. Se necat ut vivat se tamen ipse creat*. L. VESELÁ, *Knihy*, s. 294.

²⁹² TAMTÉŽ, s. 124, 165.

²⁹³ John N. KING, *Queen Elizabeth I. Representations of the Virgin Queen*, *Renaissance Studies* 43, 1900, s. 30–74. Dostupné online: <https://www.jstor.org/stable/2861792> [29. 4. 2023].

stále měli vládnoucí panovníci 16. a 17. století dostatek nástupců. Naproti tomu šlechtici, kteří měli problémy s pokračováním rodu, mohli přijmout fénixe jako dobrou předzvěst pro lepší zítřky svých rodin a mohli o těchto metaforách číst odbornou i krásnou literaturu.

Příkladem v symbolice fénixe na Britských ostrovech šel anglický botanik Henry Lyte (asi 1529–1607), jenž měl ve své knize *Světlo Británie*²⁹⁴ publikované v roce 1588 označit královnu Alžbětu I. (1533–1603) za fénixe světa.²⁹⁵ Lyte tak učinil na základě významného vítězství Angličanů nad Španěly v témže roce u Gravelines.²⁹⁶ Botanikem Lytem se inspiroval také anglický voják a básník Thomas Churchyard (asi 1520–1604), jenž královnu ve své práci *Churchyardovy výzvy*²⁹⁷ vydané roku 1593 rovněž nazýval fénixem. Je ale nutno podotknout, že fénixem nazýval i různé dívky, kterým věnoval jednotlivé básně. „*A čistá zapomenutá bíločervená růže, kterou Bůh fénixem učinil.*“²⁹⁸ V tomto případě se bíločervenou růží samozřejmě myslela Alžběta I., královna z rodu Tudorovců. Fénix „*se neměl bát ani moru, ani skutků, kteří konali muži*“²⁹⁹.

Po smrti královny Alžběty I. v roce 1603 začali spisovatelé projevovat svoji náklonnost nastupujícímu anglickému králi. Jakub I. Stuart (1566–1625) byl dramatikem Thomasem Middletonem (1580–1627) označen za fénixe. Konkrétně tak učinil ve své tragické komedii *Fénix*³⁰⁰. Middleton zde krále Jakuba I. neoznačil doslova, pouze poukázal na skutečnost, že se Jakub I. pomyslně zrodil z popela předcházející anglické panovnice. Divadelní hra byla tedy spíše o princí Fénixovi, jenž byl vévodův syn a musel řešit různé problémy.³⁰¹ Bohužel není zcela jasné, zda mělo jméno prince nějakou souvislost s bájným ptákem, například s jeho vlastnostmi. Lze se pouze dohadovat, že

²⁹⁴ V originále *The Light of Britayne*.

²⁹⁵ Vyobrazení Alžběty I. na minci viz obr. 23. Vyobrazení Alžběty I. s fénixem na hrudi viz obr. 24.

²⁹⁶ J. NIGG, *The Phoenix*, s. 194.

²⁹⁷ V anglickém originále *Churchyards challenge*. Tento spis se zabývá různými aspekty Churchyardova života. Například zde ctí vojáky, staré i mladé, jeho přátele a významné lidi z jeho okruhu. Thomas CHURCHYARD, *Churchyards Challenge*, Londýn 1593. Dostupné online:

https://books.google.cz/books?id=We0zAQAAMAAJ&printsec=frontcover&hl=en&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false [2.2.2023].

²⁹⁸ „*And cleane forget the white red rose, that God a Phenix made.*“ T. CHURCHYARD, *Churchyards Challenge*, s. 198. Překlad autorka.

²⁹⁹ „*[...] neither feare, of plagues nor wits of men.*“ TAMTÉŽ, s. 211. Překlad autorka.

³⁰⁰ V anglickém originále *The Phenix*. Tragikomédie byla publikována v roce 1607, ale sepsána byla již o tři roky dříve, kdy byla divadelní hra ve stejný rok i hrána před novým králem Jakubem I. Stuartem. Převzato z hesla *The Phoenix (play)* na Wikipedii: [https://en.wikipedia.org/wiki/The_Phoenix_\(play\)](https://en.wikipedia.org/wiki/The_Phoenix_(play)) [5. 5. 2023].

³⁰¹ Stephen ORGEL (ed.), Thomas Middleton. *The Phoenix*, New York–Londýn 1980, s. 1, 12, 20–21, 66. Dostupné online: <https://archive.org/details/phoenix0000midd/mode/2up> [4. 2. 2023].

mohl být princ vystaven mnoha smrtelným nebezpečím, ale vždy smrti nakonec zázračným způsobem unikl.

Stejně pojal problematiku fénixe i významný anglický spisovatel a básník William Shakespeare (1564–1616). Bájného ptáka přirovnal tradičně k Alžbětě I., ale také k předchozím anglickým panovníkům, k Jindřichu VI. (1421–1471), Richardu III. (1452–1485) a Jindřichu VIII. (1491–1547).³⁰² Konkrétně v dramatikově hře *Jindřich VIII.* bylo referováno k narození jeho dcery Alžběty, kdy osmý arcibiskup canterburský oznamoval králi radostnou novinu. Arcibiskup následně přirovnal budoucí panovnici k nevinnému bájnému ptáku, kdy měl na mysli jeho nezájem o udržení rodu, protože se obnovoval sám ze svého popela.³⁰³ To bylo vzhledem k budoucímu postavení Jindřichovy dcery velmi trefné přirovnání. Situaci, kdy si měli angličtí básníci vybrat, jestli vzdají úctu Alžbětě I., či Jakobovi I. v přirovnání k fénixovi, velmi elegantně vyřešil básník Josuah Sylvester (1563–1618). „*Našeho drahého mrtvého fénixe (drahá Alžběto), nový pravý fénix čile vzkvétá.*“³⁰⁴ Tímto veršem tak uctil oba anglické panovníky.

V habsburské monarchii se v 16. století symbolika fénixovy nesmrtelnosti tolik nepoužívala, jako bylo popsáno u anglické královny. Na kontinentě se více učenci a panovníci zabývali ptákem samotným, protože byl pro ně velmi exotickým tvorem, který byl spojen s alchymisty. Císař Rudolf II. (1552–1612) sice nemohl získat například pero z ocasu bájného ptáka fénixe, měl ale ve své sbírce spis Conrada Gessnera *Dějiny zvířat*, takže se o existenci fénixe a o problému věku dožití ptáka zřejmě mohl dočíst.³⁰⁵ Přirovnání fénixe k majestátu panovníka jako symbolu věčnosti slávy a rodu se využívalo převážně v barokních spisech, které vznikaly po třicetileté válce. Až později nabýval fénix symboliku nesmrtelnosti rodu. Příkladem může být pohřeb španělského krále Karla II. Španělského (1661–1700). Za svého života nezplodil žádné potomky, tudíž se po jeho smrti rozhořely války o španělské dědictví. Fénix se zde vyskytoval jako symbol dvojího těla panovníka.³⁰⁶

³⁰² J. NIGG, *The Phoenix*, s. 207–210.

³⁰³ William SHAKESPEARE, *Henry VIII*, New York 1901, s. 140. Dostupné online: <https://archive.org/details/henryviii00shak/mode/2up> [3. 6. 2023].

³⁰⁴ „*Of our dead phoenixe (deare Elizabeth), a new true phoenix lively flourisheth.*“ Susan SNYDER (ed.), Josuah Sylvester. *The divine weeks and works of Guillaume de Saluste, Sieur du Bartas*, Oxford 1979, s. 887. Dostupné online: <https://archive.org/details/divineweeksworks0002duba/mode/2up> [4. 2. 2023]. Překlad autorka.

³⁰⁵ E. FUČÍKOVÁ, *Rudolf II. a Praha. Císařský dvůr a rezidenční město jako kulturní a duchovní centrum střední Evropy*, Praha 1997, s. 161.

³⁰⁶ Oskar J. ROJEWSKI – Mirosława SOBCZYŃSKA-SZCZEPAŃSKA (edd.), *Court, nobles and festivals. Studies on the Early Modern visual culture*, Katowice 2019, s. 25. Dostupné online:

6. Fénix v hmotných pramenech

Patrně první vyobrazení fénixe jsou známa již od starověkého Egypta, kdy byl spíše zobrazován jako pták benu. Někteří pozdější autoři oba tyto tvory ztotožňovali. První zápisy můžeme nalézt z pohřebních listů, protože i benu měl schopnost obnovovat stále dokola svůj život.³⁰⁷ Následně byl kult bájného ptáka využit ve starověkém Římě, kdy měl na mincích vyjadřovat věčný život Římské říše.³⁰⁸

Raně středověké pojetí fénixe lze spatřit na mozaice v kupoli kostela San Giovanni in Fonte v Neapoli, jež byla vytvořena kolem roku 400.³⁰⁹ Ze stejného časového období pochází také mozaika, která se v současné době nachází v italském muzeu Paleocristiano di Monactero. Patrně vlivem *Physiologu*, kde se poprvé objevil fénix ve spojitosti s ohněm, už zde sedí pták v ohnivém hnízdě.³¹⁰ Podobné vyobrazení bájného ptáka se nachází v apsidě baziliky Santi Cosma e Damiano v Římě, která byla postavena v 1. polovině 6. století. Na mozaice v pravém horním rohu vítězného oblouku je vyobrazen pták, který se podobá fénixovi, ale může se jednat také o evangelistu Jana, jenž je symbolizován orlem. Fénixe však bylo možné ještě nalézt přímo v apsidě, kde by mohl být v palmě nacházející se vlevo od Krista.³¹¹

Anonymní spis *Physiologus* se stal, jak bylo zmíněno, základem pro středověké bestiáře. Ilustrované bestiáře byly zvláště populární od vrcholného do pozdního středověku. Právě takový bestiář, jenž se nazývá *Aberdeenský bestiář*, začal vznikat ve 12. století, ale byl dokončen až v roce 1542. Zde je vyobrazen zlatý fénix v hnízdě, které se spíše podobá míse. Má roztažená křídla a pod jeho hnízdem vyšlehávají plameny.³¹² Ve 13. století byl bájný pták v kompilaci bestiářů vyobrazen obdobně. Fénix

https://www.academia.edu/42332414/Court_nobles_and_festivals_Studies_on_the_Early_Modern_visual_culture [29. 4. 2023].

³⁰⁷ J. NIGG, *The Phoenix*, s. 3–5.

³⁰⁸ Martina BELATKOVÁ, *Recepce a reinterpretace antických symbolů raným křesťanstvím*, Praha 2008 (Diplomová práce), s. 43. Dostupné online: <https://theses.cz/id/1y9rov/404201> [5. 2. 2023].

³⁰⁹ Fénix je posazen na kantharu, řeckém poháru, mezi dvěma palmami. Toto vyobrazení je součástí obrazové přílohy. Převzato z hesla *Battistero di San Giovanni in Fonte (Napoli)* na Wikipedii: [https://it.wikipedia.org/wiki/Battistero_di_San_Giovanni_in_Fonte_\(Napoli\)](https://it.wikipedia.org/wiki/Battistero_di_San_Giovanni_in_Fonte_(Napoli)) [4. 2. 2023]. Viz obr. 17.

³¹⁰ Tyto informace byly převzaty z blogu amatérského historika Györgyho Heidla: <https://heidlgogy.com/2017/04/16/phoenix/> [5. 5. 2023]. Viz obr. 18.

³¹¹ Převzato z hesla *Santi Cosma e Damiano in Via Sacra* na Wikipedii: https://nl.wikipedia.org/wiki/Santi_Cosma_e_Damiano_in_Via_Sacra [7. 2. 2023]. Viz obr. 19.

³¹² Informace o bestiáři byly převzaty z hesla *Aberdeen Bestiary* na Wikipedii: https://en.wikipedia.org/wiki/Aberdeen_Bestiary [5. 5. 2023]. Samotné vyobrazení fénixe pochází z první dostupné verze Aberdeenského bestiáře, tedy z roku 1542, jak dokládá přiložený zdroj přímo z internetové stránky bestiáře: <https://www.abdn.ac.uk/bestiary/history.php> [5. 5. 2023]. Viz obr. 20.

zde má ovšem nazelenalou barvu, vymyká se tak antické představě, kdy byl vícebarevný. Hnízdo opět připomíná mísu, kterou pohlcují plameny.³¹³

V raném novověku vzniklo samozřejmě dost vyobrazení v souvislosti s anglickou propagandou královny Alžběty I. Například na stříbrné medaili z roku 1574 byla na líci vyobrazena královna, na rubu fénix, který povstává z popela. Na rubu se nacházel latinský nápis: „*Bēda! Že ctnost vydržela s takovou krásou, neměla by si ale nezraněná užívat věčného života.*“³¹⁴ Zřejmě se zde odkazovalo na pokračování rodu, pokud by Alžběta vstoupila do manželství. Fénix se dále objevil na obraze od anglického malíře Nicholase Hilliarda (asi 1547–1619), kterému se připisuje malba královny, jež měla uprostřed hrudi zlatočerveného ptáka, ten měl pod sebou drobné zlaté detaily a nápadně připomínající oheň, z něhož vyvstal. Malíř vyhotovil dva takové obrazy mezi léty 1572–1576. Jeden portrét nazval *Portrét pelikána*, druhý *Fénix*.³¹⁵ Jak bylo výše uvedeno, bájný tvor byl na Britských ostrovech oblíbené stvoření, ke kterému byl přirovnáván královský stolec. Královna Skotů Marie Stuartovna (1542–1587) během svého věznění vyšila fénixe povstávajícího z popela, ale také další bájně tvory, včetně jednorozce. Vyšila ale i obyčejná zvířata a rostliny,³¹⁶ kdy pro ni nemusela mít konkrétně bájná zvířata symbolický charakter. Soubor výšivek, který obsahuje závěsy na postel, závěs na zeď a přehoz na postel, se nazývá *Oxburgh Hangings*.³¹⁷ Marie zdědila po své matce motto, které se rovněž promítlo do jejího umění. Heslo znělo: „*V mém konci leží můj začátek*“³¹⁸. To mohlo symbolicky odkazovat na bájněho tvora, který tak mohl být předlohou právě díky její matce.³¹⁹

Myšlenka nesmrtelného fénixe se hojně objevovala také u alchymistů. Prolínala se s hledáním kamene mudrců, který nejen měl měnit kovy ve zlato, ale umožňovat také nesmrtelnost. Není proto zvláštní, že jedním z mnoha názvů pro tuto substanci byl také *Fénix*. Alchymisté tím mohli naznačovat, že bájný tvor vládne všem čtyřem elementům. Oheň byl základní charakteristikou fénixe, vzduch byl jeho jedinou potravou. Země

³¹³ Originál je uložen v britské knihovně. Převzato z internetové stránky britské knihovny:

https://www.bl.uk/manuscripts/Viewer.aspx?ref=harley_ms_4751_fs001r [5. 5. 2023]. Viz obr. 21.

³¹⁴ „*Alas! That virtue endued with so much beauty, should not unjured enjoy perpetual life.*“ Převzato z internetové stránky britského muzea: https://www.britishmuseum.org/collection/object/C_1927-0404-3 [2. 2. 2023]. Překlad autorka.

³¹⁵ Převzato z hesla *Nicholas Hilliard* na Wikipedii: https://en.wikipedia.org/wiki/Nicholas_Hilliard [7. 2. 2023].

³¹⁶ J. NIGG, *The Phoenix*, s. 217.

³¹⁷ Převzato z hesla *Oxburgh Hangings* na Wikipedii: https://en.wikipedia.org/wiki/Oxburgh_Hangings [4. 6. 2023].

³¹⁸ „*In my end lies my beginning*“ J. NIGG, *The Phoenix*, s. 217. Překlad autorka.

³¹⁹ TAMTÉŽ. Viz obr. 25.

vyjadřovala součást fénixova hnízda, kam se ukládal k poslednímu spánku, nakonec zde figurovala voda, kterou pomyslně uhasil svoje stáří. Podobnou myšlenku o zobrazení fénixe ve spojitosti se čtyřmi živly měl zřejmě i německý alchymista a chemik Andreas Libavius (kol. 1550–1616), jenž do své práce *Komentáře k alchymii*³²⁰ z roku 1606 vložil dřevoryt, kde byl fénix vyobrazen na samém vrcholku světa. „*Fénix spočívá na zeměkouli, která [je zároveň jeho hnízdem a] hoří, z jeho zobáku vylétá mnoho stříbrných a zlatých ptáků, neboť je to znamení jeho růstu a schopnosti množit se.*“³²¹ Pod tímto hnízdem se nacházel první kruh s králem, královnou, orlem a lvem. Následující kruhy zobrazovaly Měsíc a Slunce a půlkruhy vyobrazovaly zemi, oheň, vzduch a vodu, proto jsou zde zastoupena zvířata, která inklinovala k těmto živlům. Z těchto řádků lze předpokládat, že pokud se fénix nacházel na samém vrcholu obrazce, byl jakýmsi soukolím v pomyslném alchymistickém kolečku.

Libaviův alchymistický spis se nacházel rovněž v rožmberské knihovně stejně jako dílo Conrada Gessnera.³²² Z toho lze usuzovat, že tento spis si poslední Rožmberk Petr Vok (1539–1611) mohl přečíst a mohl s ním být dobře obeznámen, tudíž mohl vidět ve fénixovi symboliku znovuzrození. Jak je známo, poslední Rožmberk nutně potřeboval zajistit nástupnictví svého rodu, proto mu mohla být symbolika fénixe blízká.³²³ Možná synovec posledních Rožmberků Jan Zrinský ze Serynu (1565/1566–1612) měl vystupovat jako fénix, kterým by páni z Růže byli de facto znovuzrozeni. Ale i Jan Zrinský zemřel po několikaletém manželství bez potomků a rod již definitivně zanikl.³²⁴ Spis *Komentáře k alchymii* se tudíž mohl dostat i do dalších knihoven českých šlechticů raného novověku.

Vyobrazení bájného ptáka se v Českém království rovněž promítlo do architektury. Zřejmě nejstarší dochovaný doklad lze nalézt na jižní straně vnějšího ochozu chóru katedrály svatého Víta. Fénix hynoucí v ohnivém hnízdě je zobrazen společně se lvem a chimérou.³²⁵ Zde zhotovená bájná zvířata pocházela zřejmě z konce 14. století.³²⁶

³²⁰ V originále *Commentariorum alchymiae*. Spis vyšel roku 1606 a zabýval se zde různými kameny, také kamenem mudrců a kovy. Andreas LIBAVIUS, *Commentariorum alchymiae*, Frankfurt nad Mohanem 1606, s. 54–55. Dostupné online: https://books.google.cz/books?id=IdI-AAAAcAAJ&printsec=frontcover&source=gbs_atb&redir_esc=y#v=onepage&q&f=true [29. 4. 2023].

³²¹ „*Phoenix insistsens globo & se comburens; ex fauilla euolent plurimae aues argenteae & aureae. Est enim signum augmentationis & multiplicationis.*“ TAMTÉŽ. Překlad autorka. Viz obr. 28.

³²² L. VESELÁ, *Knihy*, s. 150.

³²³ J. PÁNEK (ed.), Václav Březan. *Životy posledních Rožmberků II*, Praha 1985, s. 555.

³²⁴ V. BŮŽEK – O. JAKUBEC – P. KRÁL, *Jan Zrinský ze Serynu*, Praha 2009, s. 50, 150, 154, 158.

³²⁵ Martin STEJSKAL, *Labyrintem alchymie v českých zemích. Osobnosti, symboly, lokality, pověsti a jejich interpretace*, Praha 2020, s. 317.

³²⁶ Pavel VLČEK, *Umělecké památky Prahy. Pražský hrad a Hradčany*, Praha 2000, s. 82.

Mohlo se snad jednat o pokus o spojení arabského bájného ptáka s českým jednoocasým, případně dvouocasým lvem z 13. století a řeckou chimérou. Poslední zmíněné zvíře vzniklo dle řecké mytologie spojením lva, draka a kozy. Chiméra měla střežit vchod do podsvětí. Je tedy možné, že doplňovala dvojici zvířat, z nichž fénix zastupoval nebe jakožto tvor, který dle apokryfů nenesl první hřích, lev jako zástupce odvahy na Zemi a chiméra jakožto obluda z podsvětí.

Fénix našel své uplatnění i na českých renesančních zámcích. Jedním z příkladů, kde se podoba bájného ptáka dochovala, je zámek v Telči. Zde se nachází malby z roku 1553 v Hodovní síni, konkrétně v klenbě, kde je zde fénix zastoupen jako jediný mytologický tvor.³²⁷ Zobrazení fénixe se nachází na části klenby nad zobrazením Lakomství. Fénix je zde ztvárněn v letu spolu s dalšími lidmi, od kterých se zřejmě snažil uletět. Snad se chce dostat ze spárů Lakoty.³²⁸

V 70. a 80. letech 16. století probíhala výstavba zámku v Bučovicích, kde se fénix nachází v Ptačím sále, jenž je někdy nazýván Černý sál. Fénix byl konkrétně vyobrazen v letu ve společnosti páva, papouška, blíže neurčeného ptáka, snad ledňáčka, a amorka.³²⁹ Zde se můžeme setkat se skutečností, že fénix byl alespoň v českých zemích stále považován za existujícího ptáka, jestliže byl zobrazován v přítomnosti běžných ptáků. Snad spisy, které vyvracely fénixovu existenci, neměly v Českém království takový rozmach a vliv jako v zahraničí.³³⁰

Někdy se také fénix objevil na erbech českých rodů. Jindřich Mathys z Hostině získal erb roku 1483 od krále Vladislava Jagellonského (1456–1516). Fénix je zde zobrazen s roztaženými křídly a chystá se vylétnout ze svého hořícího hnízda.³³¹ Také porybný na chlumeckém panství Pavel Šícha z Ostrova získal roku 1573 společně s dalšími do erbu ptáka, který je popisován jako fénix.³³² U žádného z těchto rodů se však nepodařilo zjistit, proč zrovna jim byl udělen tento mytický tvor.

Podobný výjev fénixe se vyskytuje také u rodu Myslíků z Hyršova. Císařský generál Zikmund Myslík z Hyršova (kol. 1606–1666) během třicetileté války, konkrétně roku 1639, získal polepšení erbu právě s fénixem, jenž má roztažená křídla a vylétá ze svého

³²⁷ M. STEJSKAL, *Labyrintem*, s. 435.

³²⁸ J. SALAVA, *Sgrafitová výzdoba*, s. 69. Viz obr. 22.

³²⁹ Viz obr. 29 a 30.

³³⁰ M. STEJSKAL, *Labyrintem*, s. 110–113.

³³¹ M. MYSLIVEČEK, *Erbovník 2, aneb kniha o znacích i osudech rodů žijících v Čechách a na Moravě podle starých pramenů a dávných ne vždy věrných svědectví*, Praha 1997, s. 104.

³³² TAMTÉŽ, s. 183.

hořícího hnízda.³³³ Kořeny Myslíků z Hyršova sahají až do roku 1530, zhruba v této době měli štít s kohoutem, jenž držel v zobáku zlatý prsten. V polovině 16. století byl tento rod povýšen do rytířského stavu. Významným představitelem rodu se tak stává až zmíněný generál Zikmund Myslík z Hyršova, jenž byl povýšen do panského stavu. Není zcela zřejmé, proč se právě fénix dostal do znaku tohoto rodu, snad se vyznamenal v bitvě. Roku 1639, tedy ve stejném roce, kdy Zikmund získal bájného ptáka do erbu, byl již jednou ovdovělý a ucházel se o ruku své druhé, předposlední ženy.³³⁴ Vedle předčasně zesnulých synů měl Zikmund Myslík ještě dceru Zuzanu Františku, jež se samozřejmě nepočítala mezi dědice.³³⁵ Je ale dost možné, že byl kohout v erbu přece jenom ponechán, protože jediná kniha, která se zmiňuje o fénixovi, je kniha *Erbovník*, ostatní publikace hovoří pouze o obyčejném kohoutovi.³³⁶

³³³ Viz obr. 31. M. MYSLIVEČEK, *Erbovník, aneb kniha o znacích i osudech rodů žijících v Čechách a na Moravě podle starých pramenů a dávných ne vždy věrných svědectví*, Praha 1993, s. 30.

³³⁴ Zdeněk KALISTA, *Zikmund Myslík z Hyršova*, Praha 1940, s. 11–12, 21; Jan OTTO, *Ottův slovník naučný M–N*, Praha 1901, s. 937–938. Dostupné online: <https://ndk.cz/view/uuid:12355ca0-e6df-11e4-a794-5ef3fc9bb22f?page=uuid:e49b3ec0-04d6-11e5-97f4-5ef3fc9ae867> [29. 4. 2023].

³³⁵ Z. KALISTA, *Korespondence Zuzany Černínové z Harasova s jejím synem Humprechtem Janem Černínem z Chudenic*, Praha 1941, s. 236.

³³⁶ Srov. Jan HALADA, *Lexikon české šlechty. Erby, fakta, osobnosti, sídla a zajímavosti III*, Praha 1994, s. 120.

7. Závěr

Tato kvalifikační práce se zabývala dvěma mytickými tvory, a to jednorožcem a fénixem. Hlavní náplní práce bylo zejména zkoumání pramenů raného novověku, které se týkaly zmíněných dvou bájných zvířat. Aby bylo dosaženo plnohodnotného obrazu obou tvorů, bylo nutné začít s jejich zobrazením a popisem od učenců antiky, kde oba tvorové započali svou bájnou existenci. Práce ukázala, že obě zvířata nezůstala stejná, ale vyvíjel se jak jejich vzhled, tak také jejich vlastnosti, změnami procházela i jejich symbolika.

V první kapitole byla pozornost věnována vymezení pojmu *animal studies* a metodologii, představení pramenné základny a hlavních badatelských otázek. Druhá kapitola přiblížila antického jednorožce a jeho prvotní zobrazení v pramenech antického světa učenců. Už v antice se podoba zvířete několikrát změnila. Pevněji se ustálila až po vlivném spisu římského polyhistora Plinia Staršího v 1. století n. l. a následně s příchodem a expanzí křesťanství, kdy začínal být jednorožec spojován s Pannou Marií a její čistotou. V rámci této kapitoly byl také shrnut středověký pohled na bájného tvora, jenž si udržel určitý úzus, jenž byl vytvořen církevními otci a spisovateli v raném středověku. Celkově z analýzy této kapitoly vyplývá, že u antických autorů měl na vzhled jednorožce vliv reálný popis nosorožce, se kterým už měli lidé zkušenost, a proto bylo bájně zvíře stvořeno na základě jeho popisu. Jednorožec měl totiž v antice kančí ocas, hlavu jako jelen a nohy jako slon. Jako první se o jednorožci zmínil Ktésias z Knidu ve 4. století př. n. l., který jakožto lékař uvedl, že roh zvířete se využíval k léčení, a to hlavně na výrobu protijedů. Větší povědomí o jednorožci zřejmě rozšířil Aristoteles, na něhož o něco později navázal Megasthénés a poté samozřejmě římský polyhistor Plinius Starší, jenž byl velkou autoritou pro starověk a následující staletí. Jedním z velkých pomyslných milníků byl pro jednorožce také příchod a expanze křesťanství. Začal být také lákán vůní panen, díky nim mohl být chycen. Tuto tradici zavedl křesťanský anonymní spis *Physiologus* ve 2. století n. l., kterým se inspirovaly i středověké bestiáře. Na středověkých vyobrazeních byl jednorožec zachycen jako symbol nevinnosti.

Třetí kapitola tvořila polovinu jádra samotné kvalifikační práce. Jednalo se zde o vnímání jednorožce v 16. a 17. století. Bájně zvíře zde bylo zobrazeno jako tvor, který usiloval o titul pána zvířat. Z dostupných pramenů byla nejprve zkoumána symbolika v křesťanství, protože byl nejprve spojován s Kristem a poté s Pannou Marií, a to alespoň do tridentského koncilu, po roce 1563 byl tento motiv zapovězen.

Nejvíce byl ale jednorožec zastoupen v naučné a cestovatelské literatuře 16. a 17. století, kdy různí slavní a známější cestovatelé a učenci přebírali vyprávění od cestovatelů, nebo se přímo vydali do krajin, kde měl být domov bájného tvora. Současně s příchodem raného novověku se učenci oprostili od klasického chytání jednorožce pomocí panen, ale někteří učenci jako Conrad Gessner či Michael Herr v 16. století se k tomuto stylu lovu jednorožce ještě vrátili. Magické schopnosti tvora s jedním rohem se nijak nezměnily a byly ponechány tak, jak je popsali filosofové a učenci v antice. Stále lidé věřili, že pohár z jednorožcova rohu má magické účinky, a to hlavně proti epilepsii. Jednorožec byl v průběhu staletí zasazován do různých koutů světa. Od středověku se učenci a cestovatelé snažili domov bájného zvířete situovat co do nejvzdálenějších míst světa, kam se mnohdy ani sami nemuseli dostat a měli tak vědomosti zprostředkované. Není ale z pramenů jasné, zda samotní autoři v existenci jednorožce věřili, nebo pouze následovali tradici. Od antiky až po renesanci se však neobjevil významný spis, který by snad chtěl tuto domněnku o existenci bájného zvířete vyvrátit. Víc se vzdělanci v raném novověku soustředili na samotné vyobrazování bájného tvora.

V renesanci se jednorožec přetvořil na krásného koně s jedním rohem, jakým zůstal až do moderní doby, byla zde proto využita interdisciplinární analýza erbů. Zcela určitě byla změna vyobrazení bájného tvora způsobena touhou po větší reprezentativnosti rodu v případech zobrazování na erbech a také na náhrobcích panen, kdy samozřejmě nebylo možné, aby na kameni v místě posledního odpočinku dlel mohutný nosorožec. Současně s tím souvisí také zbarvení zvířete, jež se změnilo z pestrých barev, kdy jednorožec byl klidně i třibarevný, na bílého koně s jediným, většinou zlatým rohem uprostřed čela. Vždy byl uváděn jednorožec ve spisech jako pozemský tvor, ale Pavel Židek v 15. století uvedl myšlenku, že toto bájně zvíře žilo jak na souši, tak také ve vodě, kde zlomyslně potápělo svým rohem lodě. Mohl tak odkazovat na spis papeže Řehoře Velikého ze 7. století, kdy sám papež popisoval jednorožce jako ďábelské stvoření.³³⁷ Tak by se zřejmě dala obhájit rovněž myšlenka Michaela Herra, který uvedl, že jednorožec měl rád násilí.

Zatímco do 15. století se diskutovalo pouze o vzhledu a případném umístění jednorožcova domova, od raného novověku se také začala více řešit povaha bájného zvířete. Nejprve se jednorožec objevil v 16. století jako nepřítel lva, se kterým soupeřil o místo krále zvířat, kdy snad tento souboj měl zapříčinit smrt bájného zvířete. Pokud

³³⁷ Ulrich MÜLLER – Werner WUNDERLICH (edd.), *Dämonen, Monster, Fabelwesen*, Kostnice 2015, s. 217.

tedy musel jednorožec s někým soupeřit, nemohlo se jednat o dobrého tvora. Naopak Bartoloměj Paprocký z Hlohola a Paprocké Vůle na počátku 17. století nechal jednorožce ve svém spise bojovat s drakem. Již zmiňovaný Conrad Gessner obhájil rozmanitost popisu stvoření, protože věřil, že jednorožci byli různých ras stejně jako lidé. V závěru této třetí kapitoly byly shrnuty hmotné prameny, hlavně rohy jednorožců ve sbírkách vládců i vyobrazení bájného tvora.

Čtvrtá kapitola se věnovala druhému bájnému stvoření, a to fénixovi. Opět bylo nutné započít výzkumem a komparací antických pramenů, jež kodifikovaly starověkou tradici bájného ptáka. Zde se většinou vyskytovali stejní učenci, kteří psali o jednorožci kvůli tomu, že jejich díla byla oblíbená a natolik vlivná, že přežila až do raného novověku, kdy byla opět vyzdvihována. První rozšířený spis sepsal Hérodotos a na něj opět navázala antická autorita Plinius Starší, přičemž všechny tyto antické spisy měly samozřejmě pohanský charakter. Na rozdíl od jednorožce, jehož existence nebyla zpochybněna, fénixova existence byla několikrát napadnuta už v průběhu antiky, kdy prvním pochybovačem se stal Platón. Ve středověku na něj následně navázali sv. Ambrož a Albert Veliký.

Čtvrtá kapitola se zabývala otázkou, jaký symbolický význam zastával fénix ve středověkém křesťanském světě. Součástí této kapitoly bylo rovněž shrnutí vyobrazení fénixe a představ o něm od středověkých učenců. Oheň jako hlavní charakteristika fénixe se objevuje až ve 2. století n. l. v křesťanském *Physiologu*. Byl zřejmě prvním spisem, jenž zmiňoval fénixe společně s křesťanskou interpretací. Stejně jako jednorožec byl přirovnáván ke Kristu, našel i fénix křesťanskou interpretaci. Konkrétně se zde uplatnilo hlavně podobenství tří dnů, kdy po třech dnech vstal Kristus z mrtvých, stejně jako se fénix po třech dnech od své smrti stal znovu dospělým ptákem a odletěl do své domoviny. Rovněž byl přirovnán k Panně Marii kvůli své dlouhověkosti. V průběhu staletí se popis fénixe nezměnil, pouze se učenci dohadovali o jeho přesném přiletu do města Héliopolis, a tudíž i o délce dožití ptáka. Naposledy se měl fénix objevit v roce 34 n. l. či v roce 36 n. l. Na pozdější rok, který zavedl Plinius Starší, odkazovali i středověcí a následně i renesanční autoři. Vavřinec z Březové prý dokonce viděl fénixe na vlastní oči dvakrát, byť to posléze v další výpovědi sám popřel. Také Kryštof Harant z Polžic a Bezdruzic uvedl, že snad i fénixe zahlédl, když byl na výpravě v Egyptě, zjevně se ale jednalo o rajku. Bylo zde proto potřeba zahrnout i výzkum jednotlivých tvrzení učenců.

Následující kapitola tvořila druhou polovinu jádra samotné práce. V této páté kapitole byl zkoumán fénix z pohledu raně novověkých pramenů. Podobně jako u jednorožce, tak

i zde byly většinou využity stejné prameny. Jednalo se především o naučné a cestovatelské spisy. V raném novověku byly sice spisy, kde se hojně řešil popis fénixe, ale před polovinou 16. století byl znovu zpochybněn Michaellem Herrem a poté Conradem Gessnerem. Postupně se tedy vzhled bájného tvora pouze přepisoval a učenci spíše řešili, zda opravdu takový pták kdy žil. Zřejmě poslední doslovná zmínka o fénixovi jakožto příměru k Ježíši Kristu se vyskytla u rytíře Johna Mandevilla ve 14. století. Zatímco se jednorožci přičítaly uzdravující účinky, a to hlavně jeho jedinému rohu, u fénixe nebyly žádné kouzelné účinky dokázány ani zmíněny. Fénix se také hojně vyskytoval v krásné literatuře, kdy se dostal, hlavně metaforicky, do děl známých básníků a spisovatelů. Na kontinentě se přestávalo pomalu věřit v existenci bájného ptáka, na Britských ostrovech se ale jeho dlouhověkost a schopnost povstat ze svého popela udržela jako časté přirovnávání k anglické panovnici Alžbětě I., a to hlavně kvůli politické propagandě této panenské královny, kdy byla tato přirovnání doplněna ikonografií. Jednalo se tak o symbolickou komunikaci. Následně po třicetileté válce se znovu tato myšlenka a přirovnávání k fénixovi oživila v habsburské monarchii jakožto metafora k pokračování rodu. Tato metafora se mohla vyskytnout i u šlechticů, kteří měli problém s dědici.

Na tuto kapitolu navazovala šestá kapitola, kde byl reprezentován bájný pták v dochovaných hmotných pramenech, zejména na vyobrazeních od antiky až po raný novověk. Logicky se nemohla dochovat hmotná svědectví o fénixovi, protože se bájný pták vždy spálil na popel, výjimečně se mohlo dochovat pouze hnízdo, které se podle pramenů moc nelišilo od těch normálních, bylo jen více aromatické.

Celou práci doplňují vyobrazení, která čtenáři pomohou dokreslit samotný pohled na obě zde zmíněná bájná zvířata. Oba tvorové byli samozřejmě zachyceni v hmotných pramenech od svého „vzniku“, tedy od antiky až po počátek 30leté války, kde tato kvalifikační práce zpravidla končila svůj výklad o dvou bájných tvorech.

Celkově se obě bájná zvířata od sebe lišila. Zatímco jednorožcova existence byla uznávána i v raném novověku, fénix byl zpochybňován po celou sledovanou historii, byť byl stále i přesto zobrazován a popisován. Na druhé straně byl bájný pták hojně využíván pro panovnické reference. Především u Habsburků se nachází obsáhlá symbolika zvláště fénixe, který odkazoval na svoji dlouhověkost, a tudíž na dlouhověkost panovnického rodu. Také u šlechticů mohl fénix figurovat jakožto odkaz na nutnost dědice pro pokračování rodu. Stále se v obou případech učenci drželi Plinia Staršího, a proto hojně citovali tuto antickou autoritu. Na rozdíl od jednorožce, který se, byť i minimálně, měnil

téměř s každou verzí jednotlivého učence, fénix po staletí zůstal skoro netknutý, co se týče popisu jeho těla. Jediné, co se lišilo byl jeho věk, kdy měl vykonat svůj pohřební rituál. Nejkratší možné dožití bájného ptáka bylo 140 let, což popsal stoický filosof na přelomu letopočtu Chaeremon Alexandrijský. Naopak nejdelší život přisoudil fénixovi Conrad Gessner, kdy si pohrával s myšlenkou s ještě více neuvěřitelnými téměř třinácti tisíci lety. Jednorozec se také učencům zdál zřejmě uvěřitelnější než fénix, protože přece jenom měli u něj víc hmatatelných důkazů, které skoro nikdo nemohl zpochybnit. Rozdíl byl také markantní v tom, že jednorozec byl spojován s Pannou Marií, kdežto fénix byl hojně zobrazován s Kristem kvůli podobnosti tří dnů.

Tato kvalifikační práce přispěla ke zvědečtění tématu obrazu bájných tvorů, který byl z velké části dosud omezen pouze na krásnou literaturu, která je v tomto ohledu velmi populární záležitostí. Budoucí práce by mohly rozšířit tato dvě zvířata o větší množství ikonografických i dalších pramenů s další interpretací. Samozřejmě by šlo také rozšířit práci vzhledem k časovému rozpětí. V této práci jsem zpravidla končila počátkem 30leté války, proto by bylo logické pokračovat v pozdějším novověku a končit například počátkem 18. století s podrobnějším zachycením barokních zobrazení. Logické by bylo dovést výklad až do moderní doby přes „dlouhé“ 19. století a „krátké“ 20. století, kdy hlavně v minulém století nacházeli mytologičtí tvorové své místo ve sci-fi a fantasy literatuře a následně také ve filmech a seriálech. Dále se nabízí varianta komparace dalších bájných zvířat, která byla pro symboliku raného novověku také velmi důležitá. Šlechtici či panovníci mohli převzít reprezentativní vzhled či povahu bájných zvířat do svého rodového erbu.

Mohlo by se pracovat s prameny typu snář, který byl pro pozdější staletí podrobněji zpracovaný. Pro současnou práci jsem měla přístup k antickému snáři Artemidóra z Efesu z 2. století n. l. a poté ke snáři Vavřince z Březové z přelomu 14. a 15. století. Ani v jednom případě se zde však jednorozec či fénix nevyskytovali. Bylo to zřejmě způsobeno tím, že ve střední Evropě se učenec, a už vůbec ne obyčejný člověk, nemohl denně setkat s těmito bájnými zvířaty. U Vavřince se vyskytovaly běžné interpretace snů. Pro raný novověk by bylo následně vhodné najít vyhovující typ snáře ke komparaci, se kterým by se mohla práce propojit i z dalších metodologických pohledů.

Také by se práce mohla zabývat nejen dalšími bájnými zvířaty, ale také běžnými, ať už domácími, či divokými, se kterými člověk raného novověku přicházel mnohem častěji do styku než s fénixem, jednorozcem či dalšími bájnými zvířaty, na která se v průběhu staletí odkazovalo od antických dob. Příkladem by mohl být gryf, což bylo zvíře, které

také v průběhu staletí postupně mizelo. Jak bylo uvedeno v této práci, Michael Herr v polovině 16. století na tato zvířata už nevěřil. Dalším bájným zvířetem by mohl být drak nebo had, kteří hojně vystupovali v rámci křesťanské ikonografie a podobenství.

8. Seznam vyobrazení

- Obrázek 1:** Mozaika jednorožce z italské Ravenny, zřejmě z raného středověku. Fotografie mozaiky byla převzata z internetové stránky ravennského deníku: <https://www.ravennaedintorni.it/cultura/2015/07/10/lalbero-della-vita-archetipo-di-rigenerazione/amp/> [14. 12. 2022]. 78
- Obrázek 2:** Vyobrazení jednorožce v Aberdeenském bestiáři kolem roku 1200. Převzato z internetové stránky Aberdeenské univerzity: <https://www.abdn.ac.uk/bestiary/ms24/f15r> [15. 12. 2022]. 78
- Obrázek 3:** Lov na jednorožce okolo roku 1500. Převzato z internetové stránky muzea The Met: <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/467642> [15. 12. 2022]. ... 79
- Obrázek 4:** Kachle nalezená na Milevsku z konce 15. století. Převzato z Čeněk PAVLÍK – Michal VITANOVSKÝ, *Magický jednorožec a jeho ztvárnění na kachlích gotiky a renesance*, *Archaeologia historica*, 2008, s. 547. 79
- Obrázek 5:** Tiskařský symbol z 2. poloviny 15. století. Převzato z internetové stránky typografického katalogu knih vytištěných ve Francii v letech 1501–1520, jež jsou uloženy v britské knihovně: https://france1501to1520.djshaw.co.uk/index.php?title=Silvestre_265 [17. 10. 2022]. 80
- Obrázek 6:** Jednorožec na počátku 16. století. Jan ČERNÝ, *Knieha Knieha lekarska kteraz slowe herbarz: aneb zelinarz: welmi vziteczna: z mnohých knieh latinskych. y zskutecznych praczij wybrana: poczina se sstiasnie*, 1517, kap. CIII. 80
- Obrázek 7:** Orfeus hrající zvířatům, Sgrafito v Hodovní síni v Telči z roku 1553. Jan SALAVA, *Sgrafitová výzdoba Klenotnice a Hodovní síně ve státním zámku Telč, Praha 2008 (Bakalářská práce)*, s. 59. 81
- Obrázek 8:** Iluminovaný vlámský rukopis *Kniha hodinek* z 1. poloviny 16. století znázorňující chytání jednorožce pomocí panny. Převzato z knihovny Yaleovy univerzity: <https://collections.library.yale.edu/catalog/2002755> [24. 12. 2022]. 81
- Obrázek 9:** Dáma s jednorožcem. Převzato z hesla *Young Woman with Unicorn* na Wikipedii: https://en.wikipedia.org/wiki/Young_Woman_with_Unicorn [27. 11. 2022]. 82
- Obrázek 10:** Ilustrace jednorožce. Sebastian MÜNSTER, *Cosmographia oder Beschreibung aller Länder, Herrschaften, fürnemsten Stetten, Geschichten, Gebreüche, Hantierungen etc.*, Basilej 1544, s. 736. Dostupné online: https://archive.org/details/bub_man_11b03d11d783622cfdb59473f35bcef0/page/n735/mode/2up [27. 6. 2023]. 83
- Obrázek 11:** Renesanční vyobrazení jednorožce. Conrad GESSNER, *Historiae animalium*, Curych 1551, s. 781. 83
- Obrázek 12:** Jednorožec na titulní straně. Michael HERR, *Grundtlicher underricht warhaffte und eygentliche beschreibung wunderbarlicher seltzamer art natur*, 1546. 84
- Obrázek 13:** Vyobrazení jednorožce na skotském hradě Stirling, 16. století. Převzato z blogu cestovatelů Billa a Pat Patersonových: <https://www.allaboutthescones.com/tag/mary-queen-of-scots/> [27. 6. 2023]. 84
- Obrázek 14:** Erb Smíšků z Vrchovišť. Převzato z hesla *Jednorožec* na Wikipedii: https://cs.m.wikipedia.org/wiki/Jednoro%C5%BEec#%C4%8Cesk%C3%A9_%C5%A1lechtick%C3%A9_rody [4. 7. 2023]. 85

Obrázek 15: Znak Hojné vody. Obrázek byl převzat z hesla Hojná voda znak na Wikipedii: https://cs.wikipedia.org/wiki/Soubor:Hojn%C3%A1_Voda_znak.gif [5. 12. 2022].	85
Obrázek 16: Umírněnost na zámku v Buchlovicích. Adéla ŠENKOVÁ, Malířská výzdoba zámku Buchovice, Brno 2016 (Bakalářská práce), s. 50	86
Obrázek 17: Fénix na mozaice v kupoli kostela San Giovanni in Fonte v Neapoli. Fotografie byla převzata z hesla Battistero di San Giovanni in Fonte (Napoli) na Wikipedii: https://it.wikipedia.org/wiki/Battistero_di_San_Giovanni_in_Fonte_(Napoli)#/media/File:Battistero_di_s._giovanni_in_fonte,_mosaici_del_390_ca.,_vaso_con_pavoncella.jpg [4. 2. 2023].	87
Obrázek 18: Mozaika ze 4. století, Museo paleocristiano di Monastero. Převzato z blogu amatérského historika Györgyho Heidla: https://heidlgyorgy.com/2017/04/16/phoenix/ [5. 2. 2023].	87
Obrázek 19: Výjev Krista s fénixem. Převzato z hesla Santi Cosma e Damiano in Via Sacra na Wikipedii: https://nl.wikipedia.org/wiki/Santi_Cosma_e_Damiano_in_Via_Sacra#/media/Bestand:Santi_Cosma_e_Damiano_abside.jpg [7. 2. 2023].	88
Obrázek 20: Výjev fénixe z Aberdeenského bestiáře z roku 1542. Převzato z britské digitalizované knihovny pod heslem Harley MS 4751: https://www.bl.uk/manuscripts/Viewer.aspx?ref=harley_ms_4751_fs001r# [8. 5. 2023].	88
Obrázek 21: Bestiář ze 13. století. Převzato z fanouškovského blogu: https://heidlgyorgy.com/2017/04/16/phoenix/ [5. 2. 2023].	89
Obrázek 22: Sgrafito z Hodovní síně v Telči, rok 1553. J. SALAVA, Sgrafitová výzdoba, s. 69.	89
Obrázek 23: Alžběta I. na minci, 1574. Převzato z numismatické internetové stránky Classical Numismatic Group: https://www.cngcoins.com/Coin.aspx?CoinID=286582# [8. 2. 2023].	90
Obrázek 24: Obraz Fénix od Nicholase Hilliarda. Převzato z hesla Pelican Portrait na Wikipedii: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Elizabeth1_Phoenix.jpg [8. 2. 2023].	90
Obrázek 25: Výšivka skotské královny Marie Stuartovny vyhotovená mezi léty 1570–1585. Převzato z internetových stránek britského muzea Victoria and Albert: https://www.vam.ac.uk/articles/prison-embroideries-mary-queen-of-scots [7. 2. 2023].	91
Obrázek 26: Vyobrazení fénixe v německé verzi Cosmographie. Sebastian MÜNSTER, Cosmographia, s. 735.	91
Obrázek 27: Fénix v díle Conrada Gessnera, vyobrazení z roku 1669. Martin STEJSKAL, Labyrintem alchymie v českých zemích. Osobnosti, symboly, lokality, pověsti a jejich interpretace, Praha 2020, s. 110.	91
Obrázek 28: Alchymistické vyobrazení fénixe ze spisu Andrea Libavia Převzato z hesla Commentariorum Alchymiae Andreae Libavii: https://books.google.cz/books?id=IdI-AAAACAAJ&printsec=frontcover&source=gbs_atb&redir_esc=y#v=onepage&q&f=true e s. 55, [8. 5. 2023].	92
Obrázek 29: Strop v Sále ptáků v Bučovicích. Převzato z internetové stránky projektu Renesanční a manýristické štukatéřství v Čechách a na Moravě: https://stuky.upce.cz/public/261%20%5b4 [4. 3. 2023].	93

Obrázek 30: Detail stropu v sále. TAMTÉŽ.	93
Obrázek 31: Erb Zikmunda Jana Myslíka z Hyršova. Milan MYSLIVEČEK, <i>Erbovník, aneb kniha o znacích i osudech rodů žijících v Čechách a na Moravě podle starých pramenů a dávných ne vždy věrných svědectví</i> , Praha 1993, s. 30.	94
Obrázek 32: Římský bůh Jupiter, jenž společně s fénixem pomáhá poutníkovi osvětlovat jeho cestu. Arthur HENKEL – Albrecht SCHÖNE (edd.), <i>Emblemata. Handbuch zur Sinnbildkunst des XVI. und XVII. Jahrhunderts</i> , Stuttgart 1996, s. 796.	94

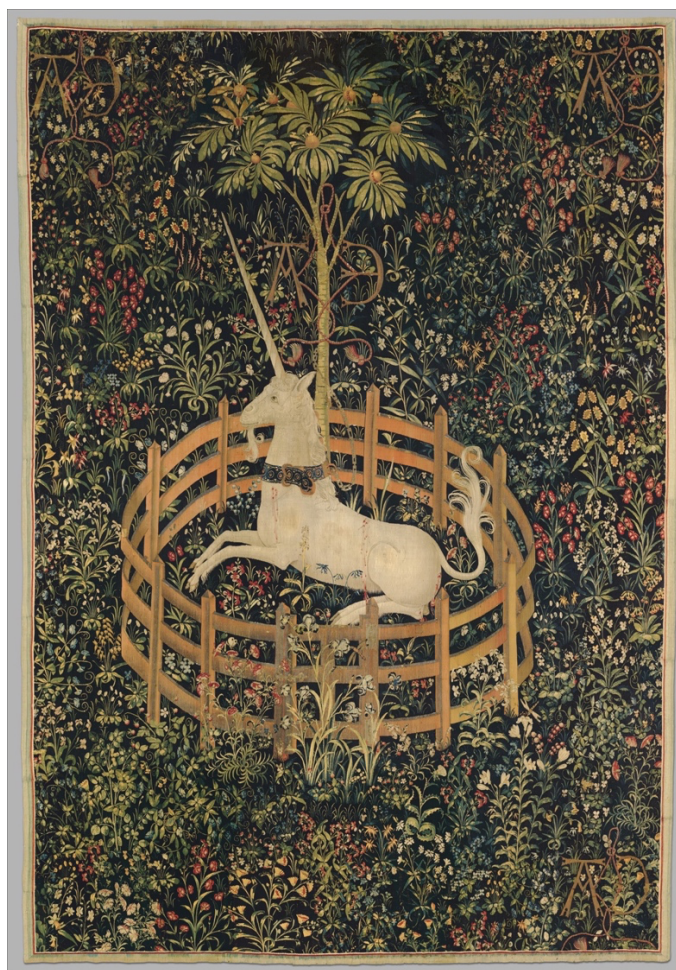
8.1. Obrazová příloha

Obrázek 1: Mozaika jednorožce z italské Ravenny, zřejmě z raného středověku. Fotografie mozaiky byla převzata z internetové stránky ravennského deníku: <https://www.ravennaedintorni.it/cultura/2015/07/10/lalbero-della-vita-archetipo-di-rigenerazione/amp/> [14. 12. 2022].

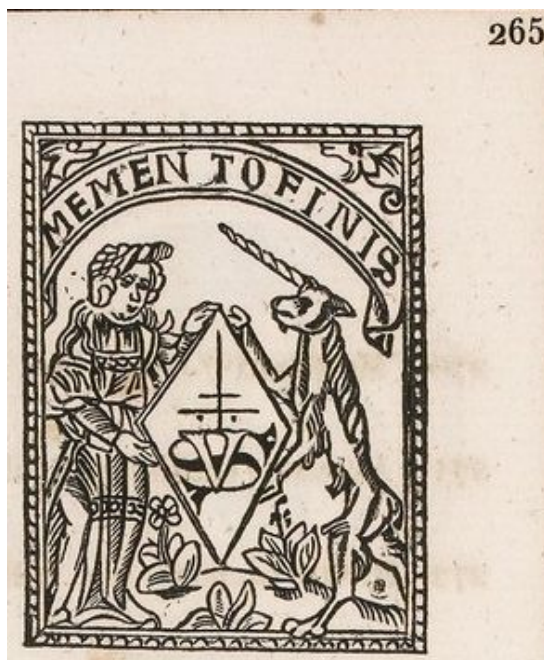
Obrázek 2: Vyobrazení jednorožce v Aberdeenském bestiáři kolem roku 1200. Převzato z internetové stránky Aberdeenské univerzity: <https://www.abdn.ac.uk/bestiary/ms24/f15r> [15. 12. 2022].

Obrázek 3: Lov na jednorožce okolo roku 1500. Převzato z internetové stránky muzea The Met: <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/467642> [15. 12. 2022].

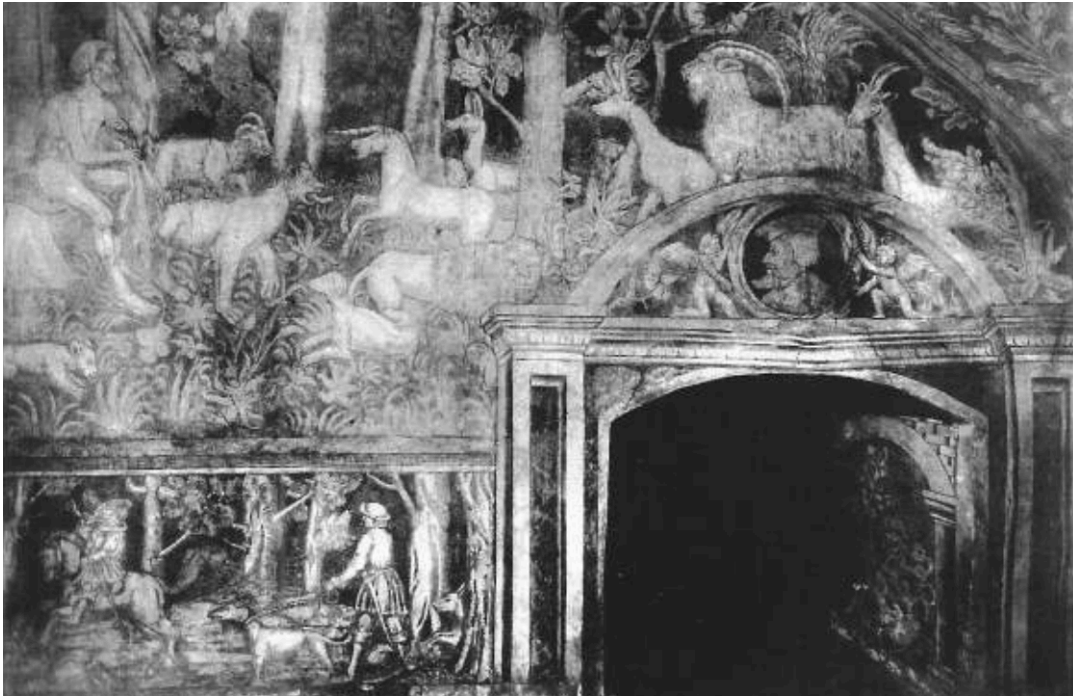
Obrázek 4: Kachle nalezená na Milevsku z konce 15. století. Převzato z Čeněk PAVLÍK – Michal VITANOVSKÝ, *Magický jednorožec a jeho ztvárnění na kachlích gotiky a renesance*, Archaeologia historica, 2008, s. 547.

Obrázek 5: Tiskařský symbol z 2. poloviny 15. století. Převzato z internetové stránky typografického katalogu knih vytištěných ve Francii v letech 1501–1520, jež jsou uloženy v britské knihovně: https://france1501to1520.djshaw.co.uk/index.php?title=Silvestre_265 [17. 10. 2022].

Obrázek 6: Jednorožec na počátku 16. století. Jan ČERNÝ, *Knieha Knieha lekarska kteraz slowe herbarz: aneb zelinarz: welmi vziteczna: z mnohých knieh latinskych. y zskutecznych praczij wybrana: poczina se sstiasnie*, 1517, kap. CIII.

Obrázek 7: Orfeus hrající zvířatům, Sgrafito v Hodovní síni v Telči z roku 1553. Jan SALAVA, *Sgrafitová výzdoba Klenotnice a Hodovní síně ve státním zámku Telč*, Praha 2008 (Bakalářská práce), s. 59.

Obrázek 8: Iluminovaný vlámský rukopis *Kniha hodinek* z 1. poloviny 16. století znázorňující chytání jednorožce pomocí panny. Převzato z knihovny Yaleovy univerzity: <https://collections.library.yale.edu/catalog/2002755>

[24. 12. 2022].

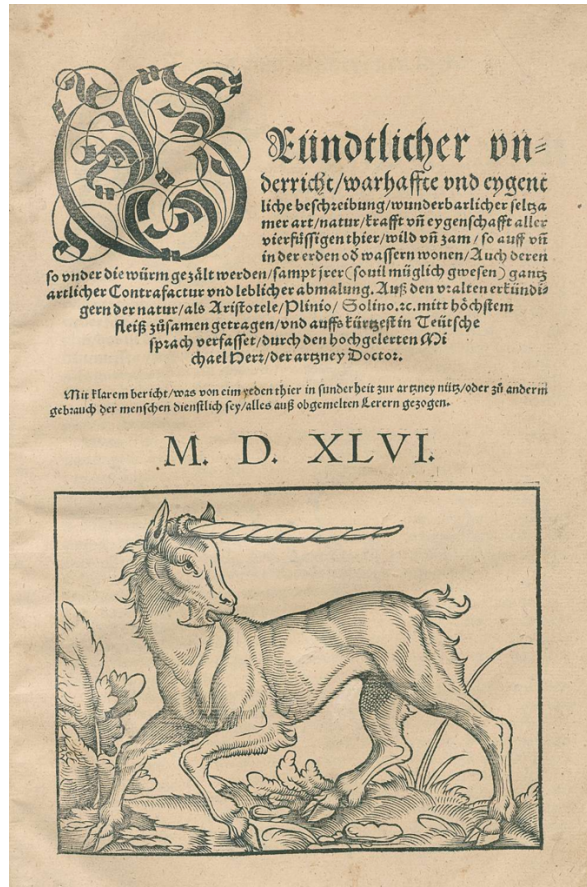
Obrázek 9: Dáma s jednorožcem. Převzato z hesla *Young Woman with Unicorn* na Wikipedii:
https://en.wikipedia.org/wiki/Young_Woman_with_Unicorn [27. 11. 2022].

Obrázek 10: Ilustrace jednorožce. Sebastian MÜNSTER, *Cosmographia oder Beschreibung aller Länder, Herrschaften, fürnemsten Stetten, Geschichten, Gebreüche, Hantierungen etc.*, Basilej 1544, s. 736. Dostupné online: https://archive.org/details/bub_man_11b03d11d783622cfdb59473f35bcef0/page/n735/mode/2up [27. 6. 2023].

Obrázek 11: Renesanční vyobrazení jednorožce. Conrad GESSNER, *Historiae animalium*, Curych 1551, s. 781.

Obrázek 12: Jednorozec na titulní straně. Michael HERR, *Grundtlicher underricht warhafftige und eygentliche beschreibung wunderbarlicher seltzamer art natur*, 1546.

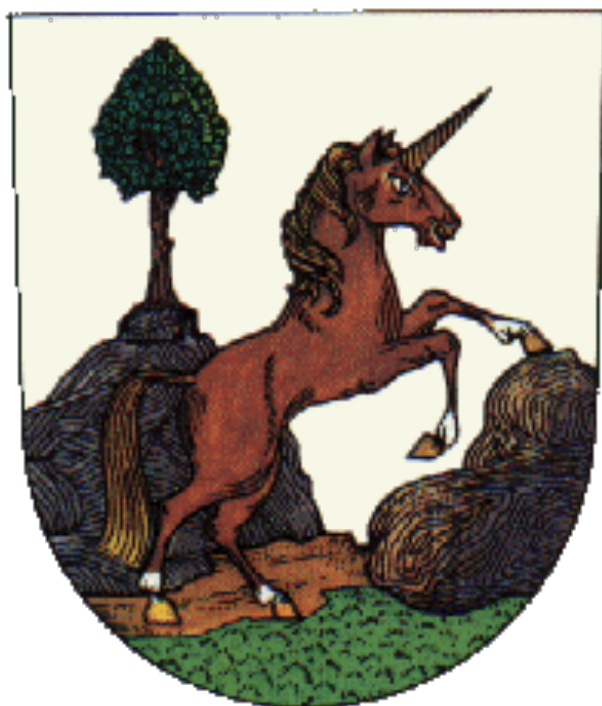
Obrázek 13: Vyobrazení jednorozce na skotském hradě Stirling, 16. století. Převzato z blogu cestovatelů Billa a Pat Patersonových: <https://www.allaboutthescones.com/tag/mary-queen-of-scots/> [27. 6. 2023].

Obrázek 14: Erb Smíšků z Vrchovišť. Převzato z hesla *Jednorožec* na Wikipedii:

https://cs.m.wikipedia.org/wiki/Jednoro%C5%BEEc#%C4%8Cesk%C3%A9_%C5%A1lechtick%C3%A9_rody

[4. 7. 2023].

Obrázek 15: Znak Hojně vody. Obrázek byl převzat z hesla *Hojná voda znak* na Wikipedii:

https://cs.wikipedia.org/wiki/Soubor:Hojn%C3%A1_Voda_znak.gif [5. 12. 2022].

Obrázek 16: Umírněnost na zámku v Buchlovicích. Adéla ŠENKOVÁ, *Malířská výzdoba zámku Buchlovice*, Brno 2016 (Bakalářská práce), s. 50

Obrázek 17: Fénix na mozaice v kupoli kostela San Giovanni in Fonte v Neapoli. Fotografie byla převzata z hesla *Battistero di San Giovanni in Fonte (Napoli)* na Wikipedii: [https://it.wikipedia.org/wiki/Battistero_di_San_Giovanni_in_Fonte_\(Napoli\)#/media/File:Battistero_di_s._giovanni_in_fonte_mosaici_del_390_ca._, vaso con pavoncella.jpg](https://it.wikipedia.org/wiki/Battistero_di_San_Giovanni_in_Fonte_(Napoli)#/media/File:Battistero_di_s._giovanni_in_fonte_mosaici_del_390_ca._, vaso con pavoncella.jpg) [4. 2. 2023].

Obrázek 18: Mozaika ze 4. století, Museo paleocristiano di Monastero. Převzato z blogu amatérského historika Györgyho Heidla: <https://heidlgyorgy.com/2017/04/16/phoenix/> [5. 2. 2023].

Obrázek 19: Výjev Krista s fénixem. Převzato z hesla *Santi Cosma e Damiano in Via Sacra* na Wikipedii: https://nl.wikipedia.org/wiki/Santi_Cosma_e_Damiano_in_Via_Sacra#/media/Bestand:Santi_Cosma_e_Damiano_abside.jpg [7. 2. 2023].

Obrázek 20: Výjev fénixe z Aberdeenského bestiáře z roku 1542. Převzato z britské digitalizované knihovny pod heslem *Harley MS 4751*: https://www.bl.uk/manuscripts/Viewer.aspx?ref=harley_ms_4751_fs001r# [8. 5. 2023].

Obrázek 21: Bestiář ze 13. století. Převzato z fanouškovského blogu: <https://heidlgyorgy.com/2017/04/16/phoenix/>
[5. 2. 2023].

Obrázek 22: Sgrafito z Hodovní síně v Telči, rok 1553. J. SALAVA, *Sgrafitová výzdoba*, s. 69.

Obrázek 25: Výšivka skotské královny Marie Stuartovny vyhotovená mezi léty 1570–1585. Převzato z internetových stránek britského muzea Victoria and Albert: <https://www.vam.ac.uk/articles/prison-embroideries-mary-queen-of-scots> [7. 2. 2023].

Obrázek 26: Vyobrazení fénixe v německé verzi *Cosmographie*. Sebastian MÜNSTER, *Cosmographia*, s. 735.

Obrázek 27: Fénix v díle Conrada Gessnera, vyobrazení z roku 1669. Martin STEJSKAL, *Labyrintem alchymie v českých zemích. Osobnosti, symboly, lokality, pověsti a jejich interpretace*, Praha 2020, s. 110.

Obrázek 28: Alchymistické vyobrazení fénixe ze spisu Andrea Libavia Převzato z hesla *Commentariorum Alchymiae Andreae Libavii*: https://books.google.cz/books?id=IdI-AAAaAAJ&printsec=frontcover&source=gbv_atb&redir_esc=v#v=onepage&q&f=true s. 55, [8. 5. 2023].

Obrázek 29: Strop v Sále ptáků v Bučovicích. Převzato z internetové stránky projektu Renesanční a manýristické štukaterství v Čechách a na Moravě: <https://stuky.upce.cz/public/261%20%5b4> [4. 3. 2023].

Obrázek 30: Detail stropu v sále. TAMTÉŽ.

Obrázek 31: Erb Zikmunda Jana Myslíka z Hyršova. Milan MYSLIVEČEK, *Erbovník, aneb kniha o znacích i osudech rodů žijících v Čechách a na Moravě podle starých pramenů a dávných ne vždy věrných svědectví*, Praha 1993, s. 30.

Obrázek 32: Římský bůh Jupiter, jenž společně s fénixem pomáhá poutníkovi osvětlovat jeho cestu. Arthur HENKEL – Albrecht SCHÖNE (edd.), *Emblemata. Handbuch zur Sinnbildkunst des XVI. und XVII. Jahrhunderts*, Stuttgart 1996, s. 796.

9. Seznam pramenů a literatury

9.1. Nevydané prameny

CAESAR, Gaius Iulius, *Commentarii de bello Gallico*.

ČERNÝ, Jan, *Knieha lecarska kteraz slowe herbarz: aneb zelinarz: welmi vziteczna: z mnohých knieh latinskych. y zskutecznych praczij wybrana: poczina se sstiasnie*, 1517.

DE CERVANTES SAAVEDRA, Miguel, *El ingenioso hidalgo Don Quixote de La Mancha*, Madrid 1787.

GESSNER, Conrad, *Historiae animalium*, Curych 1551.

HERR, Michael, *Grundtlicher underricht warhaffte und eygentliche beschreibung wunderbarlicher seltzamer art natur*, 1546.

CHURCHYARD, Thomas, *Churchyards Challenge*, Londýn 1593.

LIBAVIUS, Andreas, *Commentariorum alchymiae*, Frankfurt nad Mohanem 1606.

MÜNSTER, Sebastian – Z PÚCHOVA, Zikmund mladší, *Kosmografia česká. To jest vypsání o položení krajín neb zemí v obyčejích národův všeho světa, v historii podle počtu let na něm zběhlých prvé nikdá tak pospolku v žádném jazyku nevídaná*, Praha 1554.

MÜNSTER, Sebastian, *Cosmographiae universalis lib. VI.*, Basilej 1554.

MÜNSTER, Sebastian, *Cosmographia oder Beschreibung aller Länder, Herrschaften, fürnemsten Stetten, Geschichten, Gebreüche, Hantierungen etc.*, Basilej 1544.

MÜNSTER, Sebastian, *Cosmographiae universalis*, Basilej 1540.

PETRARCA, Francesco, *Francyzsska Petrarchy Poety a welmi znameniteho a dospieleho muže w wymluwnosti knijehy dwoge o leekarstwij proti sstiestij a nesstiestij*, Praha 1501.

SETTLE, Dionyse – FLEMING, Abraham, *A true reporte of the laste voyage into the west and north-west regions*, Londýn 1577.

TACITUS, Publius Cornelius, *Annales*.

9.2. Vydané prameny

- BUREŠ, Ivan (ed.), Publius Ovidius Naso. *Proměny*, Praha 1974.
- GODLEY, A. D. (ed.), Herodotus. *The Histories*, Cambridge 1920.
- HADRAVOVÁ, Alena (ed.), *Kniha dvanáctera umění mistra Pavla Židka. Část přírodovědná*, Praha 2008.
- HAIGHT, Theron Wilber (ed.), Josuah Sylvester – Guillaume de Salluste Du Bartas. *The Divine Weeks of Josuah Sylvester*, Waukesha 1908.
- HARANT Z POLŽIC A BEZDRUŽIC, Kryštof, *Cesta z Království českého do Benátek 1. díl*, Praha 2011.
- HARANT Z POLŽIC A BEZDRUŽIC, Kryštof, *Cesta z Království českého do Benátek 2. díl*, Praha 2011.
- HOLLAND, Philemon (ed.), Gaius Plinius Secundus. *The History of The World Commonly Called The Naturall Historie of C. Plinius Secundus*, Londýn 1634.
- HOOPER, Teresa (ed.), *Pseudo–Lactantius. Carmen de ave phoenice*.
- KÖNIG, Roderich – WINKLER, Gerhard (edd.), C. Plinii Secundi. *Naturalis Historiae*, kniha VIII, Mnichov 2007.
- LINDSAY, Wallace Martin (ed.), Isidori Hispalensis episcopi. *Etymologiarum sive originum*, Oxford 1911.
- MALEČEK, František (ed.), Marco Polo. *Milion čili Cesty po Asii, po Africe a po moři Indickém popsané ve století XIII*, Praha 1904.
- MCCRINDLE, Watson John (ed.), Ktesias the Knidian. *Indica*, Londýn 1882.
- MCCRINDLE, Watson John (ed.), Megasthenés. *Indica*, Londýn 1877.
- MCCRINDLE, Watson John (ed.), Claudius Aelianus. *Indica*, Londýn 1877.
- ORGEL, Stephen (ed.), Thomas Middleton. *The Phoenix*, New York–Londýn 1980.
- PÁNEK, Jaroslav (ed.), Václav Březan. *Životy posledních Rožmberků I–II*, Praha 1985.
- PETERS, Emil (ed.), *Physiologus. Der griechische Physiologus und seine orientalischem Übersetzungen*, Berlín 1898.
- RABELAIS, François, Gargantua and Pantagruel, Derby 1894.
- RAMUS, Giovanni Battista (ed.), Marco Polo. *Milión*, Praha 1961.
- SHAKESPEARE, William, *Henry VIII*, New York 1901.
- SCHOLFIELD, Alwyn Faber (ed.), Claudius Aelian. *On the nature of animals*, 1958.

- SNYDER, Susan (ed.), Josuah Sylvester. *The divine weeks and works of Guillaume de Saluste, Sieur du Bartas*, Oxford 1979.
- STERNACKI, Sebastian (ed.), Bartłomiej Paprocki. *Koło Rycerskie W Którym Rozmaite Stworzenia Rozmowy Swe Maią: Zkąd Człowiek może przykład wziąć, iako sam ma żyć, insze uczyć, y czego się wystrzegać*, Krakov 1630.
- ŠIMEK, František (ed.), *Cestopis tzv. Mandevilla*, Praha 1963.
- THOMPSON, D'Arcy Wentworth (ed.), Aristotle. *Historia animalium*, Oxford 1910.

9.3. Literatura

- ALIGHIERI, Dante, *Božská komedie*, Praha 2014.
- ANTONÍN, Luboš, *Bestiář. Bájná zvířata, živlové bytosti, monstra, obludy a nestvůry v knižní ilustraci konce středověké Evropy*, Praha 2003.
- ANONYMOUS, *Sindbad the Sailor*, Londýn 2015.
- BACHTIN, Michail Michajlovič, *François Rabelais a lidová kultura středověku a renesance*, Praha 2007.
- BALL, Philip, *Ďáblův doktor. Paracelsus a svět renesanční magie a vědy*, Praha 2009.
- BANDMANN, Günter, *Lexikon der christlichen Ikonographie A–E*, Freiburg im Breisgau 1994.
- BELATKOVÁ, Martina, *Recepce a reinterpretace antických symbolů raným křesťanstvím*, Praha 2008 (Diplomová práce).
- BĚHALOVÁ, Štěpánka, *Příběh „atlasu živočichů“*. Péče o unikátní kodex ze Sbírký Muzea Jindřichohradecka, in: kol. (edd.), *Vlastivědný sborník Dačicka, Jindřichohradecka a Třeboňska, Jindřichův Hradec 2014*, s. 126–137.
- BORGES, Jorge Luis, *Fantastická zoologie*, Praha 1987.
- BURKE, Peter, *Co je kulturní historie?*, Praha 2011.
- BURKE, Peter, *Francouzská revoluce v dějepisectví*, Praha 2004.
- BURKMEISTER, Karl Heinz, *Sebastian Münster. Eine Bibliographie*, Wiesbaden 1964.
- BŮŽEK, Václav, *Elephants in the Political Propaganda of Maximilian II*, in: Stefan Hanß – Dorothea McEwan (edd.), *The Habsburg Mediterranean 1500–1800*, Vídeň 2021, Österreichische Akademie der Wissenschaften (= Archiv für österreichische Geschichte 145), s. 279–303.
- BŮŽEK, Václav, *Hrabavé ptactvo v reprezentaci Ferdinanda Tyrolského*, in: Bronislav Chocholáč – Jiří Malíř – Lukáš Reitinger – Martin Wihoda (edd.), *Pro pana profesora Libora Jana k životnímu jubileu*, Brno, Maticе moravská 2020, s. 733–747.
- BŮŽEK, Václav – JAKUBEC, Ondřej, *Kratochvíle posledních Rožmberků*, Praha 2009.
- BŮŽEK, Václav – JAKUBEC, Ondřej – KRÁL, Pavel, *Jan Zrinský ze Serynu*, Praha 2009.
- BŮŽEK, Václav, *Ferdinand Tyrolský mezi Prahou a Innsbruckem. Šlechta z českých zemí na cestě ke dvorům prvních Habsburků*, České Budějovice 2006 (= Monographia historica 7).

- BŮŽEK, Václav – HRDLIČKA, Josef – KRÁL, Pavel – VYBÍRAL, Zdeněk, *Věk urozených. Šlechta v českých zemích na prahu novověku*, Praha–Litomyšl 2002.
- Classical mythology. A dictionary of the tales, characters and traditions of classical mythology*, New Lanark 1997.
- COCKRAM, Sarah, *Interspecies understanding: exotic animals and their handlers at the Italian Renaissance court*, *Renaissance Studies* 31, 2017, s. 277–296.
- ČORNEJ, Petr, *Tajemství českých kronik. Cesty ke kořenům husitské tradice*, Praha 2003.
- DUMOWSKA, Bogumiła, *Bartosz Paprocki herbu Jastrzębiec. Renesansowy pisarz spod Sierpca. Czasy, człowiek, dzieło*, Sierpc 2015.
- FUČÍKOVÁ, Eliška, *Praha rudolfínská*, Praha 2014.
- FUČÍKOVÁ, Eliška, *Rudolf II. a Praha. Císařský dvůr a rezidenční město jako kulturní a duchovní centrum střední Evropy*, Praha 1997.
- GRATZ, Pascal, *De monocerote. Zur Rezeptionsgeschichte des Einhorns*, Winterthur 2005.
- GERHARDT, Christoph, *Gab es im Mittelalter Fabelwesen?*, *Wirkendes Wort* 38, 1988, s. 156–171.
- HADRAVOVÁ, Alena, *Literární inspirace několika přírodovědných popisů v cestopise Kryštofa Haranta z Polžic a Bezdružic*, *Historie – Otázky – Problémy* 1, 2009, č. 1, s. 95–115.
- HALADA, Jan, *Lexikon české šlechty. Erby, fakta, osobnosti, sídla a zajímavosti III*, Praha 1994.
- HENKEL, Arthur – SCHÖNE, Albrecht (edd.), *Emblemata. Handbuch zur Sinnbildkunst des XVI. und XVII. Jahrhunderts*, Stuttgart 1996.
- HENGERER, Mark – WEBER, Nadir (edd.), *Animals and courts. Europe, c. 1200–1800*, Berlín 2020.
- HRDLIČKA, Josef, *Hodovní stůl a dvorská společnost. Strava na raně novověkých aristokratických dvorech v českých zemích (1550–1650)*, České Budějovice 2000 (= *Monographia historica* 1).
- HYDEN, Walter Woodburn, *The Curious Animals of the Hercynian Forest*, *The Classical Journal* 13, 1918, č. 4, s. 231–245.
- JANÁČEK, Josef, *Rudolf II. a jeho doba*, Praha 2014.
- JANÁČKOVÁ, Jana, *K 430. založení Černické obor*, in: kol. (edd.), *Výběr: časopis pro historii a vlastivědu jižních Čech*, České Budějovice 2017, č. 3, s. 163–176.

- KALISTA, Zdeněk, *Korespondence Zuzany Černínové z Harasova s jejím synem Humprechtem Janem Černínem z Chudenic*, Praha 1941.
- KALISTA, Zdeněk, *Zikmund Myslík z Hyršova*, Praha 1940.
- KALIVODA, Jakub, *Dar v symbolické komunikaci šlechtické společnosti českých zemí počátkem novověku*, České Budějovice 2023 (Diplomová práce).
- KALIVODA, Jakub, *Zvíře v každodenní komunikaci na dvoře Jindřicha staršího ze Švamberka*, České Budějovice 2021 (Bakalářská práce).
- KARPENKO, Vladimír, *Alchymie. Nauka mezi snem a skutečností*, Praha 2007.
- KILIÁN, Jan, *Povstalci a odsouzení. Osudy 27 obětí staroměstské exekuce*, Praha 2021.
- KING, John N., *Queen Elizabeth I. Representations of the Virgin Queen*, *Renaissance Studies* 43, 1900, s. 30–74.
- KOLDINSKÁ, Marie, *Kryštof Harant z Polžic a Bezdruzic. Cesta intelektuála k popravisti*, Praha 2004.
- KREJČÍ, Karel, *Bartoloměj Paprocki z Hlohol a Paprocké Vůle. Život – dílo – forma a jazyk*, Praha 1946.
- KROUPA, Stanislav, *Hory pout zbavené*, České Budějovice 2006.
- KUČA, Karel, *Města a městečka v Čechách na Moravě a ve Slezsku II*, Praha 1997.
- KUTNAR, František – MAREK, Jaroslav, *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví. Od počátků národní kultury až do sklonku třicátých let 20. století*, Praha 1997.
- LENEROVÁ, Milena, *Zvířata a jejich lidé*, Pardubice 2023.
- LEU, Urs Bernard, *Conrad Gessner (1516–1565). Universalgelehrter und Naturforscher der Renaissance*, Basilej 2016.
- LUKAVEC, Jan, *Bytosti na pomezí*, Praha 2016.
- MACEK, Josef, *Jagellonský věk v českých zemích (1471–1526). 2. Šlechta*, Praha 1994.
- MACKOVÁ, Vanda, *Nadpřirozené bytosti v knihách o Harry Potterovi a jejich srovnání s pohádkovými příběhy*, České Budějovice 2013 (Bakalářská práce).
- MAREK, Jaroslav – ŠMAHEL, František, *Škola Annales v zrcadle českého dějepisectví*, *Český časopis historický* 97, 1999, s. 1–18.
- MARTINEK, Libor a kol., *České a polské literární baroko*, Opava 2021.
- MASON, Roger A., *Scots and Britons. Scottish Political Thought and The Union of 1603*, St. Andrews 1994.

- MCLEAN, Matthew, *The Cosmographia of Sebastian Münster. Describing the World in the Reformation*, St. Andrews 2007.
- MERMIER, Guy R., *The Romania Bestiary. An English Translation and Commentary on the Ancient „Physiologus“ Tradition*, Filadelfie 2004.
- MLÍKOVSKÝ, Jiří, *Zvířata a jejich role na raně středověkém hradě Stará Boleslav (střední Čechy)*, in: Ivana Boháčová (ed.), Praha 2003, (= *Mediaevalia archaeologica* 5), s. 347–365.
- MOLNÁR, Amedeo – REJCHRTOVÁ, Noemi, *Slovem obnovená. Čtení o reformaci*, Praha 1977.
- MYSLIVEČEK, Milan, *Panoptikum symbolů, značek a znamení*, Praha 2001.
- MYSLIVEČEK, Milan, *Erbovník 2, aneb kniha o znacích i osudech rodů žijících v Čechách a na Moravě podle starých pramenů a dávných ne vždy věrných svědectví*, Praha 1997.
- MYSLIVEČEK, Milan, *Erbovník, aneb kniha o znacích i osudech rodů žijících v Čechách a na Moravě podle starých pramenů a dávných ne vždy věrných svědectví*, Praha 1993.
- MÜLLER, Ulrich – WUNDERLICH, Werner (edd.), *Dämonen, Monster, Fabelwesen*, Kostnice 2015.
- NANCE, Susan, *Animal History. The Final Frontier?*, *The American Historian* 2, 2015, č. 1, s. 28–32.
- NIGG, Joseph, *The Phoenix. An Unnatural Biography of a Mythical Beast*, Chicago–Londýn 2016.
- NODL, Martin, *Na vlnách dějin. Minulost – přítomnost – budoucnost českého dějepisectví*, Praha 2020.
- O'MALLEY, Tam, *Mytologická zvířata. Od bazilišků k jednorožcům*, Praha 2022.
- OTTO, Jan, *Ottův slovník naučný M–N*, Praha 1901.
- PAGE, Michael F., *Encyclopedia of things that never were. Creatures, places, and people*, New York 1987.
- PÁNEK, Jaroslav, *Kosmografický obraz Britských ostrovů ze 16. století*, *Dějepis: sborník katedry historie* 22, 2006, s. 142–153.
- PASTOUREAU, Michel, *Dějiny symbolů v kultuře středověkého Západu*, Praha 2018.
- PASTOUREAU, Michel, *Medvěd. Dějiny padlého krále*, Praha 2011.
- PAVLÍK, Čeněk – VITANOVSKÝ, Michal, *Magický jednorožec a jeho ztvárnění na kachlích gotiky a renesance*, *Archaeologia historica*, 2008, s. 539–558.

- PETRÁŇ, Josef, *Staroměstská exekuce*, Praha 1972.
- PRICE, David, *The Travels of Sir John Mandeville*, New York 1900.
- ROJEWSKI, Oskar J. – SOBCZYŃSKA-SZCZEPAŃSKA, Mirosława (edd.), *Court, nobles and festivals. Studies on the Early Modern visual culture*, Katowice 2019.
- ROYT, Jan – ŠEDINOVÁ, Hana, *Slovník symbolů. Kosmos, příroda a člověk v křesťanské ikonografii*, Praha 1998.
- SALAVA, Jan, *Sgrafitová výzdoba Klenotnice a Hodovní síně ve státním zámku Telč*, Praha 2008 (Bakalářská práce).
- SMÍŠEK, Rostislav, *Slavnosti a zábavy na dvoře Leopolda I.*, in: Kateřina Fajtllová – Miroslav Kindl (edd.), *Koně v piškotech. Slavnosti na dvoře císaře Leopolda I.*, Olomouc 2017, s. 11–19.
- STEJSKAL, Martin, *Labyrintem alchymie v českých zemích. Osobnosti, symboly, lokality, pověsti a jejich interpretace*, Praha 2020.
- STORCHOVÁ, Lucie (ed.), *Mezi houfy lotrův se pustiti. České cestopisy o Egyptě 15.–17. století*, Praha 2005.
- ŠENKOVÁ, Adéla, *Maliřská výzdoba zámku Buchlovice*, Brno 2016 (Bakalářská práce).
- ŠMAHEL, František, *Diví lidé (v imaginaci) pozdního středověku*, Praha 2012.
- ŠMAHEL, František, *Husitská revoluce I. Doba vymknutá z kloubů*, Praha 1995.
- ŠTĚPÁN, Jan, *Myslivost a zastřelené drobné zvěře na panství města Olomouce mezi lety 1617–1618*, in: kol. (edd.), *Střední Morava: vlastivědná revue*, Olomouc 2010, č. 30, s. 96–98.
- TREPKA, Andrej, *Fenomeny przyrody*, Katowice 1980.
- TYDLITÁTOVÁ, Věra, *Zvířata v Hebrejské bibli a v židovské tradici*, Plzeň 2022.
- VAN DEN BROEK, Roel, *The Myth of the Phoenix. According to Classical and Early Christian Traditions*, Leiden 1971.
- VANĚK, Vojtěch, *Lov zvěře a těžba dřeva. Doklady o využívání lesa ve středověkém Českém Švýcarsku z pohledu písemných pramenů*, in: kol. (edd.), *Minulosti Českého Švýcarska: sborník příspěvků historického semináře 2006*, České Budějovice 2007, s. 38–47.
- VESELÁ, Lenka, *Knihy na dvoře Rožmberků*, Praha 2005.
- VLČEK, Pavel, *Umělecké památky Prahy. Pražský hrad a Hradčany*, Praha 2000.

WESSEL, Günther, *Von einem, der daheim blieb, die Welt zu entdecken – Die Cosmographia des Sebastian Münster oder Wie man sich vor 500 Jahren die Welt vorstellte*, Frankfurt nad Mohanem 2007.

WHITE, Carolinne, *Early Christian Latin Poets*, Londýn–New York 2000.

ZAPLETAL, Vladimír, *Paracelsus a Moravský Krumlov r. 1537. Jeho činnost*, Znojmo 1966.

ŽABKOVÁ, Gabriela, *Renesanční nástěnná malba a sgrafito na fasádách domů v Prachaticích*, Praha 2011 (Diplomová práce).

9.4. Elektronické zdroje

https://fr.wikipedia.org/wiki/%C3%89cole_des_Annales
[https://en.wikipedia.org/wiki/Animal_Liberation_\(book\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Animal_Liberation_(book))
https://en.wikipedia.org/wiki/The_Animal_That_Therefore_I_Am
https://en.wikipedia.org/wiki/Animal_studies
https://www.academia.edu/39803297/Animal_History_The_Final_Frontier
https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1111/rest.12292?saml_referrer
<https://adoc.pub/download/104-zviata-a-jejich-role-na-ran-stedovkem-hrad-stara-bolesla.html>
<https://cs.wikipedia.org/wiki/Kryptozoologie>
<https://www.britannica.com/biography/Ctesias>
<https://archive.org/details/ancientindiaasd00mcrgoog/mode/2up>
[https://archive.org/details/historiaanimaliu00aris_0/page/n66/mode/1up?q=Indian+ass&view=theater,](https://archive.org/details/historiaanimaliu00aris_0/page/n66/mode/1up?q=Indian+ass&view=theater)
<https://referenceworks.brillonline.com/entries/brill-s-new-pauly/prasii-e1007650>
<https://archive.org/details/ancientindiaasd02mccrgoog/mode/2up>
<https://www.thelatinlibrary.com/caesar/gall6.shtml>
<https://www.jstor.org/stable/3287817?seq=1>
<https://archive.org/details/historyworldIPlin/mode/2up?view=theater>
<http://www.attalus.org/translate/animals3.html#41>
<https://archive.org/details/ancientindiaasd02mccrgoog/mode/2up>
<https://en.wikipedia.org/wiki/Physiologus>
https://www.jstor.org/stable/41166963?read-now=1&seq=3#page_scan_tab_contents
http://www.znakznackaznamenici.cz/000_zzz/jednorozec.html
<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/467642>
<https://archive.org/details/sindbadsailor0000unse/mode/2up>
<https://wbjwilliams.wordpress.com/2021/05/14/the-endless-battle-between-the-lion-and-the-unicorn/>
<https://quaternio.ch/faksimile-editionen/queen-mary-psalter/>
https://books.google.cz/books?id=WDJfAAAACAAJ&pg=PR1&hl=cs&source=gbs_selected_pages&cad=3#v=onepage&q&f=false
https://en.wikipedia.org/wiki/Council_of_Trent

<https://www.encyklopedieknihy.cz/index.php/Kosmografie>
https://en.wikipedia.org/wiki/Gaius_Julius_Solinus
<https://www.manuscriptorium.com/apps/index.php?envLang=cs#search>
<http://www.summagallicana.it/unicorno/Zur%20Rezeptionsgeschichte%20des%20Einhorns.pdf>
https://archive.org/details/gri_33125012648057/mode/2up
<https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/doccontent?id=767016>
https://de.wikipedia.org/wiki/Bernhard_von_Breidenbach
https://de.wikipedia.org/wiki/Bernhard_von_Breidenbach
https://digital.staatsbibliothek-berlin.de/werkansicht?PPN=PPN784953139&PHYSID=PHYS_0001&DMDID=
<https://archive.org/details/truereporteoflas00sett/mode/2up>
https://cs.wikipedia.org/wiki/Soubor:Hojn%C3%A1_Voda_znak.gif
<http://www.hojnavoda.eu/historie.htm>
https://en.wikipedia.org/wiki/Young_Woman_with_Unicorn
https://dspace.cuni.cz/bitstream/handle/20.500.11956/34386/DPTX_2010_1_0_13138_7_0_102279.pdf?sequsequ=1&isAllowed=y
https://dspace.cuni.cz/bitstream/handle/20.500.11956/16396/BPTX_2007_1_11260_KB_AK000_50019_0_51322.pdf?sequence=1&isAllowed=y
<https://dspace.jcu.cz/handle/123456789/30251>
<https://muzeum.klatovynet.cz/muzeumkt/blinformace.asp>
https://is.muni.cz/th/v1rih/zamek_buchlovice.pdf
<https://www.novinky.cz/clanek/cestovani-tipy-na-vylety-zamek-v-bele-odkryva-poklady-prekvapenim-jsou-unikatni-renesancni-malby-zvirat-40398733>
https://en.wikipedia.org/wiki/Precepts_of_Chiron
[https://en.wikipedia.org/wiki/Histories_\(Herodotus\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Histories_(Herodotus))
[https://en.wikipedia.org/wiki/Heliopolis_\(ancient_Egypt\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Heliopolis_(ancient_Egypt))
<https://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.01.0126:book=2:chapter=73&highlight=phoenix>
<https://en.wikipedia.org/wiki/Alizarin>
[https://en.wikipedia.org/wiki/Phoenix_\(mythology\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Phoenix_(mythology))
https://books.google.cz/books?id=jwIVAAAIAAJ&pg=PA49&hl=cs&source=gbs_to_c_r&cad=3#v=onepage&q&f=false
https://archive.org/details/classicalmytholo0000unse_x0x0/mode/2up

<https://en.wikipedia.org/wiki/Metamorphoses>
[https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_Roman_consuls#Third_century_BC_\(300%E2%80%93201\)](https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_Roman_consuls#Third_century_BC_(300%E2%80%93201))
https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_Roman_consuls#Republican_consuls
<https://www.thelatinlibrary.com/tacitus/tac.ann6.shtml#6.28>
[https://en.wikipedia.org/wiki/Annals_\(Tacitus\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Annals_(Tacitus))
https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_Roman_consuls#Republican_consuls
https://en.wikipedia.org/wiki/De_ave_phoenice
https://books.google.cz/books?id=H1-FAGAAQBAJ&pg=PA27&hl=cs&source=gsb_toc_r&cad=3#v=onepage&q&f=false
https://www.academia.edu/12447765/Pseudo_Lactantius_Carmen_de_ave_phoenice_translation
<https://archive.org/details/dergriechischph01unkngoog/mode/2up>
[http://www.documentacatholicaomnia.eu/03d/0339-0397,_Ambrosius,_De_Excessu_Fratri_Sui_Satyri_Libri_Duo_\[Schaff\],_EN.pdf](http://www.documentacatholicaomnia.eu/03d/0339-0397,_Ambrosius,_De_Excessu_Fratri_Sui_Satyri_Libri_Duo_[Schaff],_EN.pdf)
https://archive.org/stream/fathersofthechur027571mbp/fathersofthechur027571mbp_djvu.txt
<https://www.bible21.cz/online#job/29/18>
[https://en.wikipedia.org/wiki/The_Phoenix_\(Old_English_poem\)](https://en.wikipedia.org/wiki/The_Phoenix_(Old_English_poem))
<https://archive.org/details/isidori01isiduoft/mode/2up>
<https://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.172783/mode/2up>
<https://ndk.cz/view/uuid:997207d0-8333-11eb-b9bf-005056827e52?page=uuid:61ccfcf5-b89e-488f-a290-6a89e8a699aa>
https://archive.org/details/bub_man_11b03d11d783622cfdb59473f35bcef0/mode/1up
https://en.wikipedia.org/wiki/Cinnamomum_cassia
<https://archive.org/details/cosmographiuniue00mnst/mode/2up>
<https://d-nb.info/1229191518/34>
https://en.wikipedia.org/wiki/Divine_Comedy
[https://en.wikipedia.org/wiki/Malebolge#Seventh_Bolgia_\(Thieves\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Malebolge#Seventh_Bolgia_(Thieves))
[https://it.wikipedia.org/wiki/Canzoniere_\(Petrarca\)](https://it.wikipedia.org/wiki/Canzoniere_(Petrarca))
https://www.poetryintranslation.com/PITBR/Italian/PetrarchCanzoniere184-244.php#anchor_Toc11161946
<https://www.gutenberg.org/ebooks/1200>
https://fr.wikipedia.org/wiki/La_Sepmaine

https://archive.org/stream/divineweeksofjos00sylviala/divineweeksofjos00sylviala_djvu.txt

<https://archive.org/details/elingeniosohida00quixgoog/mode/2up?q=f%C3%A9>

https://www.manuscriptorium.com/apps/index.php?direct=record&pid=AIPDIG-NKCR_54_B_7_15LSCDB-cs#search

<https://www.jstor.org/stable/2861792>

https://books.google.cz/books?id=We0zAQAAMAAJ&printsec=frontcover&hl=en&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false

[https://en.wikipedia.org/wiki/The_Phoenix_\(play\)](https://en.wikipedia.org/wiki/The_Phoenix_(play))

<https://archive.org/details/phoenix0000midd/mode/2up>

<https://archive.org/details/henryviii00shak/mode/2up>

<https://archive.org/details/divineweeksworks0002duba/mode/2up>

https://www.academia.edu/42332414/Court_nobles_and_festivals_Studies_on_the_Early_Modern_visual_culture

<https://theses.cz/id/1y9rov/404201>

[https://it.wikipedia.org/wiki/Battistero_di_San_Giovanni_in_Fonte_\(Napoli\)](https://it.wikipedia.org/wiki/Battistero_di_San_Giovanni_in_Fonte_(Napoli))

<https://heidlgyorgy.com/2017/04/16/phoenix/>

https://nl.wikipedia.org/wiki/Santi_Cosma_e_Damiano_in_Via_Sacra

https://en.wikipedia.org/wiki/Aberdeen_Bestiary

<https://www.abdn.ac.uk/bestiary/history.php>

https://www.bl.uk/manuscripts/Viewer.aspx?ref=harley_ms_4751_fs001r

https://www.britishmuseum.org/collection/object/C_1927-0404-3

https://en.wikipedia.org/wiki/Nicholas_Hilliard

https://en.wikipedia.org/wiki/Oxburgh_Hangings

https://books.google.cz/books?id=IdI-AAAAcAAJ&printsec=frontcover&source=gbs_atb&redir_esc=y#v=onepage&q&f=true

<https://ndk.cz/view/uuid:12355ca0-e6df-11e4-a794-5ef3fc9bb22f?page=uuid:e49b3ec0-04d6-11e5-97f4-5ef3fc9ae867>

<https://www.ravennaedintorni.it/cultura/2015/07/10/lalbero-della-vita-archetipo-di-rigenerazione/amp/>

https://france1501to1520.djshaw.co.uk/index.php?title=Silvestre_265

<https://collections.library.yale.edu/catalog/2002755>

<https://www.allaboutthescones.com/tag/mary-queen-of-scots/>

https://cs.m.wikipedia.org/wiki/Jednoro%C5%BEec#%C4%8Cesk%C3%A9_%C5%A1lechtick%C3%A9_rodiny

<https://www.engcoins.com/Coin.aspx?CoinID=286582#>

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Elizabeth1_Phoenix.jpg

<https://www.vam.ac.uk/articles/prison-embroideries-mary-queen-of-scots>

<https://stuky.upce.cz/public/261%20%5b4>